ВЕРШЫ МАЛАДЫХ ПАЭТАЎ ПРА РЭВАЛЮЦЫЮ, ПАРТЫЮ, НАРОД

АПОВЕСЦЬ ПРА РАНАК НАШАЙ РЭСПУБЛІКІ

ПА ШЛЯХУ АГІТПОЕЗДА «КАСТРЫЧНІЦКАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ»

СЛАВА ІНДУСТРЫЯЛЬНАЙ БЕЛАРУСІ

ЗАСВЕДЧАНА КІНААБ'ЕКТЫВАМ

КРЫТЫК ПРА СУЧАСНУЮ БЕЛАРУСКУЮ ПАЭЗІЮ

10

КАСТРЫЧНІК

Мінск, 1967

ШТОМЕСЯЧНЫ ЛІТАРАТУРНА-МАСТАЦКІ І ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНЫ ІЛЮСТРАВАНЫ ЧАСОПІС

МАЛАДОСЦЬ

ОРГАН ЦЭНТРАЛЬНАГА КАМІТЭТА ЛКСМ БЕЛАРУСІ І САЮЗА ПІСЬМЕННІКАЎ БССР

Заснаваны ў 1953 годзе — **№ 10 кастрычнік 1967**

У НУМАРЫ:

Выдавецтва «Звязда»

Вокладка **В. Шаранговіча.**

Надзежда КРУПСКАЯ

ПЕРШЫЯ МЕСЯЦЫ ПАСЛЯ КАСТРЫЧНІКА

Неўзабаве пасля ўзяцця ўлады мы пасяліліся з Уладзімірам Ільічом у Смольным, у невялікім пакоі былой класнай дамы. Такіх пакояў у Смольным было многа. Мы пражылі там аж да ад'езду ў Маскву ў сакавіку 1918 г.

Я бачыла Уладзіміра Ільіча толькі прыхваткамі, але больш за ўсё мне запамяталіся нашы вячэрнія прагулкі. Ільіч у той час хадзіў без усялякай аховы, ды яго тады яшчэ мала ведалі ў твар. Любімай нашай прагулкай было хаджэнне па Няве, і Ільіч, па звычцы на хаду, горача гаварыў, выкладаў тое, што яго хвалявала.

Першыя ж дэкрэты Савецкай улады ў корані змянілі ўвесь сацыяльны воблік краіны, змянілі ўсе ўзаемаадносіны, па-новаму паставілі цэлы шэраг пытанняў, адкрылі велізарныя перспектывы будаўніцтва ва ўсіх галінах работы. Іменна ў першыя месяцы закладваліся асноўныя камяні агромністай і зусім нечуванай будоўлі. Узяцце ўлады ў Кастрычніку даказала як нельга лепш, якое вялікае значэнне мела спалучэнне рэвалюцыйнага ўздыму працоўных мас і выразнага, глыбока абдуманага кіраўніцтва гэтым рухам. Цяпер даводзілася па-новаму перабудоўваць усё жыццё, узнімаючы нястомна свядомасць мас, энтузіязм мас і іх рукамі перабудоўваючы ўсю тканіну грамадскага ўкладу.

«Гвозд будаўніцтва сацыялізма — у арганізацыі»,— гаварыў Ільіч. Як кіраваць цяпер краінай, абапіраючыся на ўвесь рабочы клас, на тыя слаі сялянства, якія ідуць за рабочым класам? Вопыту не было яшчэ.

Думкі таго часу, што так хвалявалі Ільіча, лепш за ўсё адлюстраваны ў брашуры «Чарговыя задачы Савецкай улады» і ў яго дакладзе на пасяджэнні ВЦВК у красавіку 1918 г. «Першы раз у сусветнай гісторыі,— пісаў Ільіч у «Чарговых задачах Савецкай улады»,— сацыялістычная партыя паспела закончыць, у галоўных рысах, справу заваявання ўлады і падаўлення эксплуатататараў, паспела *падысці ўшчыльную* да задачы *кіравання.* Трэба, каб мы аказаліся годнымі выканаўцамі гэтай цяжэйшай (і ўдзячнейшай) задачы сацыялістычнага перавароту. Трэба *прадумаць,* што для паспяховага кіравання неабходна, *акрамя* ўменне пераканаць, акрамя ўменне перамагчы ў грамадзянскай вайне, уменне *практычна арганізаваць.* Гэта — самая цяжкая задача, таму што справа ідзе аб арганізацыі па-новаму самых глыбокіх, эканамічных, асноў жыцця дзесяткаў і дзесяткаў мільёнаў людзей».

У брашуры «Чарговыя задачы Савецкай улады» Ільіч пісаў аб неабходнасці арганізацыі ўліку і кантролю знізу, гаварыў аб неабходнасці падняцця прадукцыйнасці працы, аб неабходнасці адукацыйнага і культурнага ўздыму мас насельніцтва, аб неабходнасці паставіць перад масамі задачу вучыцца працаваць, пісаў аб спаборніцтве, аб неабходнасці павышэння ў масах свядомых адносін да працы, свядомай дысцыпліны і неабходнасці ўцягваць пагалоўна ўсё насельніцтва ў кіраванне дзяржавай.

Калі цяпер перачытваеш брашуру Ільіча «Чарговыя задачы Савецкай улады», прадуманую ім у першыя месяцы пасля Кастрычніка, бачыш, што яна і зараз з'яўляецца кіраўніцтвам да дзеяння. Кожны арганізатар, кожны член партыі, чытаючы гэтую брашуру, яшчэ ясней усведамляе ўвесь шлях, пройдзены Краінай Саветаў за 15 гадоў пасля Кастрычніка, ясней адчуе, якая велізарная творчая работа праведзена за гэтыя гады рабочым класам, працоўнымі масамі, як яны выраслі на гэтай рабоце, глыбей адчуе ўдзельную вагу, усё значэнне партыйнага кіраўніцтва за гэтыя гады.

Велізарныя цяжкасці стаялі на шляху гэтай перабудовы, прамысловасць была напалову разбурана вайной, у краіне пераважала дробная сялянская гаспадарка, самыя адсталыя яе формы, панавала дробнабуржуазная стыхія, лютавала бескультур'е, стары быт глыбока пусціў карэнні, увесь дзяржаўны апарат быў прыстасаваны да абслугоўвання памешчыкаў і капіталістаў, увесь уклад патрабаваў карэннай перапрацоўкі. Патрэбна было велізарнае напружанне, патрэбна была вялікая цвярозасць думкі, велізарная гібкасць тактыкі, каб пераадолець усе цяжкасці, змесці іх з дарогі, весці з дня ў дзень барацьбу за карэнную перабудову ўсяго жыцця.

Калі параўнаць тое, чым была наша краіна да Кастрычніка і чым стала цяпер,— розніца нечуваная. Падняліся да свядомага жыцця самыя глыбокія нізы. Якую б галіну мы ні ўзялі, усюды мы маем гаворачыя за сябе лічбы: развіццё прамысловасці, калектывізацыю, механізацыю сельскай гаспадаркі, рост прафесіянальных саюзаў, рост партыі, камсамола, піянерскага руху,

Сямён БЛАТУН

●

К ЛЕНІНУ

Пропуск да пропуска —
як шашлык —
Уздзеты на штык
трохлінейнай...
Двое прайшлі, трое прайшлі...
К Леніну, к Леніну.
Трымае паперу
сівенькі дзядок
У руцэ з распухлымі венамі.
Пешшу прыйшоў ён, сялянскі
хадок,
К Леніну, к Леніну.
Зямлісты шынель...
Акопны салдат
Дзіцем спыніўся ў здзіўленні...
Прывёў яго з фронту
салдацкі мандат
К Леніну, к Леніну.
Пропуск да пропуска —
як шашлык —
Уздзеты на штык
трохлінейнай...
Сотні прайшлі, мільёны прайшлі
К Леніну, к Леніну.
Так і цячэ той бясконцы паток —
Узросты усе, пакаленні —
За Праўдай,
Сумленнем і Чыстатой —
К Леніну, к Леніну!

рост культурнага будаўніцтва, рост работы сярод жанчын, рост Саветаў. Па-новаму арганізуецца ўсё жыццё. Размах арганізацыі зусім інакшы.

Працаваў Ільіч у Смольным наверсе. Насупраць яго кабінета быў невялікі пакой — прыёмная. Дэлегацыя за дэлегацыяй прыходзілі да яго. Памятаю, аднойчы Ільіч гутарыў там з прыехаўшымі з фронту салдатамі. Ільіч стаяў, прысланіўшыся да сцяны, каля акна і штосьці растлумачваў, даказваў. Стоўпіўшыся плячо ў плячо, стаялі салдаты, і ўсе замёрлі, слухаючы Ільіча. Такіх дэлегацый праходзіла тады многа за дзень.

Праца Ільіча ішла ў абстаноўцы тагачаснага Смольнага, заўсёды перапоўненага народам. Усе цягнуліся да Смольнага. Смольны ахоўвалі салдаты кулямётнага палка. Гэты кулямётны полк стаяў перад Кастрычнікам на Выбаргскай старане і знаходзіўся цалкам пад уплывам выбаргскіх рабочых. Трэцяга ліпеня кулямётны полк першым выступіў і гатоў быў рынуцца ў бой. Керанскі рашыў як след пакараць паўстаўшых. Іх абяззброенымі вывелі на плошчу і ганьбілі як здраднікаў. Кулямётчыкі яшчэ мацней сталі ненавідзець Часовы ўрад. У Кастрычніку яны змагаліся за Савецкую ўладу і затым узялі на сябе ахову Смольнага. Ахоўвалі яны і Ільіча. Хоць, па праўдзе кажучы, ахова гэта была даволі першабытная. Адзін з кулямётчыкаў, Жэлтышоў, быў прыстаўлены да Ільіча, каб абслугоўваць яго. Ён насіў Ільічу абед. Здзіўляўся ўсім. Быў ён з Уфімскай губерні, ніколі не бачыў нават спіртоўкі. Да Ільіча ён адносіўся з асаблівым клопатам. Цяпер ён жыве ў калгасе ў Башкірскай рэспубліцы, прыхворвае, займаецца пчалярствам, часам піша, успамінаючы Ільіча.

Адзін час з харчаваннем Ільіча ў нас быў прарыў. Я цэлымі днямі была на працы. Марыя Ільінічна часам прывозіла з дому Ільічу ўсялякую ежу, аднак рэгулярнага, сапраўднага клопату не атрымлівалася. Нядаўна мне расказваў адзін юнак — ён мастак цяпер, закончыў Вхутэмас (Вышэйшыя мастацка-тэхнічныя майстэрні.— **Рэд.**) — яго маці была прыбіральшчыцай у сталоўцы ў Смольным і чуе аднойчы: хтосьці ходзіць у сталоўцы. Зазірнула — бачыць: Ільіч стаіць ля стала, узяў кавалак чорнага хлеба і кавалак сялёдкі і есць. Убачыўшы прыбіральшчыцу, ён збянтэжыўся крыху і, усміхаючыся, сказаў: «Вельмі чамусьці есці захацелася». Мне ён ніколі ні на што не скардзіўся, але і без таго ясна было, што патрэбна наладзіць правільнае харчаванне. Неўзабаве ў нас пасялілася ў суседнім пакоі маці т. Шотмана і ўзяла нас з Ільічом пад сваю апеку.

Мне не прыходзілася непасрэдна назіраць у гэты час кіпучую работу Ільіча. Ва ўсю ішла ломка старога, вялася велізарная арганізацыйная работа, Ільіч проста гарэў на гэтай рабоце. Я ведала аб ёй па расказах Ільіча, па размовах з таварышамі, што прыходзілі да Ільіча і расказвалі мне пра сваю работу. Рэвалюцыя разгортвалася ва ўсю. Я вельмі была занята работай на культурным фронце. Ільіч лічыў гэту работу надзвычай важнай, лічыў, што культура — той цэмент, які звязвае ўсе дасягненні, без якога сацыялізма не пабудуеш, лічыў неабходным налягаць ва ўсю на гэты ўчастак будаўніцтва, але ў гэты момант ён менш гаварыў аб гэтых пытаннях, чым звычайна. Перад ім стаялі рашаючыя пытанні велізарнай важнасці, вызначыўшыя сабою характар далейшага лёсу Савецкай улады,— пытанне аб Устаноўчым сходзе, а затым аб Брэсцкім міры.

◆ ◆ ◆

Валянцін ЛУКША

●

ДЗЕСЯТЫ КУБРЫК

Тут будоўля
падобна вялізнаму плёсу,
Што спрачаецца
з вельмі сур'ёзнай ракой.
Усяляюць шасцёрку ўчарашніх матросаў
У дзесяты пакой.
На сцяне са спяцоўкамі побач бушлаты —
Подых службы салёнай марской,
І завуць цяпер кубрыкам нашы рабяты
Той дзесяты пакой.
Хоць не чутна усплёску начнога прыбою,
Гулкай боцманскай дудкі даўно ўжо няма,
Хлопцы ў дружбе з парадкам марскога адбою,
І прыбоем на вуліцы стогне зіма.
А калі за акном палымнее усход,
Устае па-рабочаму хутка горад,
І ідуць будаваць велізарны завод
Усе шасцёра.

Уладзімір ФАМІН

●

Тры рэвалюцыі і вайны
тры
У яго за спіною.
Дзесяцібальныя вятры
Шугалі над галавою.

Бачыў Леніна ён
не раз,
У адзіным страі
з ім крочыў.
Зімні браў у кастрычніцкі час
Петраградскі рабочы.

Іскраў ленінскіх
бляск у вачах
Не згасае дагэтуль...
Бальшавік,
Ён падняў на плячах
Лёс не толькі Расіі —
Планеты.

Мал. І. Давідовіча.

Сяргей ГРАХОЎСКІ

РУДАБЕЛЬСКАЯ РЭСПУБЛІКА

Аповесць

АД АЎТАРА

Дзе яна, Рудабельская рэспубліка? На картах ці ў падручніках геаграфіі яе не шукайце. І ўсё ж яна была, змагалася за права «людзьмі звацца», за свабоду, за праўду, за сённяшні дзень.

Былая Рудабелка — цяпер звычайны гарадскі пасёлак, цэнтр Кастрычніцкага раёна Гомельскай вобласці. Туды штодня прыходзяць цягнікі, адзін за адным прыбываюць рэйсавыя аўтобусы. Спакойна цячэ вузенькая Нератоўка, абапал вуліцы шумяць старыя купчастыя вербы. Весела і спорна працуюць людзі, растуць і вучацца дзеці. Пасёлак як пасёлак. Праўда, вырас ён толькі пасля вайны, на месцы некалькіх спаленых вёсак.

А гісторыя гэтага краю незвычайная і гераічная: у Рудабелцы бадай ніколі не было акупантаў.

Як жа ўдавалася амаль бяззбройным сялянам адстойваць заваёвы Кастрычніка ад страшэннай навалы акупантаў, што ішлі на Савецкую краіну пад рознымі сцягамі? Хто гэта помніць? Хто пра гэта раскажа?

Герояў і ўдзельнікаў тых падзей застаецца ўсё меней і меней. Не многа захавалася і дакументаў з часоў грамадзянскай вайны.

Самаахвярная барацьба рудабельцаў у часе Вялікай Айчыннай вайны ў пэўнай ступені засланіла подзвігі выдатных герояў першых рэвалюцыйных гадоў. Партызаны грамадзянскай вайны, іх дзеці і ўнукі ў першы ж дзень вайны сталі на абарону роднай зямлі. Іх узначаліў першы сакратар райкома партыі Ціхан Піменавіч Бумажкоў. У глыбокім тыле ворага Кастрычніцкі раён увесь час заставаўся савецкім: тут праходзілі партыйныя канферэнцыі, працавалі школы, выдавалася газета «Чырвоны мсцівец», людзі жылі па савецкіх законах, над раёнам палымнеў сцяг, падняты першымі рэўкомаўцамі ў кастрычніку 1917 года. Іх імёнамі, іх жыццём і подзвігамі ганарацца сучаснікі і нашчадкі.

Таму лічу сваім грамадзянскім абавязкам расказаць у гэтай аповесці пра некаторыя падзеі паўвяковай даўнасці, пра першыя крокі Савецкай улады на Палессі.

Што ж я магу расказаць, калі засталося так мала сведак, а яшчэ меней дакументаў? І ўсё ж пошукі заўсёды прыносяць плён.

У дзяцінстве я жыў непадалёк ад Рудабелкі. Памяць захавала водгулле тых па-

дзей, аблічча некаторых герояў, факты і самую атмасферу грамадзянскай вайны. У 1935 годзе я сустракаўся і доўга гаварыў з многімі рудабельскімі партызанамі, з іх бацькамі і дзецьмі. Трыццаць гадоў мяне хвалявала гэтая тэма. Удалося знайсці сястру першага старшыні рудабельскага рэўкома, героя грамадзянскай вайны Аляксандра Салаўя — Марыю Раманаўну Андрэеву. Многія сцвярджалі, што яна загінула ў 1920 годзе. А яна змагалася не толькі ў першыя гады рэвалюцыі, але была адважнай партызанкай у Айчынную вайну. Успаміны Марыі Раманаўны дапамаглі зразумець многія рысы характару, вытокі ўчынкаў і подзвігаў яе брата.

Шмат цікавага пра дзейнасць бальшавікоў Бабруйшчыны ў гады нямецкай акупацыі 1918 года расказаў мне былы намеснік старшыні павятовага рэўкома Пётр Міхайлавіч Серабракоў. Сустрэчы з былымі паплечнікамі Салаўя і ўдзельнікамі грамадзянскай вайны А. Падутам, Н. Званковічам, У. Шантырам, Ц. Валодзькам, Б. Адзінцом, С. Герасімовічам, Ф. Кабернікам, Т. Жулегам, Ц. Тоўсцікам, М. Драпеза, Г. Агал натхнялі расказаць людзям праўду пра тыя гераічныя гады.

Каштоўныя матэрыялы знайшліся ў Інстытуце гісторыі партыі пры ЦК КПБ, у Цэнтральным рэспубліканскім архіве і ў Бабруйскім краязнаўчым музеі.

З усіх дакументаў і фактаў трэба было адабраць самае значнае і цікавае, каб хоць у нейкай ступені перадаць атмасферу тае пары, характары, паводзіны, настроі і думкі герояў. Хацелася расказаць пра першых бальшавікоў Рудабельшчыны, пра людзей, якія ішлі за імі, пра подзвігі сапраўднага беларускага Чапаева — Аляксандра Раманавіча Салаўя.

Працуючы над аповесцю, у асноўных месцах прыйшлося парушыць храналогію падзей, дадумаць і пашырыць некаторыя эпізоды, змяніць некалькі прозвішчаў.

Буду вельмі рады, калі гэтая нявыдуманая аповесць дасць маладому чытачу хоць некаторае ўяўленне пра адну з гераічных старонак нашай рэвалюцыйнай гісторыі.

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

1

Вагон калыхала і тузала на кожным стыку. Цягнік ледзьве поўз у цемрадзі асенняй ночы.

Як ён ішоў, чым дыхаў — цяжка сказаць, але ішоў, часам спыняўся, пыхкаў, лапатаў параю і зноў ішоў, марудна і няўпэўнена, вобмацкам, як сляпы. У закураных ліхтарах маргалі і дагаралі свечкі, а ў іншых вагонах было зусім цёмна. Але ніхто ў цягніку не спаў. Нават тых, каму пашэнціла ўшчаміцца і расцягнуцца на верхніх паліцах, не браў сон. Яны ўсё чулі, пра ўсё па-свойму меркавалі і нястомна думалі: «Як то яно будзе?», «Куды паверне?», «Чым гэта ўсё скончыцца?». Адны цяжка ўздыхалі, другія разважалі ўголас:

— От бальшавікі кажуць: зямля сялянам, фабрыкі рабочым. Усё гэта добра. А як узяць тую зямельку, калі яна панская? Заарэш, толькі сілу ўваб'еш, насенне зглуміш...

Аляксандр Салавей.

— Насенне што? Глядзі, яшчэ ўрэжуць па азадку дваццаць пяць гарачанькіх, як некалі ў пана Іваненкі.

— Э, ваўка баяцца, у лес не хадзіць! Калі тое было! Тады ж слабоду па царскім маніхвесце давалі, ды з рук не пускалі. Паткнуліся абрэзаць панскую зямельку, а казакі па дзвюх палавінках як урэзалі, дык аж цяпер свярбіць! А гэтая слабода нашая без цара і без пана... Сам бачыў, як у Бабруйску на Казначэйскай нейкі дзяцюк сунуў кулаком у храпу гарадавому, а той толькі юшку выцер, лахі пад пахі, ды — ходу.

— Не, што не кажы, а зямля наша,— казаў немалады салдат з пшанічнымі вусамі і перавязанаю брудным бінтам рукою.

— Наша то наша, а ці будзе з яе каша? От вапрос! — сумняваўся сухенькі дзядок з рэдзенькаю бародкаю, навіслымі брывамі і зморшчаным маленькім тварам. На старым выцертая рудая світа, на тоўста накручаных анучах ледзьве ліпелі лапці. У зубах свістала маленькая счарнелая люлечка.

Гаманіў увесь вагон. За дымам самакрутак не відно было твараў, толькі варушыліся калматыя цені ў авечых шапках, кажухах і світах.

Да гаворкі старога з салдатам прыслухоўваўся чалавек у шынялі, у салдацкіх чаравіках з абмоткамі, у шапцы без какарды. Ён сядзеў у кутку, трымаючы паміж каленямі вінтоўку, пад лаўкаю ляжаў яго зацухмолены салдацкі мяшэчак. Ён здагадваўся, што стары і салдат з іхняй воласці, бо ведаюць пра пана Іваненку і пра тое, як мужыкі ў дзевяцьсот пятым годзе дзялілі панскую зямлю, помняць і казацкія бізуны. Але ні таго ні другога ў змроку вагона пазнаць не мог.

— Дый ці доўга ўседзіць гэная ўласць? — не суніма́ўся стары.— Дом Раманавых трыста гадоў стаяў, а Керанскі ледзь паўгода праліпеў. Кажуць, у спадніцы ходу даваў. Не, браце, пачакаць трэба, паглядзець, што з гэтага выкруціцца. А зямля нікуды не дзенецца, калі праўда — нашая, дык нашаю і будзе.

Чалавек у шынялі праціснуўся паміж абутых у лапці ног, кажухоў і клункаў на праход, прыгледзеўся да старога:

— Ці не з Карпілаўкі дзед будзе? — запытаў ён.

— А ты чый жа такі ўгадчык, што пазнаў? Чакай, чакай, лічнасць недзе бачыў,— дзядок падаўся наперад.— Эге, ці не Раманаў сынок часам? Толькі каторы?

— Глядзі ты, пазнаў. Ляксандра я, самы большы.

— Я то думаю, ці не Салаўёў гэта латышок... У водведкі ці насаўсім?

— Наваяваўся за сябе і за тых, што не радзіліся яшчэ. Хопіць! Пара за зямлю брацца. А яна, дзед, наша і не сумнявайся. Крывёю заплачана за яе, а купчую сам Ленін падпісаў.

— Ці не кантужаны ты, што ні мяне, ні старога не пазнаеш? — запытаўся салдат з перавязанаю рукою.

— Ну, канешна, Анупрэй!.. Драпеза...— ляпнуў Аляксандр салдата па плячы.— Дзе ж цябе, чорта, пазнаеш: завусацеў, перапаў, толькі нос ды вусы тырчаць. Як гэта собіла нарвацца на дурную кулю?

— Эт, ярундовіна. Кукса гэтая ў мяне, як пропуск: каму не тыцну — дарогу дае. Цяпер дадому. Тры гады не быў. Старым трэба памагчы на ногі стаць.

— А я, брат, сёмы год, як з дому. А дзе цяпер той дом, сам не ведаю...

— Хэ! У Харомнае твой стары з Ганнаю ды Марылькаю ў самым пачатку вайны перабраліся,— сказаў дзядок з рэдзенькаю бародкаю.— Яго пан з Хлебнай паляны турнуў. А колькі ён там, гаротнік, карчоў папаварочаў, колькі карэнняў пападраў, зямлю, як пух, вырабіў, а яго каленам пад зад — ідзі, куды хочаш. Дык ён у Гатальскага цяпер з трацiны петуецца. З сяструхаю тваёю ўдваіх упрэгліся, а сыны за веру, цара і ацечаства ў акопах крываваю юшкай умываюцца.

— Цяпер і я бачу, што гэта дзядзька Цярэшка. Змарнелі ж вы нешта. Каб так дзе сустрэў, дык і не прызнаў бы.

— Дзіва што змарнеў. Не з вяселля, браце, еду. Дзесяць месяцаў вошы ў бабруйскай цюрме прудзіў. Баланды з тараном пасёрбаеш, сухара згрызеш і дровы цэлы дзень рэжаш.

— За што ж гэта вас? — запытаў Аляксандр.

— А трасца іх матары ведае, за што! Прысукаўся аканом з двара, што я капу панскага ячменю ўкраў. Цягаў, цягаў мяне ўраднік, потым у валасной цёмнай пацукоў лавіў, а ён, выжлятнік, прыйдзе ды тронкамі сашкі так спаласуе, што ні стаць, ні сесці. Я ж ні сном ні духам нічога не ведаў. І якраз незадоўга перад тым, як скінуць Мікалая, упяклі аж на тры гады. Тых, што проці цара гаварылі і афішкі расклейвалі, паўпускалі, а на мяне кажуць: «Зладзюга, сядзі». От і сядзеў. Каб ужо ведаў, што так будзе, дык украў бы не то што ячменю, пшаніцы прытарабаніў бы, каб бабе хоць на зацірку было. Бальшавікі, дзякуваць ім, пусцілі. Прыйшоў нейкі іх глаўны, чорненькі, кучаравы, паадчыняў дзверы і кажа: «Выходзьце, таварышы, слабода! Ленін,— кажа,— дэкрэт выпусціў: зямля, значыцца, мужыку, а заводы рабочым. Ета,— кажа,— Савецкая ўлась называецца. А цэрквы і цюрмы,— кажа,— зраўняць трэба з зямлёю». Ну, цюрмы я сам бы ўсе папаліў. А што ім цэрквы замінаюць? Без бога, як той казаў, ні да парога. Без веры чалавек, як гавяда бязрогая.

Аляксандр засмяяўся. Ён паклаў руку на плячо старому:

— Царква, дзядзька Цярэшка, тая ж цюрма для душы чалавека. А колькі зямлі папоўскай па ўсёй Расіі! Яна ж нашая, зямелька тая. На фронце равуць грывастыя стаеннікі з крыжамі ў руках, забіваць бласлаўляюць, на смерць жывых саборуюць. А за каго? Каму гэта трэба? От і мазгуй, каму тут верыць...

У ліхтары дагарала свечка. Вагон стукаў і рыпеў, зыбаючыся на стыках і стрэлках. За акном была чарната асенняй ночы. Аляксандр на самай верхняй паліцы ўгледзеў новыя хромавыя боты, што вытыркаліся з-пад афіцэрскага шыняля, цёмную патыліцу, а вуха і твар былі прыкрыты вайсковаю фуражкаю без какарды.

— Нейкае ваша благародзіе едзе ў наш бок,— кіўнуў ён уверх.

— Садзіўся нейкі абскубаны афіцэрык, без палетаў, і гузікі сукном паабшываныя. Здэцца, з Ермаліцкай пароды. Як зашыўся ў

Бабруйску, дык не чхне. Відаць, не ў свой вагон сеў,— адказаў стары Цярэшка.

Цягнік спыняўся каля нейкіх цьмяных агеньчыкаў, чухкаў паравоз, чутна была знадворку лаянка асіплых галасоў, праплывала за акном жоўтая пляма ліхтара, спалохана ўскрыкваў гудок, зноў павольна ляскалі колы, калыхаўся састаў і поўз у цемрадзь.

У вагоне храплі, чухаліся і мармыталі спрасонку. Стаяў цяжкі дух разапрэлых ануч і аўчын, пякельнага самасаду і дзёгцю. У цёмных кутках яшчэ гаманілі дзядзькі пра надзелы, пра казённы і памешчыцкі лес, пыталіся адзін у аднаго, ці надоўга тая слабода, ці не боязна дзяліць панскую зямлю, каб потым усё гэта бокам не вылезла.

Аляксандр прыткнуўся на краёчку лаўкі, прыплюшчыў вочы, але не спаў. Ён прыслухоўваўся да ўсяго, пра што гаварылі ў вагоне. Сялянскія трывогі і няўпэўненасць былі зразумелыя яму: людзям не верылася, што зямля можа быць іхняй — скінулі цара, а паны як былі, так і асталіся, і той жа стражнік з мешалкаю пры боку хадзіў па сяле і не аднаго такога Цярэшку ні за панюх табакі загнаў у каталажку. От і баяцца яшчэ. А яны ж цяпер самі — улада. Толькі адкрый ім вочы, каб паверылі ў сябе, каб зразумелі, што стрэслася ў свеце.

Аляксандр успамінаў усё, што бачыў і перажыў за гэты тыдзень. Няўжо прайшоў толькі тыдзень? Ён зірнуў на свае каляныя салдацкія чаравікі. Здавалася, з іх яшчэ не атрэсся пыл петраградскіх вуліц, а шынель яшчэ пахне дымам кастроў, што палалі каля Смольнага і на плошчы перад Зімнім палацам. Ён бег разам з матросамі і салдатамі па гэтай плошчы, лез праз чыгунныя вароты, потым па мяккіх дыванах ступаў з прыступкі на прыступку, усё вышэй і вышэй, у такім святле, што аж сляпіла вочы. Потым бачыў, як матросы выводзілі напалоханых міністраў у расшпіленых мундзірах і накінутых на плечы шынялях, як бегалі салдаты па залах, калідорах і шукалі самога Керанскага.

Круцілася ў галаве кола ўспамінаў: даўжэзныя гаманлівыя, поўныя салдат і матросаў калідоры Смольнага. Здавалася, ён і цяпер чуе бразгат вінтовак і кацялкоў, грукат падкаваных ботаў змены каравула. Адзін раз ён бачыў, як з вялікіх дзвярэй, трымаючы ў руцэ доўгую тэлеграфную стужку, выставіўшы наперад плячо, нібыта разразаючы моцны вецер, прабег па калідоры невысокі з лысінаю чалавек. Усе расступаліся, давалі яму дарогу. Ён з некім вітаўся, нешта некаму гаварыў і так, як з'явіўся, нечакана знік за высокімі дзвярыма. Услед за ім каціўся шэпт: «Ленін! Ленін пайшоў! Бачыў Леніна? Гэта ж быў ён».

Яўген ХВАЛЕЙ

●

ЧЫРВОНЫ КАСТРЫЧНІК

Мы яму абавязаны,
Ён, як май малады.
З ім навекі мы звязаны,
Як з зямлёю дубы:
Бо бацькоўскаю кроўю
Ён здабыты ў баях;
Ніткай матчынай кроіў
Хлеб у грозных гадах;
Раздаваў лусты ўдовам —
Не згубіць бы сірот...
Падымаў золак новы
Над зямлёй на ўвесь рост.

Зноў нарастаў грукат прыкладаў і крокаў. Аляксандр прахапіўся. Стукалі колы. Насупраць, скурчыўшыся, як малое дзіця, спаў дзядзька Цярэшка. Храплі і мармыталі ў сне мужчыны і кабеты. Прыхінуўся шчакою да жалезнага прэнта і роўна соп Анупрэй. Толькі круціўся на мулкай паліцы «абскубаны афіцэрык», але, убачыўшы Аляксандра, сцішыўся і прыкінуўся, што храпе і ён.

Аляксандр прыхінуўся да акна, хацеў пазнаць, дзе яны едуць. Да чорнай шыбіны папрымярзалі снежныя крупы, пашарэла зямля, і больш нічога не было відно.

Так болей ён і не заснуў, аж пакуль не прыехалі ў Ратміравічы. А далей цягніку не было куды ісці — тупік.

Загуў, замітусіўся, загаманіў вагон. Свечка даўно дагарэла. Спрасонку ўсе таўкліся, штурхаліся, тыцкаліся, як сляпыя. З-пад ніжніх паліц сунуліся нечыя ногі, на іх наступалі тыя, што праціскаліся ў праходзе, спатыкаліся і лаяліся на чым свет стаіць, зверху на галовы спаўзалі нейкія клункі, ношкі і торбы, ссоўваліся спіны ў кажушках і світках. Усе агрызаліся і крычалі.

Аляксандр пачапіў мяшэчак на адно плячо, перакінуў вінтоўку і, калі схлынуў натоўп, падаўся к выхаду. За ім выйшлі Анупрэй і Цярэшка.

Гразь падшэрхла. На стрэхах і ў разорах бялеў першы кволы сняжок, нібы хто прысаліў зямлю. Пасля вагоннай цеснаты і распаранай духаты цела калацілі дрыжыкі, вецер працінаў тонкі выцерты шынель. Прыйшлося яго падперазаць папругаю.

Аляксандр азірнуўся: вагоны апусцелі, у парадзелым змроку людзі разыходзіліся хто куды. Не відно было толькі афіцэрыка з верхняй паліцы.

Нібы здагадаўшыся, каго выглядае Аляксандр, загаварыў дзед:

— Будзіў гэтага Ермальчука, а ён нібы апруцянеў...

— Яму з намі не па дарозе. Пойдзем, мужчынкі.

Топчучы пругкія грудкі стылай гразі, яны ўтрох звярнулі на сцежку і спорна пайшлі праз густы ракітнік, што рос адразу за станцыяй. Пад нагамі шамацела хрусткае лісце.

Над вёскаю падымаліся белыя стаўбуны дыму, а ў акенцах пагойдвалася няроўнае святло — палілі ў печах. Крычалі пеўні, вішчалі парсюкі, рыпелі пры студнях вочапы. Пачынаўся сінявата-шэры ранак позняй восені.

Усе гэтыя гукі, гаркаваты пах дыму і прыгарэлай бульбы, нізкае неба і прыцярушаная першым сняжком зямля былі Аляксандру да болю знаёмыя. Ён успамінаў родныя краявіды ў акопах пад Перамышлем, у балотах Піншчыны, у царскасельскім шпіталі. Яны мроіліся яму бяссоннымі начамі ў Смольным, і часам не верылася, што зноў давядзецца хадзіць па гэтых сцежках.

Сем гадоў ён не быў дома, сем гадоў нічога не чуў пра бацьку і Марыльку, пра добрую і чулую мачаху. Усіх мачах звычайна лаюць і клянуць, а цётка Ганка была, як родная маці: чатырох выгадавала. Успомнілася, як на прызыў праводзіла яго аж да Парыч, усё нешта пхала ў торбу і галасіла, як па родным сыне.

Да вайны Аляксандр служыў у Гатчыне, у кавалерыйскім палку, і тады-сяды палучаў ад бацькі кароткія пісьмы. Стары жаліўся, што цяжка адрабляць арэнду: Косцік яшчэ слабаваты, Марылька хоць пруткая, здатная да работы, але яшчэ малая і яе шкода вельмі моцна залыгваць у ярмо, а Петрыка забралі ў салдаты. Пісаў, што Рагуля ацялілася бычка з белаю лысінкаю і яны збіраюцца яго гадаваць. Бацькавы пісьмы пахлі роднаю хатаю, нагадвалі маленства ў Хлебнай паляне, цесную зямлянку на ўзлессі. Тады яшчэ жыла мама. Статная, бялявая і зусім маладая. Тата яе зваў Лавізаю. Сынок часам папраўляў яго:

— Не Лавіза, а Луіза наша мамка!..

— А хіба не адно і тое? Лавіза яшчэ лягчэй.

Мама гаварыла па-латышску, спявала латышскія калыханкі і расказвала дзецям казкі далёкай Курляндыі. Часам заходзіў адведаць дачку і ўнукаў высокі, крыху сагнуты, вусаты Крышан Якшэвіч. Ён зімою і летам насіў камізэльку з казловае кажушыны. Садзіўся на парозе цьмянай зямлянкі і моўчкі курыў. Відаць, нудзіўся па сваёй Курляндыі, шкадаваў, што дачку замалада абселі дзеці, што б'ецца яна ад цямна да цямна на панскіх лядах, а шчасця і блізка не відно.

Стары Крышан шанаваў свайго зяця Рамана за працавітасць, цвярозасць і сумленне. Любіў ён і ўнукаў, але нейкаю стрыманаю, маўкліваю любоўю.

Па дарозе Аляксандру ўспаміналася, як вечарамі каля камінка бацька латаў хамут ці аброць і расказваў дзецям пра сваю маладосць, пра тое, як адразу пасля жаніцьбы пайшоў да панскага ўпраўляючага Ганса Хрыстафоравіча Мухеля сказаць, што кончылася яго і Луізіна парабкоўства. Ён папрасіў на першы час за адработкі, а як разжывуцца, у арэнду кавалачак зямлі.

— Зэмля нужна сдэлать,— адказаў сухапары немец.

Раман не зразумеў, як можна «сдэлать» зямлю і толькі моўчкі лыпаў вачыма.

— Рубіт лес, вірывайт корні, как его, пэнькі, пэнькі. Там — зэмля, хлебный зэмля, будэт хлэбный паляна. Панімайт?

Так і дагаварыліся: Раману за балацінаю адвялі кавалачак лесу. Удваіх з маладою жонкаю выкапалі яны зямлянку, накалолі плашак, абклалі імі сцены, з гліны збілі печ, яловаю карою і дзёрнам прыкрылі страху, пачалі жыць. Валілі сосны, палілі лаўжы, хадзілі закураныя і паабдзіраныя. Падсякалі, абкопвалі і выдзіралі пні, і кожны лапік дзірвану па некалькі разоў капанічылі. Плуга ж не ўваб'еш у тое ламачча. А ўвосень пасеялі пуды са тры жыта. Першыя чатыры гады, пакуль карчавалі, арэнды Мухель не браў. На пяты год Раман збіраў па капейцы, па залатоўцы, каб аддаць Мухелю пяцьдзесят рублёў, на шосты — сто, а на сёмы — усе паўтары сотні.

Ступаючы ўскрай дарогі, Аляксандр глядзеў на заінелыя лугі і балаціны, на далёкія і блізкія лясы і думаў: «Цяпер гэта ўсё наша». З ім параўняўся дзядзька Цярэшка. Відаць, старому карцела пагаварыць, бо, гамончы, ісці весялей і не так дарога сцягваецца. Ён кіўнуў галавою на лёгенькі салдацкі мяшэчак, што матляўся за Аляксандраваю спіною:

— Служыў, служыў, кажаш, хлопча, ваяваў, ваяваў і ў Піцеры быў, а торбачку пусценькую дадому нясеш...

— Тут, дзядзька, такое багацце, што яму і цаны няма.

Цярэшка падбег бліжэй, азірнуўся і шэптам спытаў:

— Няўжо золата?

Аляксандр толькі ўсміхнуўся.

— Можа і праўда ў царскіх пакоях наадкалупваў? Там жа, мабыць, і завесы і клямкі залатыя. Нааддзіраў бы з дзесятак, от і было б на разжытак. Брэшуць ці не, што ў цара Мікалая гаршчок пад ложкам і — той залаты быў...

— Брэшуць, дзед. Усё золата Мікалашка на снарады пераліў ды на генеральскія крыжы.

— А ты хоць які крыжык заслужыў?

— Заслужыў... Добра, што не бярозавы. Два Георгії, чатыры кулі і тры медалі заслужыў. От і ўвесь мой набытак за сем гадоў царскай службы.

Дзед Цярэшка адстаў і пайшоў следам. Ён усё пазіраў на зашмальцаваную торбачку і думаў: «Ніхто і не змікіціць, якое багацце чалавек нясе... Дзіза, што і стрэльбу з сабою ўзяў. Калі што, дык бараніцца ёсць чым. А ў мяне што? Жменю вошай на волю нясу, мех ануч ды арыштанцкую міску з кубкам. Не кідаць жа дабро ў пустой камеры».

Ішлі моўчкі. Вецер працінаў бок, ляскаў крысамі шыняля, сек у шчокі дробнаю, колкаю крупкаю.

На загонах палегла схопленая першымі замаразкамі рунь, сівелі прыцярушаныя нясмелым сняжком папары, над пацямнелымі стагамі крычалі вароны і садзіліся на стромкія сцежары. Такога прастору, такой цішыні ў Аляксандравым жыцці даўно не было. Ад хуткай хады ён расчырванеўся і расшпіліў каўнер шыняля. А думкі, успаміны далёкага і блізкага мінулага не давалі спакою. Можа таму, што за апошнія гады не было калі ўспамінаць і думаць пра родныя мясціны: тры гады ў акопах, у гразі і ў крыві, заўсёды на нямецкай мушцы. Толькі і ведаў тады: зараджай, страляй, ляці ў атаку, адступай, поўзай у акопе, дыхай парахавым дымам і прэллю сырой зямлі, гарачай крывёю і потам. Часам так хацелася ўзлезці на цёплую чарэнь бацькавай печы і моцна заснуць пад спеў цвыркуна і гоман ветру... Але ўсё гэта было такім далёкім і недасяжным, што не хацелася дарэмна вярэдзіць душу. Цяпер ён даў волю сваім думкам.

Ён бачыў Хлебную паляну — лапік зямлі, раскарчаванай бацькамі сярод дрымучага лесу. Маленькі, ён баяўся ваўкоў і страшыдлаў, што кігікалі то савою, то раўлі крумкачом. Потым адважыўся і пайшоў па сунічных узгорках, па грыбных баравінах, па цубкім брусніцніку і багуне. Лес быў таямнічы і ласкавы. Успаміналася бясхлебіца кожнай вясны, недароды і нястачы. Але ніколі паміж бацькоў не чуў ні папрокаў, ні сварак. Калі сяк-так скідалі хату і трохі разжыліся, бацька выпісаў газету і вечарамі чытаў уголас усёй сям'і, хоць маці і яны, малыя, кепска разумелі тое, што ён чытаў: усе, апрача бацькі, гаварылі на матчынай мове.

Некалі ў Рудабелку аж з Курляндыі пераехала сямей сорак латышоў. Адны былі парабкамі ў пана Іваненкі, другія арандавалі такія ж ляды, як і ягоны бацька, трэція бандарылі, стальмахавалі, рабілі на бровары ці ў млынах.

Увосень нанялі латышы паўхаты, і стары Трэйзін пачаў вучыць дзяцей. А ў нядзелю сюды збіраліся мужчыны і кабеты, каб памаліцца богу. Чатыры зімы адхадзіў у гэтую школу Аляксандр. Ён добра чытаў і пісаў, складаў і памнажаў, але больш за ўсё любіў кніжкі пра расліны. Іх даваў яму настаўнік і часта казаў: «Вырасцеш, навучышся і будзеш аграномам». Аляксандр і сам марыў уведаць сакрэт, каб зямля добра радзіла, каб не было недародаў, каб не пухлі з голаду дзеці. Яму так хацелася абдурыць пана і збіраць на сваіх лядах столькі жыта і бульбы, што ні Мухелю, ні Іваненку і не снілася.

Але дзе там яму было да таго аграномства!

Увярэдзілася, варочаючы калоды ў лесе, маці. Паенчыла, пастагнала з тыдзень і згарэла, як свечка. А бацька толькі што выплаціў арэнду, і ў хаце не было болей ані шэлега, каб наняць папа і адслужыць па нябожчыцы малебен. Не было грошай і ў дзеда. Прыйшлося ўпрасіць айца Серафіма, каб хоць за адработкі правёў гаротніцу на вечны спакой. Потым усю вясну Аляксандр араў і баранаваў папоўскія маргі.

Яму зрабілася маркотна і горка ад гэтых успамінаў. Ён павярнуўся назад, счакаў, пакуль дагоніць Цярэшка, і запытаў у яго:

— А Пракоп Гошка яшчэ жывы?

— Гэта каторы Пракоп, мо «Певавар»?

— Але, «Півавар»,— усміхнуўся Салавей.

— Што яму адходзіць? Ніякая трасца не бярэ.

Аляксандр зноў пайшоў спорнаю хадою і ўспомніў, як некалі Пракоп на сваім хутары варыў піва на хрэсьбіны. А яно так усхадзілася, што выбіла шпунт. І трэба ж было, каб той шпунт якраз уцэліў Пракопу ў лабаціну, ды так лупянуў, што той аж звіўся. Паўдня адлівалі няшчаснага. Ад таго і пайшло — «Певавар» і «Півавар».

Калі добра выбіднела, узышлі на халопеніцкі мост. На берагах пасівеў няскошаны сітнік, на голай лазе дрыжаў доўганькі чырвоны лісцік. Завівалася на вірах цёмная вада. Спыніліся перадыхнуць. Аляксандр паставіў каля парэнчы вінтоўку, дастаў кісет і пачаў частаваць фабрычнаю махоркаю.

Стары доўга цмокаў люлькаю, а як добра ўгарэлася, сеў на брус, прыжмурыў хітранькія маленькія вочкі і пачаў распытваць:

— Скажы ты мне, Аляксандра, хто ж цяпер намі камандаваць будзе? Цара скінулі, міністраў разагналі, гэты аблакацік, кажаш, у спадніцы ўцёк. А без галавы ды без аброці народ, як чарада авечак без барана, разбрыдзецца куды каторы. Дык, як яно будзе, га? Без уласці неяк непрывычна...

— Уласць, дзядзька, у народа цяпер у руках. Саветы будуць усім кіраваць. Рабочыя, сяляне, салдаты выбіраюць сваіх дэпутатаў, тыя збіраюцца і рашаюць, што і як рабіць. Саветы цяпер усяму галава.

— А хто ж будзе самы глаўны над тымі Саветамі, каб слухаліся яго, ну... можа часам пабойваліся. Бо дай чалавеку волю, каб ён рабіў, што захоча, папераграызаюць адзін аднаго. Скажам, табе захочацца ўхапіць лепшую валоку панскай зямлі і я на яе прыцэлюся. От і шчэпімся загрудкі — каламі не разбароніш. Не, браце, улась трэба, каб парадак быў.

— На тое бальшавікі і рэвалюцыю рабілі, каб мы самі гаспадарамі над усім былі.

— А хто яны, тыя бальшавікі, скажы ты мне, хлопча? Кажуць, бальшавікі, бальшавікі, хоць бы аднаго пабачыць, што за ён.

— Паглядзі на мяне, дзед.

— І на мяне,— разгладзіў пшанічныя абкураныя вусы Анупрэй Драпеза.

Цярэшка палыпаў вачыма, павярнуўся да аднаго, да другога, нібы бачыў іх першы раз, устаў, пачапіў на плечы мяшэчак і першы сышоў з моста.

— А я тады хто? Меншавік? — агрызнуўся ён.

Да дому аставалася вёрст восем.

2

Хутар Сераброн стаяў у лесе, як у вянку. Наўкруг яго было валок дзесяць дагледжанай і добра ўробленай зямлі. Сярод саду — вялікі дом пад бляшаным дахам, цераз дарогу — абора і доўгі свіран з чэсанага бруса.

Да веснічак пад'ехала фурманка. З воза саскочыў той самы «аб-

скубаны афіцэрык», якога так і не дабудзіўся Цярэшка ў Ратміравічах. Ён счакаў, пакуль усе выйшлі з вагона, забраў свой чамадан і пайшоў наймаць фурманку, каб даехаць дадому. Доўга таргаваўся з упартым дзедам, якімі грашыма яму плаціць. Мікалаеўскіх той не браў, думскіх і керанак за грошы не прызнаваў і ўсё казаў: «От, каб золатам, можна было б і падвезці... Гэта ж вярстоў са дваццаць, калі не болей, будзе».

Ледзьве ўмалёгаў яго Казік Ермаліцкі і такі прыехаў да бацькавага дома. Ацерабіўся ад саломы, забраў куфэрак і моўчкі пасунуўся да форткі.

З будкі выскачыў велічынёю з добрага цяля руды ваўкадаў і, звонячы па напятым дроце колцам ланцуга, кінуўся насустрач. Казік адскочыў і прычыніў брамку. Ланцуга не больш як на аршын не хапала да варот. Ашыйнік падняў на хібе поўсць, сабака станавіўся на дыбкі, кідаўся збоку ў бок, выскаляючы вялікія жоўтыя іклы.

— Пірат, Пірат, што ж ты, дурненькі, сваіх не пазнаеш! — улагоджваў яго Казік.

Гэта быў не той Пірат, якога ён некалі гадаваў шчанюком, другі — страшнейшы і большы. Але Казік ведаў, што ўсіх сабак, якія вяліся ў іх двары, бацька інача не зваў, як Пірат. Адкуль ён узяў гэтае сабачае імя і што яно значыла, ніхто не ведаў.

І гэты крутнуў хвастом, перастаў кідацца, але ўсё яшчэ вурчэў і выскаляўся.

У акне нехта паказаўся ў белай хусцінцы, зірнуў і знік. Але з дзвярэй ніхто не выходзіў. А Пірат гыркаў і мітусіўся каля самай форткі. Возьмецца Казік за клямку, а сабака зноў на дыбкі і — заходзіцца брэхам...

Ляпнула клямка, шырока расчыніліся дзверы, і на ганак выйшаў бацька. Здавалася, што ён паменшаў, раздаўся ў плячах, зусім аблысеў.

— Пірат, на месца! — сабака ўтуліўся і нехаця пасунуўся ў будку.

— Што васпану трэба? — спытаў стары, не сыходзячы з ганка.

— Ці не тут жыве Андрэй Ермаліцкі? — захацелася пажартаваць Казіку.

— А каб цябе бог любіў! Няўжо сынок! Анэта, чуеш! Барджэй сюды! — і стары кінуўся сыну насустрач.

Ён паказытаў Казікаву шчаку калючаю барадою, ухапіў цяжкі куфэрак і панёс да ганка. Выціраючы аб фартух рукі, насустрач бегла маці. Яна тыцкалася ў сынаву шчаку і ў цубкія падкручаныя вусікі, смаркалася і выцірала фартухом слёзы.

— А дзіцятка ж маё! Матчыны малітвы дайшлі да ўсявышняга! Дзякаваць богу, што цэлы вярнуўся!

— Хадзем у хату, мама. Там пагаворым.

У доме ўсё было так, як і да Казікавага ад'езду. Стаялі два вялізныя акаваныя жалезнымі шынамі куфры, сточаны шашалем камод, доўгая дубовая канапа. Толькі разлапушыліся фікусы і пазасланялі вокны. Маці бегала ў клецьь, мітусілася каля прыпечка, на трынозе цвырчэла яешня, бацька кроіў чырвоную добра завэнджаную паляндвіцу.

Казік у споднім кашулі плёскаўся і фыркаў пад вялікім мядзяным умывальнікам. Потым доўга прычэсваўся перад счарнелым аблузаным люстрам, падбіваў рукою густыя каштанавыя валасы, падкручваў густыя кароткія вусікі.

— А дзе ж Гэлька? — успомніў ён пра сястру.

— Ат, скруцілася дурніца. Ніякага зладу з ёю няма. Можа б ты паўшчуваў? Я ўжо і лейцамі гразіўся, і замуж хацеў за Невяроўшчыка аддаць, дык і не блізка. Ушалопалася ў нашага парабка. Можа ж помніш Івана Кандратавага з Кавалёў? Бясштэніка з абадранцаў. А так сабою відны, чубаты і не гультай... Хацеў яго яшчэ «на Юр'я» прагнаць, дык ушчала такі лямант: «і павешуся, і ўтаплюся». Чаго добрага, думаю, і праўда рукі на сябе, дурніца, наложыць, сораму не абярэшся. І так усім наша дабро вочы коле. А сёння досвіта ў млын разам паехалі. Як ведаў, што шатровачка на бліны трэба будзе...

Казік спахмурнеў. Сястру ён пакінуў цыбатым падлеткам, а цяпер, выходзіць,— паненка. Хітры, відаць, гэты парабчук: задурыў ёй галаву, а сам на бацькаў хутар аблізваецца. Думаў, больш наследнікаў няма, жывым хацеў пахаваць...

Маці заслала велікодны кужэльны абрус, расставіла талеркі, унесла запацелую бутлю налiўкі, дастала з палічкі прысадзістыя рубчастыя чаркі.

Сына пасадзілі на кут пад абразы. Побач з Мікалаем-чудатворцам вісеў партрэт імператара і самадзержца ўсея Русі Мікалая другога. Казік сядзеў у расшпіленым мундзіры. Бацька, наліваючы ў чаркі чарнічную настойку, не зводзіў з сына вачэй.

— За яго імператарскае вялічаства і ўсю царскую фамілію,— устаўшы, апаражніў Казік сваю чарку.

Бацька падняцца не дагадаўся, перакуліў кілішак, крэкнуў і занюхаў мякішам хлеба.

— Сярдзітая, халера: спірытус з панскага бровара,— стары ўторкнуў на відэлец тоўстую празрыстую скварку і пачаў жаваць.

Маці толькі прыгубіла чарку і выскачыла ў кухню.

— Дык што гэта будзе, скажы ты мне, Казічак? Як жыць будзем?

— А што? Жыцьмем, як жылі.

— Рэзрух нейкі пайшоў. Не разбярэш, што да чаго. Рудабельскія галадранцы плявузгаюць, што ўжо і Керанскага скінулі. Якія ж грошы цяпер будуць, скажы ты мне? Кацярынкі ляснулі, керанкамі хоць падатрыся... А я тыя і гэтыя берагу. Пойдуць, няпраўда, і яшчэ ў якой цане будуць! Мазалём жа загараваныя.

— Керанскі Аляксандр Фёдаравіч праспаў Расію на царыцыных пярынах, і грошы яго можаце спусціць, пакуль не ўсе ведаюць. А цар-бацюшка яшчэ пакажа сябе. Генералы прыдушаць гэты цёмны зброд. Сілу збіраюць вялікую. І нам тут няма чаго драмаць у шапку.

Бацька падліваў у чаркі і не прапускаў ніводнага сынавага слова: ён то ўсё ведае. Ахвіцэр! Не раз, мабыць, вось так, у афіцэрскім сабранні, з генераламі разам сядзеў, чуў, што разумныя кажуць.

Маці тупала каля стала і не зводзіла з сына вачэй. Аж не верылася, што гэта той самы Казічак, які на вогнік і на залатуху хварэў, які шчыглоў увосень лавіў на каноплях...

— Дзе ж цяпер наш пакутнічак цар з наследнікам, з Аляксандраю Фёдараўнаю ды княжнамі?.. Няўжо ж і праўда ў цюрме?

— Гэта ўсё бальшавіцкія выдумкі, мама. Яго так схавалі, каб ніхто і не пазнаў, і пераправілі ў Францыю. Там ён жывы і здаровы. Як толькі раздушым бальшавіцкую нечысць — калі ласка, ваша імператарскае вялічаства, займайце прастол... От тады зажывем. А скуру з гэтых «таварышаў» на барабаны нацягваць будзем.

— Дык ты зноў збіраешся нас пакінуць, Казічак? — спалохалася старая.

— Хіба тут няма гэтай погані? Ехаў са мною ў поездзе Салаўёў сынок з нейкім старым зладзюгам. Наслухаўся я іх! От і будзем душыць, каб юшка пацякла. Вешаць свалачэй трэба. Гэты, пэўна, дзякрэцікаў бальшавіцкіх навёз. На чужую зямлю ласы. Тры аршыны ім адмераем і асінавы кол загонім.

— Твая праўда, сынок. Гэтыя рудабельскія зрэбнікі яшчэ ў японскую вайну бунтавалі. Гэта ж трэба, зямлю панскую дзяліць надумаліся, дзве пуні ў двары спалілі! Ну ж і ўрэзалі тады ім казакі, што і цяпер чухаюцца. А самых заядлых у Сібір пазаганялі, адкуль крумкач і касцей не прыносіць. Дай ім толькі волю, пракаўтнеш, дык яны з глоткі выдзеруць.

Выпілі яшчэ па кілішку. Казік прагна еў і хваліў паляндвіцу. Маці ўсё падсоўвала і падкладвала яму смачнейшыя кавалачкі. Ён пацягнуўся да хрусту ў касцях, пахістваючыся, устаў з-за стала.

— А цяпер спаць.

— Я ўжо табе паслала, сыночак. Ідзі ў камору...

— Што я дома, нікому ні гу-гу. Калі хто бачыў, скажыце на дзень прыязджаў і зноў у часць вярнуўся. Шынель схавайце. А парабчука гэтага... каб і смуроду яго тут не было!

Няроўна ступаючы, Казік пайшоў у камору, пакрактаў, сцягваючы хромавыя боты, і хутка захроп.

Андрэй Ермаліцкі нізка звесіў галаву, утаропіўся ў стальніцу і доўга яшчэ думаў пра ўсё, аб чым толькі што гаварылі з сынам. Пальцы нервова качалі маленькую галачку з хлеба. Было чуваць, як шашаль точыць старую шафу.

3

Здалёк убачыў Аляксандр дым над комінам бровара, верхавіны старых ліп у панскім садзе — усё тое самае, што бачыў сем гадоў назад, калі ішоў у Парычы на прызыў. Толькі раскусціўся пры дарозе ракітнік, падраслі хвойкі на пясчаным узгорку.

Дзень шэры і зябкі. Палі прыцярушыў лёгкі сняжок, толькі рудзее сцежка, пратаптаная клетачкамі лапцей, ды каляіны поўныя каламутнай вады і тонкіх патрушчаных ільдзінак.

Вось і вялікі панскі сад. Апалае лісце згрэбена ў кучкі, на іх ляжыць зрэзанае сухое сучча. Відаць, збіраюцца паліць. Жалезная брама на чырвоных мураваных слупах замкнута, дарожка, што вядзе да высокага белага палаца, размецена, у вокнах пакояў бялеюць фіранкі.

Выходзіць, тут нічога не змянілася: параконкі вязуць да бровара доўгія скрыні з бульбаю, ідуць парабкі, дурманіць востры пах гарачай брагі. Відаць, па-ранейшаму ўсім камандуе панскі ўпраўляючы. У яго цяпер новы гаспадар — зяць былога царскага камергера — барон Урангель. Паны дрыжаць і туляюцца недзе ў бурлівым Петраградзе, а тут падразаюць сад, падмятаюць дарожкі, нібы нічога і не змянілася. Мабыць, і не ведаюць рудабельцы, што ўлада цяпер належыць ім, што панская зямля, бровар і гэты палац ужо іхнія. «Добрую школу можна зрабіць у пакоях»,— падумалася Салаўю.

Калі мінулі грэбельку праз Нератоўку, хлопцы развіталіся з Цярэшкам і пайшлі вуліцаю, абсаджанай старымі парэпанымі вербамі. На іх з вокан маленькіх хат пазіралі кабеты, спыняліся і доўга глядзелі салдатам услед дзеці. З веснічак выскачыла маладзіца ў падранай на плячы кофце, з закасанымі мокрымі рукавамі.

— Салдацікі, а салдацікі! Можа дзе пра майго што чулі? Кавалевіч Амяллян завуць. От кінуў поўную хату дзяцей і душыся тут з імі, а пра самога ні слуху ні духу.

Салдаты спыніліся, пераглядзелі адзін на аднаго.

— Не, Параска, не чулі пра твайго Амялляна.

Жанчына пляснула рукамі:

— А, божачка, ці ж не Ляксандра Раманаў гэта. І Ануфрэй, здэцца. А вой! Дзякуваць богу, што хоць жывыя, з рукамі ды з нагамі вярнуліся. А мой ужо недзе, мабыць, зямельку парыць. Ой, няшчасная я!..— загаласіла так, як, відаць, галасіла часта, чакаючы і ўспамінаючы свайго Амялляна.

— На пабыўку ці саўсім? — размазваючы слёзы, запытала Параска.

— Адваяваліся. Хопіць, — уздыхнуў Ануфрэй Драпеза.

— А стрэльбу нашто валачэш? Няўжо яшчэ не наняньчыўся з ёю?

— Прывык. Хай будзе. Можа яшчэ і спатрэбіцца,— усміхнуўся Аляксандр.

— Не плач, Параска... Калі жывы, прыйдзе твой Амяллян.

— Каб жа даў бог! — і пабегла ў двор.

У канцы Карпілаўкі Ануфрэй спыніўся:

— Мне сюды,— і працягнуў Аляксандру руку.

— Што, бальшавік, рабіць збіраешся? — спытаў Салавей.

— Што ўсе, тое і я. Савецкую ўласць рабіцьмем.

— А вінтоўку не ўзяў. Тут, брат, рэвалюцыю яшчэ толькі пачынаць трэба. Ты ж вельмі не прысыхай да бабы. Прыходзь у валасць. Збярэмся, падумаем, з чаго пачынаць...— Салавей паправіў на плячы вінтоўку і пайшоў, шастаючы апалым лісцем.

Ануфрэй Драпеза.

Максім Ляўкоў.

На валасці ранейшай шыльды з двухгаловым арлом не было. На зашчытку ганка, дзе яна вісела, відзён квадрат светлых дошак. Гэта абрадавала Аляксандра. Ён падняўся па прыступках і ўвайшоў у вялізную пустую зборню. У кутку на доўгай лаве сядзела старая жанчына і жавала кавалак падгарэлага скавародніка.

— Добры дзень, цётка!

— Эге ж, здароў, салдацік,— адказала яна, дажоўваючы кавалак.

— Хто тут цяпер правіць намі?

— А бог іх разбярэ, хто кім правіць... Нашы, селавыя, кажуць, сядзяць: Пракоп з Максімам Архіпавым. Калі тутэйшы, дык павінен ведаць.

— Гэта ж каторы Пракоп?

— Зубарэвіцкі. Малаковіча Дзяніса сынок. Там яны ўсе, іх і пытай,— яна паказала на дзверы, за якімі раней сядзелі пісары. Адтуль чуваць былі прыглушаныя галасы.

Салавей шырока адчыніў дзверы, паставіў у кут вінтоўку, доўга ціснуў і трос рукі ўсім, хто быў у пакоі, паглядаў кожнаму ў вочы. А тут было чалавек шэсць. За канцылярскім сталом з ададранымі, пазакручванымі ражкамі зялёнага сукна сядзеў высокі, з бялявым віхарком на лобе Пракоп Малаковіч. З паперкаю ў руцэ побач стаяў чарнявы і тонкі Максім Ляўкоў.

— Сядай, расказвай, гаспадзін унцер, хто ты і што ты ёсць,— насупіў бровы Пракоп.— Ведалі цябе як добрага нашага гарапашніка, а цяпер не разбярэш, каго куды матанула.

— Зараз далажым.

Аляксандр расшпіліў заношаную салдацкую гімнасцёрку, запусціў руку глыбока за пазуху і доўга корпаўся, нешта дастаючы з патайной кішэні. Выцягнуў пацёртыя кардонныя корачкі і падаў іх Пракопу.

Усе прысутныя сачылі за тварам Малаковіча. На ілбе разгладжваліся маршчынкі, шчокі круглелі. Ён дачытаў да канца.

— Цяпер слухайце ўсе:

«Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

Бабруйскі уком РКП(б). Мандат. Таварыш Салавей А. Р., член Расійскай Камуністычнай партыі бальшавікоў, накіроўваецца ў Рудабельскую воласць для стварэння валрэўкома, арганізацыі савецкіх органаў і правядзення палітыкі Камуністычнай партыі бальшавікоў.

Старшыня ўкома...

Сакратар...»

Распісваюцца так, што не разбярэш. Але пячатка стаіць.

— А ты яго гаспадзінам унцерам аблаяў,— засмяяўся Ляўкоў.

— Гэта не ўсё,— падняўся з лаўкі Салавей.

Ён скінуў з пляча мяшэчак, доўга развязваў лямкі, выцягнуў скрутак, загорнуты ў паперу. Малаковіч зубамі разарваў суровую нітку і на стале разгарнуў доўгае чырвонае палотнішча.

Дзядок у аблавухай заечай шапцы, што моўчкі сядзеў у кутку, хіхікнуў:

— Хвацкая спадніца будзе Пракопісе!..

— Не плявузгай, дзед, абы-чаго,— узлаваўся Малаковіч.— Цяпер у нас ёсць свой савецкі сцяг.— Ён разгладзіў палотнішча рукою. Памаўчаў.— Заўтра от такою пароюзбярэм усё вобчаства на сход. Трэба загадаць па сёлах, каб прыходзілі.

— Кавалёўскіх я прывязу,— сказаў Максім.

Збянтэжаны дзядок паабяцаў сказаць Руднянскім. Астатнія мужчыны ўзяліся загадаць у Карпілаўцы, Лаўстыках і Смузе.

— Цяпер расказвай, што добрага чуваць на свеце,— папрасіў Малаковіч.

— Трэба ж неяк да сваіх дабрацца. Кажуць, яны недзе ў Харомным асталяваліся. Заўтра раніцай прыйду, тады і пагаворым.

4

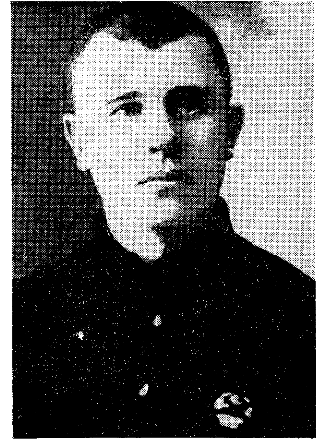

Пракоп Малаковіч.

З раніцы трохі адпусціла. Памякчэла зямля, раставаў першы кволы сняжок, толькі сям-там бялелі разоры і прыдарожныя канавы; з голых кустоў і прысадаў кроплямі зрывалася расталая наледзь. Паміж нізкіх, калматых хмар часам прабівалася сонца і знікала зноў.

Па дарогах, па сцежках, пратаптаных у полі, нацянькі праз гароды і пералазы ішлі мужчыны, кабеты і дзеці. Жанчыны адзелі святочныя андаракі, на беленькія кужэльныя анучы абулі лапці, а ў каго былі, нацягнулі каляныя высокія чаравікі на гузіках, завязалі стракатыя хусткі. Ішлі да валасці, як на фэст.

Перакідваліся пытаннямі і жарцікамі, ідучы з Кавалёў, Карпілаўкі і Рудні, з лясных хутароў і выселкаў. З Харомнага ішлі ўтраіх: Раман Салавей, Аляксандр і яго маладзенькая сястрычка Марылька. Стары зранку пабрыўся сынаваю брытваю, адзеў чорную шапку з блішчастым казыркам, наваксаваў боты, адзеў новую світку сваёй работы. Яны ледзь не да раніцы прагаварылі з сынам. Стары па некалькі разоў чытаў і перачытваў «Известия Центрального Исполнительного Комитета и Петроградского Совета рабочих и солдатских депутатов» і невялічкія афішкі, аддрукаваныя на тонкай паперы, што прывёз сын. Распытваў пра вайну, як прагналі Керанскага і яго міністраў.

— Што ж цяпер будзе, сынок? — дапытваўся стары.— Кажаш, зямлю раздадуць мужыкам. А хіба ж гэтыя выжлятнікі яе так аддадуць? Гатальскі глотку перакусіць за сваё...

— У тым жа і штука, тата, што не іх яна, а нашая. Таму, хто арэ і сее, належыць зямля. На тое і рэвалюцыю рабілі, і паміралі на тое, каб жывым добра, папраўдзе, жылося.

— Я думаю так, што яшчэ пабіцца з імі прыйдзецца, крыві нямала праліць, пакуль нашаю яна будзе.

— І паб'емся. Біцца мы навучаныя. Цара скінулі — не пабаяліся. Керанскаму па загрыўку далі. І з гэтымі ўправімся.

Марылька ледзь паспявала за братам. Ёй хацелася ісці побач з ім, глядзець на абветраны твар, на тонкія вусікі, на прыгожы з гарбінкаю нос, на цёмныя, глыбока запалыя вочы.

Як ён змяніўся за гэтыя гады... Сустрэла б дзе-небудзь і не пазнала б! Ён быў сваім, блізкім і нейкім чужым, мала знаёмым. Калі ўспаміналa раней, дык толькі такім, як быў да прызыву: паслухмяным і добрым. Ён слухаўся бацьку, араў з ім і касіў, капанічыў ляды ў Хлебнай паляне, а калі падраслі і падужэлі Пятрок з Косці-

Марыя Салавей — 1920 год.

Марыя Салавей (Андрэева) — 1965 год. Фота Д. Чаховіча.

кам, на луг за татам ішлі тры касцы. Зайздросцілі людзі Раману, што такіх дубоў выгадаваў. Петрака болей ніколі не ўбачыць Марылька. Успомніла брата, і заказыталі слёзы ў горле. А быў жа такі прыгажун і весялун... Калясачку ёй, маленькай, некалі зрабіў, на поле вазіў на жніво, на гармоніку вечарынкі іграў, дзеўкі за ім чарадою хадзілі... А цяпер і магілкі яго нідзе не знойдзеш. Яна выцерла вочы.

— Ты чаго, Марылька? — зірнуў на яе Аляксандр.— Можа пакрыўдзіў хто?

— Не, вецер вочы рэжа...

Каля валасці было поўна народу.

Стаялі купкамі, гаманілі. Мужчыны курылі на ганку.

Кабеты ў чырвоных, зялёных і сініх андараках, у суконных кабаціках і зграбных світках сядзелі і стаялі на зборні і на валасным двары. Расказвалі, калі чыя кароўка ацеліцца, хто колькі капусты нашаткаваў, бульбы ў капец насыпаў.

— Паляньце, паляньце, бабачкі, ідзе ж Раман з сынам!..— сакатала Параска.— Пыталася ўчора ў яго пра свайго Амялляна: думала, мо бачыў дзе...

— Вайна вялікая, маладзіца, людзей там, як мурашак. Дзе там знойдзеш твайго Амялляна,— уздыхнула высокая, худая, з сівымі пасмамі жанчына.— Трох сыноў аддала, як у пельку боўтнула. Гярманец ерапланамі б'е і, кажуць, нейкім смярдзючым дымам душыць.

Раман астаўся з мужчынамі, Марылька падбегла да дзяўчат, Аляксандр павітаўся з усімі і пайшоў у валасць.

А людзі ўсё падыходзілі і падыходзілі. Ужо быў повен двор, стаялі на вуліцы, сядзелі, дзе хто прымасціўся, і чакалі, што ім скажа Раманаў сын. Гэта ж прыехаў з самога Петраграда, свет бачыў, законы нейкія новыя прывёз! Зямлю, кажуць, раздаваць будзе па тых бальшавіцкіх законах. Пра вайну, каб яна спрахла, нешта скажа.

На ганак вынеслі стол. Усе адразу памкнуліся бліжэй да яго. Заднія станавіліся на дыбачкі, хлапчукі ў аблавухіх бацькавых шапках, у матчыных каптанах з доўгімі рукавамі паўзлазілі на платы, углядаліся на адчыненыя дзверы. У зборні стаяў натоўп жанчын.

Лявон Адзінец.

— Ідуць, ідуць! — закрычалі хлапчукі на плоце.

Да стала падышоў Пракоп Малаковіч, за ім Максім Ляўкоў і Аляксандр Салавей. Людскі натоўп прыхлынуў яшчэ бліжэй і пачаў сціхаць.

Наперад выйшаў Пракоп. На ім быў саматканы суконны фрэнч, перацягнуты шырокаю папругаю, на галаве высокая салдацкая папаха, збітая на патыліцу. Ён падняў руку. Гамана сціхла зусім.

— Грамадзяне і ўсё вобчаства! — выгукнуў ён.— Вы ведаеце, што нашага крывапіўцу-цара народ скінуў яшчэ пасля каляд, а ў сераду 25 чысла прагнаў Керанскага і яго хэўру. У Петраградзе рабочыя, салдаты і матросы зрабілі пераварот. Бальшавікі ўзялі ўлась у свае рукі.

— А хто яны, тыя бальшавікі, скажы ты нам? — нехта крыкнуў з натоўпу.

— Бальшавікі?.. Як тут панятлівей сказаць...— замяўся Пракоп.— Гэта людзі, якія хочуць, каб гарапашнаму народу жылося добра, каб усю зямлю раздаць мужыкам, а заводы і фабрыкі — рабочым, каб болей ніколі не ваявалі...— І крыху цішэй растлумачыў: — Ну от я — бальшавік. І Максім — бальшавік. І Ляксандра Салавей бальшавік. Анупрэй Драпеза і Лявон Адзінец... Гэта толькі тут. А па ўсёй Расіі бальшавікоў вялікія тысячы... Дык я і кажу. Бабруйскі уком партыі бальшавікоў прыслаў таварыша Салаўя, каб ён усё расталкаваў што да чаго, як далей жыць, і ваабчэ. Гавары, Раманавіч.

Салавей выйшаў наперад. На ім суконная зялёная гімнасцёрка з вялікімі кішэнямі на грудзях, на галаве — салдацкая шапка. Шапку ён зняў, абвёў вачыма ўвесь натоўп, і адразу стала ціха, ціха.

— Таварышы! — упершыню пачулі гэтае слова мужчыны і кабеты, пагладзелі адзін на аднаго і глуха загулі: так раней ніхто да іх не звяртаўся. Называлі ўсяляк, а вось таварышамі — ніколі...

— Таварышы,— паўтарыў Салавей.— Не ўсе, мабыць, яшчэ чулі, што Часовы ўрад звергнуты. У Петраградзе ўладу ўзялі рабочыя і сяляне. Створаны Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Тут пыталіся, хто такія бальшавікі і чаго яны хочуць. Міру хочуць, справядлівасці і дабра тым, хто гне спіну, хто гарue на фабрыкантаў і паноў. Няма цяпер болей ні паноў, ні фабрыкантаў.

— А дзе ж яны дзеліся? Хіба чорт на хворму схапіў? — выкрыкнула з натоўпу нейкая кабета.

— Аге ж, дзеткі, іх ніякая трасца не бярэ. Камандуюць. А прыляціць панаў зяцёк, Урагель той, зноў мужчынам азадкі спаласуе,— падтрымала яе старая жанчына.

— Таварышы бабы,— падняўся Малаковіч,— памаўчыце трохі, дайце сказаць чалавеку.

— Папрывыкалі языкамі, як церніцамі, ляскаць...— загуў глухі бас.

Усталявалася цішыня. Салавей загаварыў зноў:

— Цяпер у нас Савецкая ўласць. Што гэта значыць? Збіраюцца разам рабочыя, сяляне і салдаты і радзяцца, як і што лепей зрабіць. Знайшоў Савет месца цару з царанятамі і часовым міністрам знайшоў, знойдзе і гэтаму барону Урангелю. Так што можаце быць спакойныя, таварышы жанчыны! Але голымі рукамі іх не возьмеш. Каму ахвота аддаваць прыдбанае мужыцкім мазалём? Так што рэвалюцыя перамагла. А барацьба толькі пачынаецца — з панамі, царскімі афіцэрамі і засцянковаю шляхтаю. Калі ў каго ёсць якая зброя, трымайце яе, а няма — трэба прыдбаць. Яна нам яшчэ спатрэбіцца. А цяпер, таварышы, я прачытаю першыя законы нашага рабочага і сялянска-салдацкага правіцельства.

Ён разгарнуў даволі вялікую газеціну, перагнуў яе, каб зручней было трымаць, і пачаў голасна чытаць:

— «Дэкрэт аб міры прыняты аднагалосна на пасяджэнні Усерасійскага з'езда Саветаў рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў 26 кастрычніка 1917 года.

Рабочы і сялянскі ўрад, створаны рэвалюцыяй 24—25 кастрычніка і які абапіраецца на Саветы рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў, прапануе ўсім ваюючым народам і іх урадам пачаць неадкладна перагаворы аб справядлівым дэмакратычным міры».

Ён дачытаў дэкрэт да канца. Натоўп загуў, закалыхаўся, запрычыталі кабеты: «А дай жа, божачка, каб гэтае ўбіўства кончылася! Можа ж і мой сыночак вернецца, абы жывенькі толькі быў». «Татка прыйдзе, татка прыйдзе!» — падкідала на руках дзяўчынку маладзіца з поўнымі вачыма слёз. Загаманілі мужчыны: «Чуў, замірэнне на тры месяцы, а там дагаворацца саўсім не ваяваць», «Башкавітыя гэтыя бальшавікі! Бач, як складна ўсё апісалі!», «Хоць і не ўсё адразу поймеш, а, відаць, праўда чыстая».

Калі трохі ўгаманіліся, Салавей памахаў газеткаю, каб змоўклі.

— І яшчэ, таварышы, адзін самы важны для нас, сялян, дэкрэт. «Дэкрэт аб зямлі,— пачаў чытаць ён,— з'езда Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў (прыняты на пасяджэнні 26 кастрычніка ў 2 гадзіны ночы). Першае! — ён памаўчаў. У натоўпе стала так ціха, што здавалася перад волосцю нікога не было.— Уласнасць памешчыкаў на зямлю адмяняецца неадкладна без усялякага выкупу. Другое! — яшчэ мацней выгукнуў Салавей.— Панскія маёнткі, так як і ўсе землі ўдзельныя, манастырскія, царкоўныя, з усім іх жывым і мёртвым інвентаром, сядзібнымі будынкамі і ўсімі прыладамі, пераходзяць у распараджэнне валасных зямельных камітэтаў і павятовых Саветаў сялянскіх дэпутатаў, аж да Устаноўчага сходу...»

Ён чытаў пра тое, што забараняецца псаваць панскую маёмасць, якая цяпер належыць усяму народу, пра тое, што права прыватнай уласнасці на зямлю адмяняецца назаўсёды, што зямлю нельга ні прадаваць, ні купляць, ні аддаваць у арэнду, што зямля пераходзіць у карыстанне ўсіх тых, хто працуе на ёй. І закончыў:

— «Зямля радавых сялян і радавых казакоў не канфіскуецца. Старшыня Савета Народных Камісараў Уладзімір Ульянаў (Ленін), 26 кастрычніка 1917 года».

Скалануўся, загуў натоўп, загаманілі ўсе разам:

— Калі будзем дзяліць?

— Па колькі на душу прыпадае?

— Панскіх коней трэба раздаць!

— От праўда! Каб хоць дроў навазіць...

— А чым ты іх карміць будзеш?

— І сена забяром!

Малаковіч паляпаў далонню па стале.

— Бабы, мужчыны, сціхніце вы! — спрабаваў ён перакрычаць разварушаны, гаманлівы натоўп. А людзі не суніманіся. Яны першы раз сабраліся ўсе разам і пачулі такое, што ўчора яшчэ і не снілася. Адны верылі ў новыя законы Саветаў і ўжо бачылі свае надзелы і добрага каня з панскай стайні, другім не верылася, што так можа быць: каб такі закон напісаў які-небудзь цар, і то наўрад ці паверылі б, а то нейкі Савет! Што ён можа? Якая ў яго сіла? Хто паслухаецца таго Савета? От і крычаў кожны пра сваё.

Аляксандр Салавей падняў руку і загаварыў. Голас яго губляўся ў гуле натоўпу, але людзі змаўкалі і суцішалі другіх: «Што ён там кажа, га?», «А ты змоўкні, дык пачуеш», «Бабанькі, не сакачыце, дайце сказаць чалавеку».

Гамана сціхала, выразна загучаў цвёрды і звонкі голас:

— Тут пытаюць, як і што, па колькі зямлі даваць будуць? К вясне падзелім панскую і шляхецкую, каб пасеяцца. А каб усё зрабіць па-людску, па закону, па совесці, трэба выбраць сваю ўласць—валасны рэвалюцыйны камітэт. Выбірайце таго, каму верыце. А хто хоча што сказаць, хай выходзіць сюды на ганак і гаворыць.

— Што там казаць! — пачуліся галасы.

— І так ясна!

— А я от што скажу,—пачаў праціскацца ў натоўпе чорны, худы дзед.

— Што ён там скажа?

— Зноў пра турэцкую вайну байку адпаліць.

— Хай гаворыць!

Дзед узышоў на ганак, зняў выцертую авечую шапку, скамечыў яе ў руках.

— Усё ета добра, што Саветы напісалі. Без зямлі мужык, як рыба без вады, затхнецца. А от зачнем дзяліць тую зямлю, і кожны захоча сабе большы і лепшы загон ухапіць. Праўду кажу, мужчыны? Значыць, трэба некага аднаго слухацца. Кажуць, валасны, як яго там, гэты самы... мікіцёт трэба. Хай будзе мікіцёт, але каб добра мікіціў. І яшчэ вам скажу на свой дурны розум: лепшага за Ляксандру Раманавага не знайсці. Што да граматы, ці там да справядлівасці, адным словам, совесны чалавек. Хай будзе Салавей!

Ён уздзеў шапку задам наперад і пад згодны гул натоўпу сышоў з ганка. За сталом падняўся Пракоп Малаковіч.

— Хто за тое, каб старшынёй рэўкома быў Салавей Ляксандра, падніміце рукі.

Адразу шуснулі ўгару сотні абсівералых, чырвоных рук, і пакацілася гамана: «Хай будзе!», «А што, хлопец добры!», «Сваіх у крыўду не дасць», «Самастаяцельны і наш чалавек». А нейкая маладзіца крыкнула: «Ажаніць спярша трэба!!!». У пярэдніх радах пракаціўся рогат: «Сам не маленькі...».

Расчырванелая Марылька пазірала з натоўпу на брата і першы раз за свае дваццаць гадоў была такая шчаслівая. Ёй зайздросцілі сяброўкі і не зводзілі вачэй з ладнага, прыгожага Аляксандра. Мабыць, кожная бачыла сябе з ім побач і хацела, каб ён прыкмеціў яе, усміхнуўся ёй, хоць бы паглядзеў.

Раман важна стаяў сярод мужчын, і яму не верылася, што гэта яго родны сын, той самы Сашка, з якім яны столькі пагаравалі па чужых кутках, на шляхецкіх загонах, на здзірванелых лядах. Думы старога перабіў знаёмы голас:

— Дзякую вам, таварышы, што давяраеце мне. Кажу тут пры ўсіх, што не пашкадую сіл і жыцця за Савецкую ўласць, за партыю бальшавікоў, за рэвалюцыю. А цяпер нам трэба выбраць яшчэ сакратара і членаў рэўкома. Кажыце, каго б вы хацелі.

— Максіма Архіпавага!

— Анупрэя Драпезу!

— Малаковіча Пракопа!

— Лявона Адзінца! — выкрыквалі з натоўпу.

Зноў падніміаліся задубянелыя рукі, калыхаўся і гуў натоўп. Толькі што абраныя члены рэўкома выходзілі на ганак і станавіліся за сталом. Аляксандр Салавей узяў у рукі доўгую гладка абструганую палку. Верх яе быў абкручаны нечым чырвоным. Усе глядзелі і не ведалі, што будзе. Тады Аляксандр выйшаў на самы краёчак ганка, высока падняў палку і пачаў яе раскручваць. Над галовамі затрапятала чырвонае палотнішча.

— Таварышы рудабельцы,— загаварыў Салавей.— Гэта наш чырвоны сцяг, сцяг рэвалюцыі. На ім кроў тых, што загінулі за простых людзей, за шчасце і слабоду. З сённяшняга дня ён будзе вісець над рэўкомам. Там, дзе чырвоны сцяг, там Савецкая ўласць. Трэба, каб у кожным сяле, на кожным бядняцкім футары былі такія сцягі. Няхай паны, шляхта і ўсе ведаюць, што да нас прыйшла рэвалюцыя, што цяпер наша ўласць!

— Калі ж бо краму няма. З чаго іх зробіш? — выкрыкнула з першага раду Параска.

— Хто захоча, той знойдзе,— спакойна адказаў Салавей.

Ён угледзеў, што па вуліцы да валасці нехта бяжыць і размахвае сякераю.

— Людцы, памажыце спаймаць! — закрычаў чалавек з сякераю і кінуўся да натоўпу.

«Гэта ж Цярэшка,— пазнаў Аляксандр.— Што ён, здурнеў, ці што?»

Цярэшка прашыўся каля самае сцяны, узгробся на ганак і, задыхаючыся, закрычаў тоненькім галаском:

— Трымайце яго, гада печанага! Онь туды на загуменні, у алешнік лупянуў! Відаць, на футары падаўся. Дзе ж мне, старому, такога бугая залыгаць. Як свістануў, толькі яго і бачыў... Сякераю папусціў, дык ён выкруціўся, смоўж смярдзючы.

Адны смяяліся, другія спачувалі, ці не зглузду з'ехаў пасля турмы Цярэшка.

— Каго лавіць? Толкам кажыце, дзядзька,— умяшаўся Салавей.

— Як каго? — здзівіўся стары.— Выйшаў я гэта на дрывотню, думаю, бабе падпалкі нашчапаю ды пабягу на субранне, аж бачу паўзе ад папа здаравіла нейкі. Водзіць яго з боку ў бок каля плоту. Сам у кажушку, а халявы блішчастыя. Прыгледзеўся — морда чырвоная і рудыя вусы тырчаць — дальбог стражнік Мініч. Я за сякеру ды за ім. «Стой,— крычу,— гад печаны! Цяпер народ цябе судзіць будзе». А ён працверазеў, у мент як лупяне праз плот, ды па раллі, па раллі... А я следам. Да самай грэблі гнаў. Памажыце, мужчынкі, забрытаць. Ды павесім яго на варотах усім вобчаствам, каб ведаў, як здзеквацца з мужыка. Гэта ж я за яго ласку вошай парыў і онь як аташчаў.

Адны гатовы былі бегчы лавіць стражніка, другія смяяліся з Цярэшкі.

— Няхай пабегае. Ад закону ён нідзе не дзенецца,— спакойна загаварыў Салавей.— Зловім і будзем судзіць па ўсёй форме. А сякерка ваша, дзядзька, нам якраз і трэба.— Ён узяў у старога невялічкую, лёгкую сякерку, Максім падаў два цвікі, хлопцы прыставілі да ганка драбіну. Трымаючы ў адной руцэ сцяг, у другой сякеру, Аляксандр узлез на самы верх ганка і пачаў прыбіваць дрэўка.

Вецер падхапіў, разгарнуў чырвонае палотнішча, яно напялася, затрапятала і загуло ў пахмурым асеннім небе. А калі выбліснула сонца, сцяг пасвятлеў, па ім пабеглі густыя ярка-чырвоныя складкі. Усе глядзелі на трапяткое, нібыта язык вялікага полымя, палотнішча.

У Рудню і Кавалі, у Лаўстыкі і ў Новую Дуброву разыходзіліся вясёлымі, гаманлівымі купкамі. Паважна з кійкамі ішлі дзяды. Кожны думаў сваё: верылася і не верылася, што так будзе, як казаў Раманаў сын. Некаторыя сумняваліся:

— Хто напісаў тыя законы, бог яго ведае! Мікалай быў, што ні загадае, хочаш — не хочаш, а мусіш спаўняць. Які б там ні быў, а ўсё ж цар... А тут — Савет. Што за сіла ў таго Савета, яшчэ пабачым. Царскія ж генералы з ахвіцэрамі асталіся: што захочуць, тое і зробяць...

— Няма страху ўперадзе, калі страх ззаду,— пярэчыў Якаў Гошка.— Хоць раз наямося хлеба ўволю. А ты гэта дарэмна ня верыш Савету. Савет, браце,— сіла, народ! У бальшавікоў, кажуць, за галоўнага башкавіты чалавек стаіць, страх які вучаны, па-ўсякаму гаварыць мажэ. Леніным завуць. Ён цяпер самы важны ў Расіі. Чуў? Гэта ж ён панапісваў тыя дзякрэты...

Назаўтра ў Карпілаўцы і ў Кавалях, у Рудні і ў Новай Дуброве прыбівалі да страх і вуглоў хат чырвоныя сцягі. Яны былі светлыя і цёмна-бардовыя, большыя і меншыя, з ношанага паркалю і з новага кужалю. Дзеці бегалі з канца ў канец вуліцы і спрачаліся:

— А наш лепшы за вашага!

— Затое наш большы і паркалёвы.

— От і няпраўда, самы чырвоны на Парашчынай хаце...

5

Іван з Гэляю на параконцы ехалі з млына на змярканні. Добра было сядзець побач на мяккіх мяхах яшчэ цёплай пытляванкі. Яны не вельмі спяшаліся: так хацелася хоць яшчэ трохі пабыць разам. Андрэй толькі ў млын пускаў дачку разам з парабкам, каб той часам не адсыпаў сабе пшанічкі або мукі. А з ёю ўсё ж не адважыцца. І не хацелася старому Ермаліцкаму, каб яны аставаліся ўдваіх, але шкода было дабра.

Іван паганяў коней, а расчырванелая на ветры Гэля, у зграбным паўкажушку, аблямаваным белаю аўчынаю, у чаравіках з доўгімі халяўкамі і ў сівай канаплянцы, пазірала на чарнявага, дужага Івана. Ён моўчкі курыў і думаў сваю невясёлую думу. Не раз ужо наважваўся сысці з гэтага глухога хутара, наняцца хоць да самога

чорта, ды трымала яна, як чарацінка, гнуткая, сінявокая, спрытная і такая пяшчотная Гэлька. Дзе гэта відана, каб шляхцянка ўпадабала бацькавага парабка і каб ён так прысох да яе. Ведае, што нічога з гэтага не выйдзе. Можа і праўду кажа гаспадар, што бот лапцю не пара, што Гэльцы трэба жаніх не абы з якога роду: каб у яго і зямля была, і добрыя стаеннікі, і дом, як дом, і адзежа,— адным словам, роўня. А што ў яго? Ні кала, ні двара. У бацькі — хата на два акенцы, падлога збітая з гліны, паўморга пясочку і поўная хата дзяцей. Праўда, час цяпер такі, што не разбярэш, хто чаго варты... У млыне ж гаманілі завознікі, нібыта зноў у Петраградзе пераварот быў, што панскую зямлю будуць раздаваць беднаце. От каб жа!

Іван, апякаючы пальцы, смактаў недакурак і час ад часу нокаў на коней.

— Ну чаго зноў маўчыш? Дома ад бацькі хаваешся, і тут, як вады ў рот набраў...— прыхінулася да яго Гэлька.— Пра што ты думаеш?

— Пра што ж мне думаць? Адна ў мяне думка — пра гора нашае. Мяне прысушыла, і сама сохнеш. А дзе нам дзецца, калі твае на мяне ваўкамі глядзяць... Хацеў бы кінуць-рынуць, сысці абы-куды, ды не магу. Дзень не бачу цябе, здэцца, як сляпы хаджу. Ведаю, што не быць нам разам. Аддадуць цябе за шляхцюка якога-небудзь, і не пабачымся можа.

— Лепей у пельку галавою, чым ісці за якога нялюбага. Не за чалавека ж аддаюць, а за коней, за кароў, за зямлю, каб рвацца на ёй, пакуль не выпрастаешся. От пабачыш, не паслухаюць — усё ім кіну, уцяку, у парабчанкі наймуся, а буду з табою.— Яна бліжэй прытулілася да Івана, схіліла на плячо галаву.

Колы грукаталі па карэннях лясное дарогі, саплі сытыя коні, і ціха шумелі голыя верхавіны дрэў. Калі выехалі з лесу, сцямнела зусім. У змроку свяціўся, мігаў і расплываўся слабы агеньчык. Глуха брахаў Пірат.

Пад'язджаючы к дому, Гэлі зрабілася маркотна і горка. Іх адзінокі хутар, асабліва пасля людкага млына, гаманы завознікаў, шуму ветру і стукату колаў, здаваўся глухім, як магіла. Вырасла тут і — людзей не бачыла... Яе равесніцы на попрадкі ходзяць, на вечарынках гуляюць, хоць і галодныя, ды вясёлыя. А яна толькі і гаварыла з каровамі ды авечкамі, вечна слухала бацькаву буркатню — усё яму мала, усё не так ды не гэтак. Толькі і радасці было, калі ў жніво наймалі дзяўчат і маладзіц з Кавалёў і Карпілаўкі: варылі вялікія чыгуны бацвіння, неслі на поле збанкі з квасам. А жанкі завіхаліся на загонах, часам спявалі працяжныя, сумныя песні. А Гэля і спяваць не ўмела ні мужыцкіх, ні шляхецкіх песень. Дома не спявалі. Болей сварыліся ці маўчалі. От прыедзеш дадому, бацька зноў будзе глядзець воўкам, бурчаць і вохкаць: ніхто яму не ўгодзіць, нікому ён не скажа добрага слова.

Пад'ехалі да свірна. Стары прыйшоў з невялічкім закураным ліхтаром.

— Нешта ж доўга вы забавіліся... Ледзьве дачакаўся... Думаў, можа восъ зламалася, ці яшчэ якая трасца.

— Калі ж завозна вельмі,— адказаў Іван.— Адны Перагуды аж два вазы прыперлі, і ўсё шатраваць. Гавароўскія восем мяхоў навальцавалі. А з клункамі — канца-краю няма.

— Два вазы, кажаш, шатроўкі! Бач ты яго,— стары пацмокаў губамі, памацаў праз мяхі, ці добра змелена.— Распрагай! — загадаў Івану.— А ты марш у хату.

— Я тата, памагу мяхі пазносіць.

— Самі ўправімся, не зломкі,— ён пачапіў ліхтар на цвік, забразгаў ключамі, знайшоў той, што трэба, і адамкнуў свіран.

Гэлю на парозе сустрэла маці:

— А дзіцятка маё, намерзлася ж, нябось, і нагаравалася,— яна мітусілася па хаце і хітранька ўсміхалася. Гэля пачула, што ў каморы нехта ёсць, насцярожана прыслухалася.— Каб ведала, каго нам бог паслаў, пешкі прыбегла б з таго млына.

У дзвярах паказаўся мужчына ў белай сподняй кашулі і ў галёшах на босую нагу. Ён зарагатаў: «Не пазнала! Не пазнала!» і кінуўся да Гэлі.

— Казік! — абняла яна брата. Маці, шчаслівa ўсміхаючыся, глядзела на іх.

— Я ж казала, што нейкая навіна будзе. Гэта ж з пятніцы на сыботу сон мне сніўся, бытта іду ў хату, а яна адамкнёная і дзверы насцеж. Зладзеі, думаю сабе. Крыкнуць хачу, а голас заняло, і губы, як змерзліся, і не варушацца. Увайшла, аж бачу — лятае па хаце верабейка і ў шыбіну стукаецца, вырвацца хоча. Пакруціўся, пакруціўся, фыр у дзверы і — паляцеў... Кажу бацьку, навіна нейкая будзе. А ён, ведама, сваё: «Дурніцы дурное і вярзецца». А што ж, чыя праўда?

— Насаўсім, Казік? — запытала Гэля.

— Адваяваўся, хопіць. Цяпер у арміі каміцетчыкі правяць, прапаршчыкі з унцэрамі палкамі камандуюць. З афіцэраў пагоны здзіраюць. У нас штабс-капітана Марухіна на штыкі паднялі. Нашаму брату з імі не па дарозе. Няхай парызыкуюць, пагуляюць трохі ў свабоду. А там пабачым, што з гэтага выйдзе.

«І брат не паспагадае»,— падумала Гэля. А так спачатку ўзрадавалася, думала, заступіцца, паможа бацьку ўгаварыць, каб аддаў за Івана. І пасагу таго не трэба, хоць бы для прыклепу хвост які далі на разжытак...

Яна развязала пабялелую ад мучнога пылу канаплянку, скінула паўкажушак, прычасала светлыя гладкія валасы. У чорнай доўгай спадніцы, ружовай з манжэцікамі кофце, з высокім станікам, Гэля была асабліва прыгожая.

— Ну і вырасла, ну і пахарашэла! — Казік хітра ўсміхнуўся і, нібы жартуючы, запытаў: — Ад кавалераў, мабыць, адбою няма?

Гэля зачырванелася да вушэй.

— Трэба яны мне, як хваробе кашаль...

— Значыць, аднаго выбрала? — сіліўся жартаваць брат.

Гэля маўчала, апусціўшы галаву. Яна бачыла, куды хіліць Казік. Усё ўжо расказалі! А прыкідваецца, выпытвае. І каб толькі не маўчаць, папрасіла:

— Мама, можа малачка кубачак е? А то ў горле ад пылу, як таркаю дзярэ.

— Чаму ж няма? Толькі падаіла,— і яна, не зачыніўшы дзверы, шоргаючы атопкамі, выскачыла ў сенцы. Унесла збанок сырадою, наліла ў паліваны кубачак.

— Прыйдзе тата, вячэрацьмем. А ты папі, папі, дачушка, пакуль тое будзе.

Гэля піла моўчкі. Маці глядзела то на яе, то на сына і толькі ківала галавою. Ёй не хацелася, каб зноў ушчыналася сварка, не хацелася бачыць даччыных слёз у такі радасны дзень. А на сэрцы ўсё адно было нядобра. Можа таму, што ў свеце пайшоў нейкі рэзрух і калатнеча. А тут яшчэ з гэтаю дзеўкаю няма ладу...

У сенцы ўвайшоў Андрэй. Каб было відна, адчыніў у хату дзверы, зняў з цвіка стары, пацягнуты сукном кажух, сказаў жонцы:

— Дай там чаго яму з'есці, няхай папільнуе ў свірне. Ноч, хоць вока выпары, а галоднай навалачы цягаецца унь колькі... Без цара ды без закону ім толькі і лазіць па чужых свірнах. А пад кажухам не змерзне.

— Ён жа намёрзся, увярэдзіўся з мяхамі, зранку нічога гарачага ў роце не было. Хай бы паеў, як людзі,— заступілася за Івана Гэля.

— Не вялікі пан. Паставіць на скрыні і з'есць. Няма чаго ў чужую сям'ю лезці. Абыдземся і без яго. Можа сваім і пагаварыць трэба, а тут чужы чалавек...— Андрэй націснуў на слова «чужы», дакорліва зірнуў на Гэлю, забраў кажух, парабецкую вячэру, ляпнуў дзвярыма і пайшоў.

— Нешта ж ты вельмі заступаешся за бацькавага парабка...— жорстка запытаў у сястры Казік.— Ці не закруціў табе галаву гэты кавалёўскі злыдзень?

— Хіба ж ён не чалавек, каб і за стол не пускаць? — з крыўдаю адказала сястра.

— Мужык! Гад з лазы! Які б ён ні быў, а я з ім за адзін стол не сяду.

— Ты ж не ведаеш яго, а гаворыш.

— І ведаць не хачу... І табе няма чаго на яго заглядацца,— секанул Казік.

«О, гэты мудрэй за бацьку»,— падумала Гэля. Яна адчула, што вось цяпер ужо нешта вырашыцца, нешта пераверненца ў доме і ў яе жыцці. Івана прагоняць... Тады і ёй тут не жыць. Лепш сысці куды вочы глядзяць. Можа разам падацца ў які двор... Але і там цяпер неспакойна: паны некуды ўцякаюць, астаюцца адны аканомы... І шкода пакідаць сваю хату, абжытую і цёплую; шкода маўклівую, зацюканую маці. Яна ж дачцы дабра зычыць, толькі баіцца сказаць... От вярнуўся брат, радавацца трэба, а ёй горка: чужы ён нейкі, колкі і злосны.

Гэля разам з маткаю ставіла на стол міскі з квашанаю капустаю, з гарачаю сопкаю бульбаю, кроіла ружовае сала і лусты хлеба з вялікага бохана, пасыпанага чарнушкаю.

Бацька ўнёс з сянец трошкі адпітую пляшку мікалаеўскай гарэлкі, паставіў на стол, маці выцерла фартухом дзве рубчастыя чаркі.

—Пастаўце сабе і Гэлі,— загадаў Казік.— За столькі гадоў усе разам сабраліся, не грэх і выпіць...

Гэля толькі дакранулася да беражка, скрывілася, заціснула рот рукою і паставіла чарку на стол.

— Выпі з братам, хай вас бог беражэ,— лагодна сказаў бацька.

Казік зноў наліў сабе і бацьку, падняў чарку, утаропіўшыся ў сястру.

— Калі ж бо вельмі горкая,— скрывілася Гэля, але ўсё ж выпіла. Доўга, чмякаючы, елі. Кожны думаў сваё і маўчаў.

— Як стары Перагуд маецца? — ні з таго ні з сяго запытаў Казік.

— Ліха яго не бярэ. Онь і сёння два вазы пшаніцы напытляваў, трох парабкоў дзержыць, кароў штук з восем, а сам па кірмашах на стаенніках гарцае,— не хаваючы зайздрасці, адказаў бацька.— Хлопца, кажуць, за золата з акопаў выбавіў. Дачку ў Бабруйск у гімназыю адправіў. Жы-в-е-е і не шманае!

— Трэ было б і нам сваю хоць трохі павучыць...— нясмела азвалася старая.— А то толькі тры зімы і пахадзіла... Можа б які добры чалавек тады трапіўся.

— Хай бы ты на ўсё выстарчыла...— агрызнуўся Андрэй.— А добры чалавек і так знойдзецца. Не зломак жа, і пасагу дамо, і-і-і забудзе пра гэтага галадранца. Заўтра ж турну, каб і смуроду не было!

Гэля апусціла галаву і выскачыла ў сенцы.

— Праўду бацька кажа, воўк казе не таварыш. Бач ты, разумны які — на хутар аблізваецца, на гатовенькае... Мужык мужык, а дурнейшых за сябе шукае,— абурыўся Казік.

— От тое ж і я кажу. Праўда, сынок, праўда,— бубнеў асалавелы Андрэй.

6

У рэўкоме было накурана і людна. За доўгім сталом сядзела чалавек дзесяць мужчын: хто ў світцы, хто ў кажушку, у салдацкіх папахах і ў авечых шапках. Мужчыны слінілі алоўкі і выводзілі ў вучнёўскіх сшытках літару за літарай, радок за радком.

Максім Ляўкоў дыктаваў ім дэкрэты аб зямлі і аб міры, а яны старанна спісвалі слова ў слова.

— Пачакай, пачакай, як ты кажаш? — перапытваў немалады селянін, не ведаючы, як напісаць «дэмакратычны» і што гэта значыць. Максім паўтараў, тлумачыў і дыктаваў далей.

Калі скончылі, з пакойчыка старшыні выйшлі Салавей з Малаковічам. Аляксандр спыніўся пасярэдзіне зборні і загаварыў:

— Мужчыны, усе мы былі салдатамі і ведаем, што вайна адразу не канчаецца. Саветы хочуць міру, але і за мір трэба ваяваць з панамі, афіцэрамі, легіянерамі Доўбар-Мусніцкага. Корпус гэтага генерала стаў на абарону паноў, салдаты польскага корпуса раз'ехаліся па маёнтках і ахоўваюць іх, разганяюць рэўкомы. Не сягоння-заўтра могуць прыйсці да нас. Што будзем рабіць, га?

— Бараніцца. Што ж яшчэ? — за ўсіх спакойна адказаў Мануіл Кавалевіч.

— А чым? — зноў запытаў Салавей.

— Ты прынёс вінтоўку? Прынёс. А я, думаеш, дурнейшы? Так і кожны,— сказаў Тарас Пальцаў.

— Знойдзем! У каго дубальтоўка, у каго ламанка...

— Можа што і лепшае знойдзецца,— загулі мужчыны.

— Добра, калі разумееце, што трэба. А трэба нам зараз жа мецць сваю самаахову, атрады Чырвонай гвардыі. У каго ёсць якая зброя, патроны, порах, можа хто пару гранат прыпас, заўтра зранку з усім, што маеце, каб былі ў валасці. Так і людзям кажыце.

— А што рабіць тым, у каго няма? — запытаў канапаты хлапец.

— Трэба шукаць. Цапільнам з кулямётамі не паваюеш. Патрасем шляхту, ва урангелеўскіх пакоях пашукаем.

— На футарах і гармату знойдзеш. Засцянковыя шэршні запаслівыя,— пажартаваў нехта.

— Адным словам, таварышы, так: бараніць сваю ўладу, свае правы прыйдзецца самім. Рэўком цяпер становіцца і рэвалюцыйным штабам. Ваенным камісарам будзе от ён,— Салавей паказаў на Пракопа,— таварыш Малаковіч, камандзірам Анупрэй Драпеза. У кожным сяле будзе аддзяленне, узвод, а можа і рота набярэцца. Усе жывуць дома, а калі трэба, па загаду, як па трывозе, выступаюць. Ясна?

— Чаму ж не...

— Ясна!

— Мы ім дамо пытлю, няхай толькі паткнуцца! — гулі мужчыны.

Салавей папрасіў, каб асталіся члены РКП бальшавікоў. Астатнія мужчыны пачалі разыходзіцца.

Ішлі купкамі ў свае сёлы, неслі за пазухамі перапісаныя ў вучнёўскія сшыткі першыя дэкрэты і гаманілі ўсе пра адно і тое ж.

— А ты думаў, не хварэючы, не балеючы, нарэжуць табе валоку і раскашуйся сабе?

— Дзе ты бачыў! Так яны не аддадуць. Паваяваць прыйдзецца...

— І паваюем, а свайго не аддамо. Наша зямля.

— А чыя ж? Раз у дзякрэце запісана, значыць, наша.

У пакойчыку старшыні сабралася восем рудабельскіх бальшавікоў: худы, з запалымі вачыма, з пасмамі шэрых валасоў, дзюбаносы Якаў Гошка; высокі, з магутнымі шырокімі плячыма, з невялічкімі вусікамі на ружовым твары Максім Ус; чарнявы, заўсёды спакойны Лявон Адзінец, Максім Ляўкоў, Пракоп Малаковіч; у чорным бушлаце і шырокім матроскім клёшы, зусім яшчэ малады балтыйскі марак Зянон Раговіч і разважлівы, хоць і зусім яшчэ малады Нічыпар Званковіч.

Яны расселіся на лаўках каля сцен і чакалі, што ім скажа Салавей. Ён агледзеў знаёмых з дзяцінства сяброў. Успомніліся парэпаныя пяты і пасіверадыя рукі, зрэбнікі, пафарбаваныя альховаю карою, закарэлыя насы, і ён толькі вачыма ўсміхнуўся. Цяпер перад ім сядзелі абветраныя дужыя мужчыны. Яны не раз глядзелі ў вочы смерці пад Сувалкамі і пад Баранавічамі. У некаторых яшчэ нылі раны ад нямецкіх куль і шрапнелі. Цяпер гэта яго самыя блізкія сябры і аднадумцы, першыя бальшавікі Рудабельшчыны.

Усе гэтыя думкі імгненна пранесліся ў галаве. Салавей абсмыкнуў паліняную гімнасцёрку, паправіў шырокую папругу і загаварыў спакойна і ціха:

— Таварышы, нас тут усяго восем бальшавікоў. Не многа, але мы — ужо арганізацыя, сіла. Максім,— звярнуўся ён да Ляўкова,— прыйдзецца пісаць пратакол.

Максім выцягнуў аркуш паперы, што засталася ад колішняй валасці, паспрабаваў, ці добра піша пяро, і акуратна буйнымі круглымі літарамі вывеў: «Пратакол № 1 сходу Рудабельскай валячэйкі РКП (б)».

— Таварышы, рэвалюцыя перамагла, але не закончылася. Яна толькі пачынаецца тут, на месцы. Нам прыйдзецца ваяваць не толькі з панамі і падпанкамі, не толькі з багатаю засцянковаю шляхтаю, але і з узброенымі сіламі контррэвалюцыйнага корпуса Доўбар-Мусніцкага. Цяпер кожнаму відно, што Часовы ўрад Керанскага стварыў гэты корпус для таго, каб яго рукамі душыць рэвалюцыю, каб ён ахоўваў панскія маёнткі і расправляўся з бальшавікамі і беднатою. Відаць, і Мухель чакае не дачакаецца легіянераў, каб яны пільнавалі ўрангелеўскае дабро.

— Што ты! — перабіў яго Ляўкоў.— Мухеля даўно на свеце няма. Даўся ж ён табе ў знакі, што і мёртвага ўспамінаеш. Атруціўся Мухель на самым пачатку вайны. Прамантачыў панскія грошыкі, а ў цюрму садзіцца гонар не дазволіў, усыпаў нешта ў чай, выпіў шклянку на вачах ураднiка і — апруцянеў...

— Цяпер тут, брат, гіцаль, люцейшы за Мухеля. Адстаўны падпалкоўнік. Сам барон прывёз. Мікалаем Мікалаевічам завуць. А хвамілію ніхто і не ведае. Цюцька, якіх свет не бачыў...— дадаў Якаў Гошка.

— А я і не ведаў. Што ж, і гэты Мікалай Мікалаевіч не сядзіць, склаўшы рукі. Нам трэба не дапусціць акупантаў у Рудабелку, трэба

аддаць усе сілы, каб тут жыла савецкая ўласць. А для гэтага трэба што?

— Падняць і ўзброіць народ,— адказаў Ус.

— Так то яно так... А дзе ўзяць вінтоўкі, патроны, гранаты і хоць бы адзін кулямёт?

— Пашукаем, дык можа і знойдзем. У мяне е карабін і наган,— прызнаўся матрос.

— Хіба ў аднаго цябе? У кожнага нешта нойдзецца,— сказаў Званковіч.

— Заўтра к раніцы кожны ў сваім сяле выявіць усю зброю. Вечарам збярыце людзей, усё раскажыце ім, запішыце гатовых уступіць у атрады самаабароны. Я думаю так: легіянеры праз Глуск не пойдуць. Яны ж паны: пехатою хадзіць не прывычныя. Прыкоцяць у Ратміравічы па чыгунцы. Значыць, нам трэба мець сваіх людзей на станцыі і недзе недалёка паставіць баявую групу такіх хлопцаў, каб маглі сустрэць паноў, як трэба. Я пайду з імі. Жыць будзем у Оземлі. Людзі там нашы, бедната ўсё. Калі трэба будзе, памогуць. Згодны, хлопцы?

— А мяне возьмеш? — запытаў Раговіч.

— Возьмем, калі адзенеш світку і лапці абуеш, каб ніхто не пазнаў, што матрос.

Зянону не хацелася здымаць сваю форму, на якую ўсе так заглядаліся, але нічога не зробіш.

— І яшчэ адно, хлопцы. Трэба нам звязацца з Бабруйскім укомам. Цяпер разыходзьцеся, браткі, і — за работу.

— Пачакай, Раманавіч,— падняўся Малаковіч.— Колькі нас, сапраўдных бальшавікоў-парцейцаў, гатовых за рэвалюцыю ў агонь і ў ваду? Восем душ. Усе тут. Я думаю, етага мала.

— Канешне, мала,— падтрымалі яго.

— Што ж, людзей у нас добрых няма? Прыглядзецца толькі трэба, пагаварыць з чалавекам, і ён прыйдзе да нас. Узяць хоць бы Антона Кісяля ці Аляксандра Раговіча. Ды яны на крыж пойдуць за савецкую ўласць...

— А Мацвей Калінковіч чым не бальшавік, хоць і беспарцейны? — дадаў Максім Ус.

— От я й кажу, трэба каб у нас была добрая баявая парцейная арганізацыя.

— Я думаю, хлопцы, парцейнаю ячэйкаю няхай зоймецца Пракоп Малаковіч, баявыя атрады арганізоўваюць Салавей з Драпезам, а ў рэўкоме, пакуль суд да дзела, Максім Ляўкоў пабудзе,— прапанаваў Якаў Гошка. Так і парашылі.

Максім Ус выйшаў з рэўкома разам з Зянонам Раговічам. Ім было ў адну дарогу. Максім жыў у маленькай лясной вёсцы Грабінка, а Раговіч у Старой Дуброве.

Прыцярушаная тонкім сняжком, зямля зноў добра ўмерзла, закамянелі грудкі гразі, заледзянелі на дарозе каляіны. Высокі, шыракаплечы Максім, у абмотках і салдацкім шынялі, спыніўся, адвярнуўся ад ветру, прыкурыў і яшчэ раз зірнуў на рэўком. Над дахам трапятаў чырвоны сцяг, трымцела і калыхалася ад ветру дрэўка. На хатах віселі большыя і меншыя, шырокія і вузкія флагі.

— Бачыш, вісяць...

— Калі не будзем разявакамі, заўсёды вісецьмуць,— адказаў матрос, і яны спорнай хадою пайшлі па вуліцы.

Ззаду затарахцелі колы, гулка зацокалі конскія капыты. Іх нагнала лёгкая брычка, запрэжаная паркаю сытых коней. За кучарам, на глыбокім скураным сядзенні разваліўся Мікалай Мікалаевіч. Ён быў важны і незалежны, у чорнай казачыне, круглай рудой шапцы, сівыя вусы звісалі аж на каўнер. Ён ледзь павярнуў галаву, абвёў хлопцаў халодным позіркам і — паехаў далей.

— Колькі ж ён тут яшчэ будзе ездзіць? — запытаў Максім.

— Пакуль не дадзім па карку і не спорам з панскага седала.

— Як ты думаеш, куды ён так ляціць, а?

— Мабыць, на Ратміравічы. Куды ж яшчэ па гэтай дарозе? Можа паехаў прасіць, каб легіёнаў паставілі ў двары, а можа і так чаго,— спакойна разважаў матрос.

— Пачакай трошкі. Збегаю Аляксандру з Пракопам скажу. Гэта ж не так сабе ён паехаў,— і Максім, грукаючы па сцежцы падкоўкамі салдацкіх чаравікаў, вярнуўся ў рэўком.

Янка СІПАКОЎ

ВОБЫСК У ЛЕНІНА—

Шукаюць мару ў Леніна філёры
У коміне,
пад ложкам,
у сталах:
Не памаглі турэмныя запоры —
Яна і з адзіночкі уцякла.

Такія крылы ў мары!
Іх хацелі
Ў турму замкнуць,
адняўшы ў іх прасцяг.
Ды крылы не змясціліся ў той цэлі
І над турмою рэялі,
як сцяг.

Шукаюць мару ў Леніна заўзята —
Як доказ найвялікшае віны.
Расчынены ўсе напята шуфляды,
Бы сэрцы,
парасчынены яны.

...Шукалі мару ў Леніна вар'яты,
А ён стаяў —
спакойны чалавек,
Бо мара ўжо ляцела ў сваё свята —
У год семнаццаты.
У наш савецкі век!

7

На досвітку Салавей, а з ім яшчэ адзінаццаць чалавек, выйшлі з сяла. У некаторых на плячах калываліся вінтоўкі і двухстволкі, у дваіх пры баку целяпаліся шаблі, на папругах віселі бляшаныя, з драўлянымі ручкамі гранаты. Ішлі па тры-чатыры чалавекі.

За ноч яшчэ паядранеў марозік. Нібы капусны ліст, парыпваў пад нагамі свежы сняжок. За чорнымі зубцамі лесу хаваўся тоненькі маладзічок.

Салавей, прывычны да далёкіх пераходаў, ішоў наперадзе, лёгка і спорна. Якаў Гошка, заплятаючыся ў полах шыняля, ледзьве паспяваў за ўсімі. Калі добра выднела, яны выйшлі з маладога асінніка на палявую дарогу. На ўзгорку паказаліся хаты, хлявы, азяроды і пуні.

Хлопцы сталі вакол Салаўя. Ён ссунуў на патыліцу зялёную вайсковую шапку, правёў пальцам па маленькіх падстрыжаных вусіках і ціха, зусім па-сяброўску, сказаў:

— Яша з Анупрэем пойдуць прама на станцыю. Садзіцеся сярод людзей і маніце, колькі ўлезе. Можаце сказаць, што едзеце ў войска пасля ранення ці шукаеце падводу, каб даехаць дадому. Часцей заходзьце да дзяжурнага, пытайцеся, калі прыйдзе поезд. Глядзіце і нюхайце, чым там пахне. А мы загуменнямі, гародамі, хто як, разыдземся па сялу. У кожнага ж тут ёсць ці сваяк, ці знаёмы. Я буду ў Пракопавага швагра. Калі што якое пачуеце на станцыі, адразу ж

дасцё знаць. А к вечару і мы па адным, па два прыйдзем туды. Трэба, каб ніхто не ведаў, колькі нас і хто мы такія.

Якаў з Анупрэем падаліся па ратміравіцкай дарозе, а хлопцы, хто па цаліку, хто вуліцаю, разбрыліся па хатах.

. . . .

Зімовыя дні кароткія і шэрыя: адразу пасля паўдня пачынае змяркацца. Аляксандр, не разуваючыся, прылёг на палок за печчу— мінулаю ноччу не спаў і гэтаю наўрад ці засне. У сенцах вішчаў галодны парсюк, на дрывотні цюкаў сякеркаю гаспадар, на лаве маленькая мурзатая Манька калыхала анучную лялькy, спявала ёй ката, крычала і біла за тое, што «не спіць», і зноў спявала.

Аляксандр ляжаў з заплюшчанымі вачыма. Але сон не браў яго. «Якою ты будзеш, Манька, праз дзесяць гадоў? — думаў ён.— Будзеш вучыцца. Усе тады будуць вучыцца ў вялікіх новых школах. Бацька паставіць прасторную хату, з электрыкаю, як у горадзе, забрукуем вуліцы, зямлю ўробім, як пух, машынамі будзем араць і сеяць. Эх, дажыць бы да тае пары, паглядзець бы на нашу Рудабелку, на гэтую мурзатую Маньку гэтак гадоў праз дзесяць! Якою яна будзе?»

Непрыкметна ён паплыў у сінім тумане. Ужо здавалася, не гаспадар грукае на дрывотні, а чуваць далёкія глухія стрэлы, трэба ўскакваць, сагнуўшыся, бегчы па полі, паўзці пад калючы дрот, страляць і некага калоць штыком. Каго і за што? Невядома.

Праз нетрывалую дрымоту ён пачуў, як у сенцах ляпнула клямка, нехта абабіў ногі і ўвайшоў у хату. Аляксандр сеў на палку, працёр вочы, але ў змроку не мог пазнаць чалавека, пакуль той не загаварыў:

— Ці е тут хто жывы?

— Тата на дрывотні, а мама ў хляве,— бойка адказала Манька.

— А дзядзькі ў вас ніякага не было?

Аляксандр пазнаў Цярэшку па голасе, саскочыў з палацяў і падышоў да яго.

— Каго вы шукаеце, дзядзька?

— Цябе, прысядацель.

— Адкуль жа гэта, нанач гледзячы?

— Па соль у Ратміравічы бегаў. Шпігулянты туды прыязджаюць мяняць. А без солі якая яда? І бульбіну ў рот не ўваб'еш. Дык от хунты са тры разжыўся. Можа да посту як і дацягнем. Думаў, на станцыі заначую, ды Анупрэй сюды выправіў. Кажа, каб ты конча пад раніцу быў там, паноў-егамосцяў, кажа, чакаюць, дык старшыня хлебам-соллю сустракаць павінен,— і ён хітранька захіхікаў.— Добра, што зразу знайшоў цябе. А цяпер пайду ў каго-небудзь заначую.

— Дзякуй, дзядзька, за навіну. А на станцыі людзей багата?

— Чаго добрага, а людзей, як гразі... Ты ж скажы Анупрэю, што заходзіў Цярэшка і ўсё чын чынам пераказаў. Ну, памажы табе божа.

Стары патупаў у парозе, ускінуў на плечы мяшэчак, намацаў клямку і пайшоў.

...На досвітку група Салаўя была на станцыі. У невялікім драўляным будынку свяцілася толькі адно акно. У халоднай цёмнай зале на лаўках і проста на падлозе спалі мужчыны, кабеты і дзеці. Праходы былі завалены клункамі, куфэркамі, торбамі. Аляксандр зайшоў да дзяжурнага. Стары, хударлявы, даўно няголены чалавек у чырвонай шапцы драмаў над сталом. Каля тэлеграфіста гарэў ліхтар, павольна круцілася колца апарата, і з яго спаўзала вузенькая пакручастая стужка.

— Дзень добры, таварышы,— прывітаўся Салавей.

— Я ж вам казаў, калі будзе поезд, ніхто не ведае. Палучым дэпешу, тады скажам. Ідзіце чакайце,— узлаваўся тэлеграфіст.

— А калі прыбудуць легіянеры?

Прахапіўся дзяжурны, палыпаў лупатымі вачыма і запішчаў асіплым фальцэтам:

— Хто ты такі, каб табе дакладваць?

— Старшыня Рудабельскага рэўкома. Прыбылі сустракаць яснавяльможных гасцей.

Ён перайшоў за парэнчы, стаў каля тэлеграфіста, спакойна і цвёрда загадаў:

— Апошнія дэпешы!

Дрыжачымі рукамі тэлеграфіст падаў тоўстую кнігу. Салавей пачаў чытаць тэлеграмы: «Са станцыі Беразіна выйшла дрызіна вайсковага назначэння. Аб прыбыцці далажыць начальніку станцыі Беразіна».

Ён адгарнуў некалькі старонак назад і ўбачыў уклеены лісток гербавай паперы, на ёй прыгожым пакручастым почыркам было напісана: «Камандуючаму 1-м польскім корпусам генералу Доўбар-Мусніцкаму.

Пакорліва прашу яснавяльможнага пана генерала ўзяць пад ахову Вашых доблесных войск усю маёмасць і маёнтак барона фон Урангеля. Маёнтак знаходзіцца ў 20 вярстах ад станцыі Ратміравічы, каля вёскі Рудабелка.

Поўнае ўтрыманне афіцэраў і салдат будзе забяспечана.

Ваш пакорны слуга

ўпраўляючы маёнтка Рудабелка
М. М. Бістром».

— Усё ясна! — Салавей злосна паглядзеў на тэлеграфіста.— Вы зрабілі злачынства перад рэвалюцыяй, адправіўшы гэтую тэлеграму. Дзе цяпер дрызіна?

Тэлеграфіст замітусіўся, закалацілася ніжняя сківіца:

— Выйшла з раз'езда, праз гадзіну будзе.

Аляксандр адчыніў дзверы і паклікаў Якава:

— Пастаіш тут. Каб ні адзін з іх нічога не перадаваў. Не паслухаюць, сам ведаеш, што рабіць...

Каля станцыі ляжалі штабелі старых, сапрэлых шпал. Усіх сваіх хлопцаў Салавей схаваў за штабелямі, а сам пайшоў у памяшканне. Праз вокны прабівалася слабае сіняватае ранне. Твары здаваліся шэрымі, а вочы — глыбокімі чорнымі правaламі. Многія пасажыры паўставалі, длубаліся ў сваіх клунках і торбах, румзалі дзеці, дымілі самакруткамі мужчыны.

Аляксандр стаў пасярэдзіне невялічкага зальчыка:

— Паслухайце, таварышы, што я вам скажу,— пачаў ён.— Зараз з Бабруйска прыйдзе дрызіна з польскімі легіянерамі. Чаго яны едуць сюды? Запрасіў іх рудабельскі ўпраўляючы, каб не давалі дзяліць панскую зямлю, каб задушылі савецкую ўладу. Мы іх тут як належыць сустрэнем. А вы, як толькі пачуеце першы стрэл, чым мацней крычыце «ўра!». Нікуды не выходзьце і адсуньцеся ад вокан.

— Мамка, я баюся,— заскуголіла дзяўчынка.

— Не бойся, дачушка, мы за печ схаваемся.

— Каб хоць якая бярданка была, дык і мы б вам падсабілі.

— Чым гаЛасней будзеце крычаць, тым лепей падсобіце. Добра?

— Чаму ж не!

— Пакрычым!

— Гэта не цяжка.

Калі Аляксандр выйшаў, усе з трывогаю пачалі прыслухоўвацца і паглядаць у вокны.

Доўга яшчэ гаманілі, не адважваючыся выйсці за дзверы. Адсоўваліся ад вокан, садзіліся на падлогу, хаваліся за вялікую выцертую кажухамі грубку.

— Галубанькі, ідзе ж! Ой, хавайцеся, людцы! — адскочыла ад акна маладзіца і села на падлогу.

Напружана загулі рэйкі, затахкала жалеза аб жалеза, загрукаталі колы і сціхлі. Знадворку пачулася вясёлая гамана.

Да вакзала падкаціла зялёная дрызіна з прычэпам. На перон выскоквалі салдаты ў жаўтаватых ангельскага сукна шынялях і рагатых канфедэратках. З-пад іх у многіх тырчалі чорныя кругленькія навушнікі. Бразгалі мядзяныя кацялкі, грукалі падкоўкі — салдаты падскоквалі, стукалі нагу аб нагу, ляпалі сябе і адзін аднаго рукамі, з іртоў вырываліся струменьчыкі белай пары. Хоць і змерзлі, але ім было весела. Кожны марыў хутчэй дабрацца да маёнтка, ад'есціся на панскіх харчах, адлежацца ў цяпле, а можа і зачараваць якую-небудзь маладзенькую пакаёўку.

Каля прычэпа стаяў прыгожы чарнявы паручнік, заглядаў у дзверы і прыспешваў тых, што не паспелі вылезці:

— Прэндзэй, прэндзэй, панове!

І тут, як пярун сярод яснага неба, над станцыяй пракаціўся залп. Ён разлёгся працяжным гулам у цішыні чыстага марознага рання. За ім грымнула разнагалосае «ўра». Здавалася, сотні людзей зараз рынуцца з усіх бакоў. Грымнуў яшчэ адзін залп. І зноў зусім блізка пакацілася многагалосае і несуладнае «ўра».

Польскія жаўнеры пападалі каля вагона, папаўзлі паміж коламі, аб рэйкі бразгалі кацялкі і карабіны. А з-за штабеляў шпал беглі ўзброеныя людзі.

З гранатаю ў руцэ проста да прычэпа падляцеў чалавек у шынялі і ў вайсковай шапцы:

— Рэнкі до гуры! — скамандаваў ён, падскочыўшы да паручніка, і сарваў з яго карабін. Тыя, што не паспелі пападаць і што ляжалі на зямлі, пападымалі рукі. А з дзвярэй вакзала валіў натоўп барадатых і безбародых мужчын, каб паглядзець, што там чаўпецца. «Жалнежам» здалося, што іх акружае цэлая армія «бандытаў».

— Хто апусціць рукі і паварухнецца, будзе расстраляны на месцы,— скамандаваў Салавей.— Абяззброіць! — загадаў сваім хлопцам.

Легіянеры калаціліся ад нечаканасці, перапуду і холаду. Іх пастроілі ў дзве шарэнгі і паставілі па камандзе «смірна». Якаў Гошка з Анупрэем збіралі карабіны і ставілі іх каля штабеля шпал, потым залезлі ў вагончык дрызіны і вынеслі адтуль дзве скрынкі з патронамі. Толькі цяпер жалнежы расшалопалі, як іх ашукалі адзінаццаць вясковых хлопцаў. Яны не ведалі, што з імі будуць рабіць: здзекавацца, біць ці, можа, нават пастраляюць. Вакол стаяла некалькі даволі маладых мужчын са стрэльбамі напагатове. Двое зносілі карабіны, сабе на плечы яны начапілі некалькі пісталетаў з папругамі.

З вакзала вываліў ўсе, хто там быў, пасталі воддаль і глядзелі, што будзе далей.

Да строю раззброеных жаўнераў падышоў Салавей:

— Таварышы польскія салдаты! У вас няма ні сваіх маёнткаў, ні капіталаў, ні фабрык. Інакш вы не былі б радавымі салдатамі. Вы

сыны рабочых або сялян. Чаго ж вы прыехалі сюды? Што вам тут трэба? Вашымі рукамі хацелі душыць нас, такіх жа гарапашнікаў, як вы і вашы бацькі. У Расіі адбылася рэвалюцыя. Яна прынесла свабоду працоўнаму люду. Апамятайцеся, ідзіце з рэвалюцыяй, а не супраць яе! Плюньце на сваіх генералаў, едзьце дадому і жывіце, як людзі, арыце зямлю, сейце хлеб...

Многія салдаты пачалі ўсміхацца, жывым бляскам загарэліся вочы: значыць, іх не збіраюцца страляць, ім прапануюць ехаць дадому.

— Мы вас адпускаем з адною ўмоваю: калі вы вернецеся ў свой бандыцкі корпус і будзеце ваяваць супроць Савецкай улады, памятайце — кулі або шыбеніцы вам не мінаваць. Што скажа пан паручнік?

— Пєсле тэго, цо тутэй было, мы юш не жолнежы. Нас чэка велька кара вайсковэго сонду,— суха адказаў збянтэжаны і прыгнечаны паручнік.

— А як думаюць салдаты?

— Нігды, нігды не бэндзем! — адказала некалькі асмялелых галасоў.

— Чаго ж вас несла сюды нячыстая? — пачулася з натоўпу.

— Бач, як цяляты языкі аджавалі...

— Толькі аддай назад стрэльбу, яны пакажуць, адкуль ногі растуць!

— Умова такая: паварочвайце назад і да Бабруйска нідзе не спыняцца, каб часам нашы людзі вас дзе не запынілі,— загадаў Салавей.

— Пшапрашам,— асмялеў паручнік,— нех пан пове, хто вы естэсце?

— Рудабельскі рэвалюцыйны камітэт. Так і перадайце вашаму генералу. Скажыце, каб і дарогу забыўся ў наш край. Мы тут і самі навядзем парадак... Па вагонах, марш!

Штурхаючы адзін аднаго, кінуліся легіянеры да дрызіны, кожнаму хацелася хутчэй ускочыць у сярэдзіну, зашыцца ў куток, а то яшчэ, чаго добрага, пачне страляць у спіну гэта мужычко...

Натоўп рагатаў і кпіў:

— От ета пакаштавалі панскіх прысмакаў!

— Уцякаюць, як падмеценыя.

Мечыслаў ШАХОВІЧ

●

Асцярожна хадзіце
па гэтай балючай зямлі.
Нават словам халодным
можаце прах вы заплямiць
тых, што некалі з намі жылі
і пакінулі слёзы, сівізну
і вечную памяць.

Асцярожна ступайце
па мяккай і роснай траве
і не рвіце для ўцехі
ружовыя макі,
бо ў іх чыстая кроў
ахвяраў жыве
і гарыць, нібы вечны
факел.
Над магілай вясёлка
сушыла не раз паясы,
часта плача наўзрыд дажджамі
расчулены вецер,
ды схіляюць улетку жыты
галоўкі свае — каласы
і, здаецца, прысягу даюць,
нібы дзеці.

Беражыце, як нешта святое,
агонь,
бо згарэлі калісь у ім
словы «дачушка» і «мама».
Мо таму на усходзе
крывавая чырвань яго
паўстае раніцой прада мной
панарамай.

А нейкі жартаўнік затупаў на месцы, нібы даганяючы. Апошнія хапаліся за парэнчы дрызіны і куляліся ў адчыненыя дзверы.

Салаўёўскія хлопцы аж за жываты браліся. Дзядзькі адзін перад адным частавалі іх самасадам, хвалілі і распытвалі, адкуль і чые яны.

Анупрэй палічыў трафеі: дваццаць карабінаў, тры наганы і дзве скрынкі патронаў.

Салавей ссунуў шапку на патыліцу, як робіць кожны, закончыўшы важную работу, і падышоў да натоўпу:

— Дзякуем, што памаглі. Без вас бы нам не ўправіцца з гэтакаю зграяю. Выходзіць, уся сіла ў вас.

Воддаль стаялі перапалоханыя тэлеграфіст і дзяжурны па станцыі.

8

Ермаліцкія прагналі Івана на пачатку зімы. Андрэй адважыў яму мяшэчак жыта — от і ўся плата за парабкоўства.

— Ты ж толькі вельмі злосці не затойвай. Так яно скруцілася ўсё... Шэльма гэтая вінавата... І чым ты толькі, хе-хе-хе, яе прысушыў? — ён набраў шуфаль жыта, патрос над засекам і, нібы адступнога, сыпануў у няпоўны мех.— Так што мы з табою квіты, і жаліцца няма за што.

Іван дастаў з-за пазухі кажушныя рукавіцы, моўчкі паклаў свой заработак на маленькія саначкі, узяўся за посілку і падаўся за вароты.

Ад'ехаўшыся да лесу, ён спыніўся, паглядзеў на хутар. Як тут усё агоркла яму! Даўно плюнуў бы на гэтую ласку, каб не яна. Ён дзівіўся, што ў такім воўчым кодлішчы ўрадзілася прыгожая, добрая і ласкавая Гэлька. Можа таму такая, што і яна радасці не бачыла ў гэтым бязлюддзі. Зімою хутар замяталі снягі, увосень нудна барабаніў дождж, а яна сляпілася за кудзеляю ці абдзірала пер'е, а з вясны да замаразкаў пласталася на поліве, жніве ды на сене. Прасілася вучыцца — не пусціў, скнара! Таму і спагадала, жалілася часам, як ёй нудна тут. Потым неўпрыкметку палюбіліся, ды так, нібы хто любіснікам апаіў. От вярнуўся б, каб зірнуць на яе, ды дзе там: спрвадзілі ў засценак да цёткі, каб і не бачыла і не чула пра яго. Яшчэ гэты афіцэрык сыскаўся, каб яму пуста было. Ці не ўцёк, што хаваецца ад людзей? Але Іван падцікаваў, калі той бег за пуню. У бравэрку адзеўся, каб не пазналі.

Калі праўда зямлю наразаць будуць, узяць бы якую дзесяціну-дзве... Можа і лесу дадуць — хату агараць бы... От тады б зажылі з Гэлькаю. Каб толькі яе сілаю за якога шляхцюка не выпхнулі.

Іван яшчэ раз зірнуў на хутар, увагнуўся і пацягнуў саначкі дадому.

...Прыцемкам да Ермаліцкіх пад'ехалі лёгкія саначкі, запрэжаныя добрым стаеннікам. Андрэй загнаў у будку Пірата, вазок паставіў пад паветку, каня прывязаў у стайні да карыта з аўсом.

Ён ніяк не мог уцяміць, якая патрэба прывяла да яго самога Мікалая Мікалаевіча. Ніколі не быў, а то прыляцеў, на ноч гледзячы. Са шляхтаю ён вялікага хаўрусу не вадзіў. Так, вітаўся тады-сяды, а часцей не пазнаваў. Ведама, поўны гаспадар такога маёнтка, што хоча, тое і робіць. Толькі грошыкі кожны месяц у Петраград пасылае, раней самому Іваненку, а цяпер ягонаму зяцю, барону. Ведама, і сябе не крыўдзіць. Хто там важыў, колькі жыта ўрадзіла, хто мераў, колькі каровы малака далі, колькі спірытусу выгналі, хто лічыў, колькі свіней закалолі... От і раскашуецца. А цяпер, бач ты яго, сам прыджгаў: мабыць, нешта прыспічыла.

Андрэй увайшоў у хату. На кухні гарэла невялічкая лямпа, а ў камору прасочвалася святло толькі праз адчыненыя дзверы. Там на доўгай драўлянай канапе сядзелі Мікалай Мікалаевіч і Казік.

— Чаго ж у той хаце лямпу не запаліш? — забурчаў стары на жонку.

— Запальвала, дык — ня хочуць...

— Так яно лепей, Андрэй Фядотавіч,— азваўся з цёмнае каморы ўпраўляючы і зноў прыглушана загаварыў Казіку: — Банда гэтага Салаўя-разбойніка не павінна ведаць пра нашу сустрэчу,— і Мікалай Мікалаевіч весела захіхікаў, радуючыся сваёй дасціпнай прыдумцы. Ён у гэтай хаце ўжо адчуваў сябе не госцем, а гаспадаром: падсунуў гнутае венскае крэсла і арыстакратычным жэстам прапанаваў старому садзіцца. Той прымасціўся на краёчку, нібы сам быў у гасцях. Мікалай Мікалаевіч працягваў ціха, але горача і катэгарычна: — Не сёння-заўтра гэтае дзікае, выпушчанае на волю быдла ўварвецца ў маёнтак і па зярняці, па цвічку расцягне ўсё, што набывалася вякамі. А потым возьмуцца і за ваш хутар. Але, але, возьмуцца! Вы сумняваецеся? Чытайце дэкрэт гэтых самазванцаў. А слова якое прыдумалі: дэ-крэ-т! Мужыччо, а ў інтэлігентаў гуляюць, на французскі пранонс захварэлі. Тожа мне, дэкрэтчыкі! Дык у гэтым дэкрэце так яны і пішуць, што ўсе памешчыцкія, удзельныя, царкоўныя і манастырскія землі з усёю маёмасцю пераходзяць у распараджэнне Саветаў. Разумееце, што гэта значыць? Саветаў! Савет галадранца з бандытамі!

— Што ж вы прапануеце, Мікалай Мікалаевіч? — запытаў малады Ермаліцкі.

— Пакуль што бараніцца, а там... там наступаць.

— Вы яшчэ разлічваеце на легіянераў? На гэтых смаркачоў у канфедэратках? Збор дружыны, а не войска,— усхадзіўся Казік.— Пяцёра мужыкоў з бярданкамі раззброілі ледзь не ўзвод салдат. І гэта — армія?..

— Што вы, Казімір Андрэевіч! Вас дрэнна інфармавалі. Там было каля сотні бандытаў.

— Праўду кажуць, «пужаная варона і куста баіцца», так і гэтыя легіянеры. Назва гучная, а смеласці, як у мышанят: верабей катом здаецца. Мяшочнікі ды бабы ім цэлаю арміяю здаліся.— Казік прагна курыў. А бацька, гледзячы на сына, думаў: «От гэта арол. Самому Мікалаю Мікалаевічу пярэчыць, ды яшчэ як закручвае. Ну і хлопец!»

— Чым магу служыць, гаспадзін падпалкоўнік?

— Пазнаю сапраўднага афіцэра і рады, што не памыліўся,— нібы перад строем, сказаў Мікалай Мікалаевіч.— А служыць? Служыць ацечаству. Стаць на чале абаронцаў свяшчэннай уласнасці.

— Разумею. Але патрэбны людзі і зброя,— дзелавіта адказаў Казік.

— Я так думаю, што на кожным футары і ў засцянкоўцаў, ды ў любога самастаяцельнага хадзяіна, знойдуцца стрэльба ці які там абрэз,— уставіў сваё слова стары Ермаліцкі.— А людзі пойдуць на такое дзела... Каму ахвота аддаваць чорту лысаму сваё добрае.

— Дваццаць пяць вінтовак і дзесяць асёдланых коней даю я. Думаю, барон за гэта папракаць не будзе. Усё адправім на хутар

Перагуда. Там кругом балота, месца глухое і непрыкметнае. А вам, дарагі,— падпалкоўнік паклаў сухую руку на Казікава калена,— вам прыйдзецца паездзіць «у сваты»! Чалавек вы халасты, конь у вас добры, вось і паедзеце па хутарах. Адтуль няхай другія праедуцца. І мы згуляем такое вяселле, чарцям будзе млосна.— Мікалай Мікалаевіч цешыўся сваім красамоўствам і дасціпнасцю.— За нас корпус генерала Доўбар-Мусніцкага. У Бабруйску, у Рагачове, у Жлобіне і па ўсёй гэтай тэрыторыі ўлада, фактычна, належыць яму. А неўзабаве і Мінск прыбярэ к рукам. Так што, калі, пан прапаршчык, марыце стаць палкоўнікам, трэба дзейнічаць, — упраўляючы ўстаў.

— Я і спяшаўся сюды, бо ведаў, што фронт цяпер тут, а не там. Мужыкі страшней за немцаў. Але нічога, мы яшчэ з іх надзярэм лыка,— тонам рапарта адказаў Казік.

— Значыць, заўтра пачынаем святую справу,— упраўляючы працягнуў руку маладому Ермаліцкаму.

— Можа б пан не пагрэбаваў з намі павячэраць? — замітусіўся Андрэй і кіўнуў Анэце, каб варушылася.

— Вялікае дзякуй. Не маю права затрымлівацца. Яшчэ трэба даць добры крук, каб ні адзін сабака не пранюхаў, куды ездзіў. Запражыце майго каня,— загадаў Мікалай Мікалаевіч, але спахапіўся і мякка паправіўся: — Калі ласка...

Стары Ермаліцкі насунуў шапку задам наперад, ускінуў на плечы кажушок і пабег у стайню.

Казік хацеў правесці шаноўнага госця да вазка, але той папярэдзіў:

— Лепш не хадзіце. Мне здаецца, што з кожнай шчыліны глядзіць Салаўінае вока. І дамовімся: мы з вамі незнаёмыя і ніколі не сустракаліся.— Мікалай Мікалаевіч моцна пацісну Казікаву руку, пажадаў добрай ночы Анэце. Казік памог яму адзець вялікае футра, падаў шапку. На ганку чакаў Андрэй.

— А жарэбчык у вас важнецкі,— пахваліў ён каня.— Малады і, відаць, балаўнік...

Мікалай Мікалаевіч нічога не адказаў. Ён сеў у лёгкія саначкі, хвастануў каня ляйчынаю і выслізнуў з двара. Андрэй зачыніў браму, пастаяў, пакуль цень каня і седака не знік у шэрай цемры зімовага вечара.

Зайшоў у хлеў, падкінуў каровам трусянкі, зачыніў вароты доўгаю завалаю і замкнуў круглым кавальскай работы замком, пацягнуў, ці добра замкнёны, спусціў з ланцуга сабаку і пайшоў у хату.

Старая шморгала носам і прычытвала:

— Ой, баюся я, Казічак, што не знасіць табе галованькі... Лепш не звязвайся з гэтым карпілаўскім ды рудабельскім гадаўём. Бач ты, сярод белага дня ў салдат стрэльбы паадбіралі. А ты з кім на іх пойдзеш? Хай бы сам гэты падпанак ішоў, дык цябе нацкоўвае. Ой, не слухай, сыночак! Лепш пераседзь, перахавайся, пакуль гэтае ліха пройдзе.

— Што ты, старая, пляцеш? — не вытрымаў Андрэй.— Даседзішся, пакуль з цябе апошнюю трангу злупяць. Ужо гарцуюць па футарах, трасуць свірны: беднаце насенне збіраюць. Сена ім давай, цялушка некаму твая спатрэбілася — аддай... А трасцы, а скулля не хочуць?! — разыходзіўся стары.— Вясною ўнь зямлю абразаць збіраюцца. А яна: «сядзі ціха»... Ды я выпруцянею на мяжы, а свайго і вяршка не аддам. Хоць і стары, сам з абрэзам на іх пайду. От як!

Анэта смаркалася ў фартух і толькі божкала.

Ноччу Казік чуў, як варочалася і вохкала маці. Не спалася і яму. Чутно было, як у шыбіну біліся снежныя крупы і рыпеў над студняю вочап. Ён перавярнуў гарачую падушку, паклаў бліжэй да краю наган, заплюшчыў вочы, а ў галаве круцілася мяцеліца думак: яму хацелася хутчэй адзець свой афіцэрскі мундзір, ускочыць на каня і павесці з хутароў сотні хлопцаў і мужчын на гэтыя бальшавіцкія кодлішчы. А там падыдзе армія, верная трону, сатрэ ў пэтлахі чырвоную погань, адзенуць прапаршчыку Ермаліцкаму пагоны з двума прасветамі, тады можна будзе пачынаць сапраўднае жыццё. Ён перабіраў у памяці ўсіх хутаран і засцянкоўцаў, што пойдуць за ім, падумаў, што без кулямёта ім не абысціся, але дзе яго ўзяць? Няхай Мікалай Мікалаевіч расстараецца ў Доўбар-Мусніцкага для аховы маёнтка барона Урангеля. Разабраўшы, можна будзе прывезці ў возе пад сенам. Казік шкадаваў, што адразу не дадумаўся і не сказаў пра гэта.

9

Трое сутак гула мяцеліца, гнала ў полі доўгімі пакручастымі пасмамі снег, панамятала гурбы каля хат і парканаў, гула, скавытала і выла, паперамятала дарогі, што ні прайсці, ні праехаць.

— Няйначай, чэрці ўскруціліся...— атрасаючы ў парозе снег, сказаў Раман.— Як ты, сынок, дабярэшся да тае валасці. Пакуль вядро вады выцягнуў, да кален замяло, а гэта ж пяць вёрст ісці і вецер якраз у вочы.

Аляксандр даядаў гарачую бульбу з тоўчаным ільняным семем, запіваў малаком і па даўняй звычцы збіраў у рот крошкі з кужэльнага, яшчэ матчынай работы, абруса. Мачаха, як магла, гадзіла пасынку, і не таму, што ён стаў у валасці нейкім там старшым, а любіла і шкадавала яго, як роднага сына. І як не шкадаваць? З маленства ж пагадавала чатырох Раманавых сірат: хлопцы хоць на сваіх нагах былі, а Марылька яшчэ ў калысцы кідалася. Меншыя хутка прывыклі да мачахі, звалі яе «мамаю», а Ляксандра, хоць і слухаўся, хоць і памагаў, а ўсё выкручваўся, каб ніяк не называць. Калі ж трэба было яе пагукаць і паблізу нікога чужога не было, зваў «цёткаю Ганнаю». Рабілася крыўдна. Яна ж шкадавала сірат больш, чым некаторыя родных дзяцей. Каторага і трэба было б хвастануць паўрозамі, але стрымлівалася, каб ні ім, ні людзям лішні раз не напамінаць, што яна мачаха. Ды шкада было сірат.

Аляксандр і ў дзяцінстве колькі разоў памыкаўся сказаць гэтай добрай жанчыне, што абмывала і абшывала іх, «мама», але язык не слухаўся і гаварыў сваё: «цётка Ганна». Яна ж не збаялася пайсці на чацвёра чужых дзяцей за бяззямельнага, але разумнага і добрага Рамана Салаўя. Гаравала разам з ім, адрывала ад сябе, а лепшы кавалак берагла меншым — Косціку і Марыльцы. Усё гэта бачыў і разумеў Аляксандр. Але ён добра помніў родную мамку, яе курляндскія песні і казкі, ведаў і любіў яе пявучую мову, часам бегаў да маўклівага высокага дзеда Крыштана. Той смактаў піпку і падоўгу не спускаў палінялых вачэй з унука. Пэўна, пазнаваў у ім сваю нябожчыцу Луізу. І гаварыў з Аляксандрам толькі па-латышску, нібы баяўся, што ўнук, выракшыся матчынай мовы, забудзе і пра маці.

Ці ж мог ён тады здрадзіць памяці аб маці і называць хоць і добрую, але чужую жанчыну так, як называюць толькі аднаго чалавека ў свеце — «мама».

А цяпер, як вярнуўся з вайны, адразу назваў цётку Ганну «маці». Тая аж заплакала ад радасці.

Аляксандр устаў з-за стала, падзякаваў і пачаў збірацца:

— Нічога, тата. На фронце не ў такую завіруху спалі ў акопах і чорт не́ браў. А тут да воласці рукою падаць.

Сястра пачала ўпрошваць, каб завязаў башлык, а мачаха дастала з пячуркі свае кажушныя рукавіцы, хоць і цеснаватыя, але ўсё ж цяплейшыя за салдацкія.

— Нанач не чакайце. Заначую ў воласці ці ў каго з нашых хлопцаў. Работы цяпер па самую завязку. Так што, калі не прыйду колькі дзён, ведайце, што цэл. Трэба будзе паездзіць па шляхецкіх засценках.

— Ой, сынок, глядзі... Звярэе шляхта. Талочацца, у госці пачалі часта ездзіць адзін да аднаго, шэпчуцца ды на мігах паміж сабою гавораць. А надоечы запыняе мяне Банэдык Гатальскі і пытае: «Ці скора, Раман, твой каміцетчык прыйдзе грабіць нас?» Я і кажу: «Мой сын ніколі нікога не грабіў і грабіць не збіраецца. Народ яго,— кажу,—выбраў, дык ён і робіць усё па закону». А ён як наліецца крывёю ды як усходзіцца: «Які там народ выбіраў?! Мы ж не выбіралі! І Перагудаў там, і Плышэўскіх, і Ермаліцкіх не было. А мы хіба гавяда? Не народ? Мы цябе,— кажа,— Раман пашкадавалі, прытулак далі, у свой засценак пусцілі, зямлі ад сябе па шматку адарвалі, каб з голаду не апруцянеў, а ты нам аддзячыў: хочаш на шыю шворку закінуць і зашморгнуць, па свеце з торбамі пусціць. А трасцу! — кажа.— Лопне ваша свабода... Яшчэ крывавымі слязьмі ўмыецеся!»

Аляксандр слухаў, сцяўшы зубы. Толькі жаўлакі хадзілі на худым і вострым твары.

— Калі гэта ён?

— Учора ў абед. Вязу гэта я настрамачак вішаю, аж — ідзе... Паздароўкаўся так лагодна, нібы здзекуецца, і ўшчаў...

— Добра, тата, што сказалі. А напужаліся дарэмна. Яны ўжо нашых крывавых слёз папілі. Хопіць... Кончылася іх свята. Ну, бывайце здаровы,— Аляксандр, сагнуўшыся, выйшаў з хаты і, грузнучы ў сумётках, падаўся ў воласць.

Марылька праз шыбіну доўга глядзела яму ўслед. Ёй рабілася страшна, што брат ідзе лесам адзін, што завіруха замятае яго сляды, што на іх сям'ю па-звярынаму зацята глядзяць усе засцянкоўцы. І раней тут Салаўям усе былі чужыя — ніхто не заходзіў у хату і іх не пускаў далей парога, а цяпер праходзяць унурыўшыся і нібыта не пазнаюць ні бацьку, ні Марыльку, ні мачаху. Здаецца, жыўцом праглынулі б. А вечарам выйдзеш з хаты, зірнеш на гэтыя трынаццаць прысадзістых дамоў за высокімі парканамі, пад бляшанымі дахамі, з шчыльна зачыненымі аканіцамі, і здаецца — за іх тоўстымі сценамі чаўпецца нешта нядобрае і страшнае. Вельмі ж боязна Марыльцы за брата...

* * *

Аляксандр на ганку воласці развязаў башлык, атрос шынель, абабіў чобаты.

На зборні, каля добра напаленай грубкі сядзелі Параска Кавалевіч і Мікодым Гошка. Жанчына крэсівам высякала іскры і дзьмухала на жоўтую губку. «Няўжо салдатка з гора закурыла?» — падумаў Аляксандр, але ўбачыў заткнуты за папругу пусты рукаў Мікодымавага шыняля і ўсё зразумеў. «Добрыя нашы кабеты, спагадлівыя,— падумаў ён.— Гора прывучыла іх і араць, і касіць, і лапці плесці. А дай такой Парасцы выгаду, прыбяры ў шаўковыя сукенкі ды капялюшыкі, выведзі на Неўскі,— раты паразяўляюць... Цяпер жа ёй і яе дзецям патрэбен хлеб, трэба трохі ярыны, каб увесну абсеяцца...»

Старшыня прысеў паміж Мікодымам і Параскаю, працягнуў чырвоныя закляклыя рукі да грубы.

— Ну ж і мяце! — загаварыў Мікодым.— Зірнуў у акно, думаю— снегавік сунецца, а прыглядзеўся, аж — старшыня. І чаго табе ў тое Харомнае хадзіць? Начуй хоць у мяне. Любы цябе прыме.

— Гэта праўда, толькі старых з сястрою не хочацца крыўдзіць.

Параска слухала, апусціўшы прыгожыя вейкі, толькі часам зіркала на Салаўя і зноў апускала вочы.

Потым утраіх зайшлі ў старшынёў пакой. Збоку за сталом, заваленым тоўстымі прашнураванымі кнігамі, сядзеў Максім Ляўкоў. Ён гартаў іх і нешта выпісваў у школьны сшытак. Аляксандр павітаўся і пажартаваў:

— Сакратар не можа жыць без паперак. Ці не надумаўся рабіць рэвізію старой царскай воласці?

— Раблю. І самае цікавае — шнуравая кніга каморніцкага абмеру зямель нашай воласці, — ён адгарнуў шэрую вокладку з пакручастымі разводамі, — за 1910 год. У Ермаліцкіх і Перагудаў больш зямлі, чым на восемдзесят руднянскіх гаспадарак...

— Яно і без кніг відно,— уставіла жанчына.— Хіба ж зраўняеш нашы пяскі ды балаціны з тою, што шэршні пад сябе надгрэблі.

— Цяпер зраўняем, Параска. Ну, расказвайце, што вы з Мікодымам выявілі,— сказаў Салавей.

Мікодым выцягнуў з-пад пазухі аркуш канторскай паперы, разлінеены на два слупкі. Над адным было напісана насліненым алоўкам: «каму». Над другім — «што трэба». Пачаў чытаць і тлумачыць. Называліся прозвішчы ўдоў, салдатак, інвалідаў, спрадвечных парабкаў, у якіх не было ні каня, ні каровы, ні ярыны на насенне. Параска толькі ківала галавою ды часам дадавала ўголас: «Ой, праўдачка, ой, бядота! Мудрэй, як у мяне». У спісах вельмі часта паўтараліся аднолькавыя прозвішчы: Кавалевічы, Гошкі, Падуты, Жулегі. Салавей часам перапытваў: «Гэта каторы Кавалевіч «Кажушка» ці «Ёршык»?» Мікодым называў мянушку і чытаў далей.

— Трэба будзе ў кожным сяле арганізаваць камітэты беднаты.

Юрась СВІРКА

●

СЯДЖУ З КАМБРЫГАМ ПАРТЫЗАНСКІМ

Хрушчы грызуць бярозкі майскія
І сьлепа б'юцца аб акно...
Сяджу з камбрыгам партызанскім.
Навокал ціш.
Навокал ноч.

Яго ўспаміны, нібы споведзь,
Яго ўспаміны — жах вайны.
І як суровая аповесць,
І як трагедыя яны.
Шчымяць яго старыя раны,
Нібыта чуе посвіст куль,
Нібыта сёння партызаны
Нікчэмных здраднікаў сякуць.
Замоўк камбрыг...
І ноч драмала.
У вокны стукалі хрушчы...
Іду дадому я памалу,
А галава ад дум трашчыць.

Здаецца,
У бой іду я з хлопцамі
Пад небасхіл, за небасхіл...
Зямля!
Не будзь ты месцам лобным
З магіламі і без магіл!

Яны будуць Савецкаю ўладай на месцы. Няхай збяруць людзей і рашаюць, каму чаго і колькі даць. А цяпер трэба забраць усе лішкі збожжа ў панскім двары і ў засцянковай шляхты. Ссыплем у магазын і будзем раздаваць беднаце.

— Чакай, пакуль шляхта аддасць табе збожжа!..— загаварыла Параска.— Лепей у ямах пагнояць ці ў пельку спусцяць...

— Хай папробуюць толькі! Мы з іх, хутчэй, скуру спусцім. А прасіць будзеш — не выпрасіш... Кан-фіску-ем,— па складах сказаў Салавей незнаёмае слова і тут жа паправіўся: — Сілаю возьмем...

— Узяць можа і возьмеш, а чым аддаваць будзеш? От прыпруцца легіёншчыкі, ці яшчэ якая навалач, што тады? — выказвала Параска свае трывогі.— Унь, кажуць, у Бабруйску палякі, што хочуць, тое і робяць, і Саветы ад іх пахаваліся. Ты іх адзін раз папужаў, глядзі, каб яны табе гэта не прыпомнілі...

— Не бойся, Параска, не пусцілі і не пусцім. А тое, што плявузгаюць шляхцянкі на цвінтары, не слухай і другім не пераказвай.

— Хто тых шляхцянак слухае? Залвіца мая ўчора з Глуска ад доктара ехала, дык у мяне начавала. Кажа, усё мястэчка гамоніць... Балаголы, каторыя з бародамі былі, з Бабруйска папрыязджалі, дык родныя дзеці не пазналі: шаблямі іх «канаркі» пабрылі, шампаламі спаласавалі і забралі ўвесь тавар. А Саветаў, кажа, і духу не чутно.

Усе ўважліва і насцярожана слухалі Параску. Задумаўся і Салавей. Можа, каб хто іншы плёў, не паверыў бы. А ў тым, што казала Параска, была нейкая доля праўды. Але нельга паказваць ніякай трывогі, ніякага неспакою. Аляксандр усміхнуўся і пажартаваў:

— У генерала свае клопаты, у нас — свае,— потым сур'ёзна дадаў.— Трэба хутчэй стварыць камітэты беднаты і правесці канфіскацыю. А калі яшчэ прыйдзецца сустракаць паноў-легіянераў, сустрэнем лепей, як той раз.

Параска з Мікодымам сабраліся ісці па камбедаўскіх справах. На развітанне Салавей параіў ім увечары сабраць свой камітэт і памеркаваць, колькі з каторага кулака можна ўзяць збожжа. Калі выйшлі камбедаўцы, Аляксандр задумаўся: ён ведаў, што панскі генерал ім не даруе ратміравіцкую аперацыю — абавязкова пашле сваіх салдат на Рудабелку. Ён чакаў вестак з Бабруйска, але яны не прыходзілі, нічога не паведамлялі і хлопцы з Ратміравіч. А тут на табе, кажуць, Бабруйск захапіў польскі корпус. Відаць, павятовы камітэт у падполлі. Але гэта толькі кажуць. А як дазнацца пэўна? Трэба пакуль што самім прымаць нейкае рашэнне. І такое, каб ні на крок не адступаць ад дэкрэтаў рэвалюцыі.

На нейкае імгненне Салавей адчуў сябе адрэзаным ад вялікага свету. Газеты апошні час не прыходзяць, значыць, іх у Бабруйску перахопліваюць легіянеры мяцежнага корпуса. Вестак з павятовага камітэта даўно няма, відаць, ніяк не могуць звязацца. А якія планы ў Доўбар-Мусніцкага? Калі праўда, што захапіў Бабруйск, дык паспрабуе пашыраць сваю акупацыю і захоча з новаю сілаю ўдарыць па Рудабелцы. З якога боку? Вядома, з чыгункі.

Ляўкоў нібыта ўгадаў, пра што думае старшыня:

— Што будзем рабіць, Аляксандр? Два дзесяткі польскіх карабінаў, штук пятнаццаць трохлінеек ды з паўсотні бярданак у нас ёсць. Збярэм яшчэ тое-сёе. А ў іх армія, кулямёты, гарматы.

— І ўсё ж, мы мацней за любую армію. А гэтая банда не ведае, чаго яна хоча і за што ваюе. Ты б паглядзеў, як панскія салдацікі аддавалі нам карабіны! Нібыта радыя, што збылі іх. Ды якія яны там к чорту палякі! Каталікі тутэйшыя, што і слова па-польску сказаць не ўмеюць, ад нямецкіх куль ратаваліся ў гэтым корпусе. А ў нас народ. Каму страляць няма з чаго — «ура» крычаць будзе. І гэта, брат, вялікая помач! Трэба сягоння і заўтра, Максіме, перавесці атрады бліжэй да станцыі. Салдаты нашы ў лапцях і ў світках ходзяць, так што іх ніхто не пазнае. А калі трэба — з-за любога куста смалянуць. Адаб'юць паноў, рэзгіны на плечы — і пайшлі авечкам сена скубці. От тады і шукай іх. Перакажы Ануфрэю з Пракопам, каб да раніцы чалавек паўсотні з гранатамі і вінтоўкамі адправілі на Ратміравічы.

К поўдню сціхла завіруха. Выбліснула сонца, заіскрыліся сумёты і заваленыя снегам стрэхі. Па вуліцы, рыпаючы палазамі, папаўзлі вазы з дрыўмі, саломаю, сенам і з мяхамі амецяў. Аляксандр глядзеў на гэты нетаропкі рух жыцця і думаў, колькі яшчэ прыйдзецца пабіцца, праліць крыві, каб народ зажыў спакойна, па-людску, каб адчуў сябе гаспадаром сваёй зямлі... Яго мучыла невядомасць. Тое, што расказала Параска, вельмі было падобна на праўду. Трэба параіцца з рэўкомаўцамі і нешта рабіць, тэрмінова, неадкладна. Ануфрэй з Максімам Усам па сёлах арганізоўваюць атрады, раздаюць зброю і патроны, назначаюць узводных. З імі, мабыць, і ваенком — Пракоп Малаковіч. Няўжо яны нічога не чулі і не ведаюць?

Дзверы прыадчыніліся, і ў пакой увайшоў незнаёмы мужчына ў чорнай паддзёўцы, невысокі, але шырокі ў плячах. Круглы твар зарос густою, даўно нерасчэсванаю бародкаю, а з-пад прыпухлых павекаў глядзелі вострыя, пранізлівыя вочы. Ён прывітаўся, стоячы ў парозе, і запытаў:

— Дзе мне пабачыць таварыша Салаўя?

— Я Салавей. А што вы хацелі?

— Хацеў пазнаёміцца і перадаць прывітанне ад Платона Фёдаравіча.

Салавей аж уздрыгнуў. Платон Фёдаравіч Равінскі быў старшынёй Бабруйскага укома, пасылаў яго сюды, абяцаў трымаць сувязь.

— Сядайце, таварыш. Хто вы і адкуль? Ці даўно бачылі Платона Фёдаравіча? — засыпаў незнаёмага пытаннямі Аляксандр.

Той, не спяшаючыся, кінуў у кут торбачку з нейкім начыннем, скоса паглядзеў на сакратара і вельмі павольна пачаў прадстаўляцца:

— З Глуска прыйшоў да вас. А завуць мяне Мазалеўскі,— ён зноў зірнуў на сакратара і ўсміхнуўся.

Ляўкоў аж ускочыў з месца:

— А каб ты згарэў, Іван! Ну і перамяніўся! Голас нібыта знаёмы, а аблічча — хоць забі, першы раз бачу і толькі,— яны павіталіся за рукі, перакінуліся некалькімі словамі і селі.

— Дзялы такія, хлопцы. Доўбар-Мусніцкі са сваім корпусам акапаўся ў крэпасці, падняў мяцеж, заняў Бабруйск і рушыў на Асіповічы. Адмовіўся выконваць загады Савецкай улады і разагнаў Саветы. Уком пайшоў у падполле, а работу вядзе, як і раней. Таварыш Равінскі прыслаў нашага глускага хлопца, Міцю Жыжкевіча, каб вам перадаць, што генерал не забыўся, як вы сустрэлі яго салдат, і хоча аддзячваць вам — ударыць па Рудабелцы. І не абы-як — браняпоезд рыхтуе. У тупіку на Беразіне стаіць. Рамантуюць яго дэпоўскія хлопцы. Ну, і цягнуць, як толькі могуць... Можа б яго ўжо і адправілі, каб не гэтая мяцеліца. Цяпер дарогу чысцяць. Так што хутка чакайце. Платон Фёдаравіч прасіў, каб і гэтых не горай сустрэлі. А яшчэ адрасок прыслаў: чайную па левую руку на Мураўёўскай, якраз супроць рынку, ведаеце? Калі хто з вашых зойдзе, садзіцеся за край-

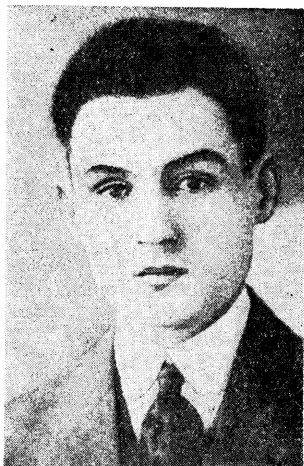

Платон Равінскі.

ні столік пры дзвярах. Спытае падавальшчыца, што прынесці, прасіце тузіну вараных ракаў. Яна адкажа: «Ракаў у нас не бывае». «Тады дайце тры шклянкі чаю без сахарыну». Чай яна прынясе, а пад спадачкам будзе пісулька, куды ісці. Платон Фёдаравіч чакае вашых вестак. От і ўсе мае навіны,— закончыў Мазалеўскі.

Ён зірнуў на падлогу. Каля ног нацякла ладная лужына вады, ён адсунуўся, каб не прамачыць вялізныя залатаныя валёнкі.

— Як жа ты дабраўся? — запытаў Ляўкоў.— Гэта ж добры гаспадар у такую нягоду і сабаку не выганіць...

— А я сам сабе гаспадар. Склаў капылы, дратву, вар у торбачку, сказаў дома, што пайду па засценках у заработкі: каму падноскі падаб'ю, каму новыя пашыю. З адным пад'ехаў да Касарыч, другі да Халопеніч падвёз, а тут і прайсці недалечка. Дома, хлопцы, мне аставацца няма як. Пазаўчора легіянеры ў Гарадку былі. Вілюга з рэўкомам выехаў у Бярозаўку. Загад членам партыі — разысціся па сёлах. Хто з капыламі, хто з нажніцамі, а хто з рымарскім начыннем пайшоў. Партыйная работа пераносіцца ў масы. А я да вас, калі прымеце,— ён падышоў да свайго мяшэчка, развязаў яго, дастаў старыя парудзелыя халявы, з іх выцягнуў два наганы з поўнымі барабанамі патронаў.— Канешне, кулямёт было б лепш, але і так не з голымі рукамі прыйшоў,— ён паклаў рэвальверы на стол.

Аляксандр сядзеў засяроджаны і пахмуры. Кінуў наганы ў шуфлядку і замкнуў яе. Мазалеўскі залыпаў вачыма:

— Ты што ж, раззбройваеш мяне, таварыш Салавей?

— Ужо раззброіў,— спакойна адказаў ён і паказаў на мяшэчак з начыннем.— Вунь твая зброя. Яна цяпер надзейней за наганы.

Не зразумеў Салаўя і Ляўкоў.

— Што ты, Аляксандр? Івана я ведаю не адзін год, гэта ж наш чалавек!

— А я хіба кажу, што чужы? Партыйны білет, таварыш Мазалеўскі, здасі Малаковічу, а сам...

— Партыйнага білета я нікому не аддам,— ускочыў Мазалеўскі.

— Што вы абодва, як дзеці! Не можаце даслухаць да канца,— працягваў тым жа спакойным тонам.— Пойдзеш са сваімі капыламі па кулацкіх хутарах і засценках. Шыць ты ўмееш?

— А як жа. Якія хочаш. Галоўкі, выцяжкі, хромавыя, юхтовыя, з рантамі і з рыпам магу. Бацька быў шавец, і я з дзяцінства шылам кармлюся.

— То і добра. Работы табе хопіць. Шляхта фарсіць любіць. Пажывеш у адных, у другіх, сходзіш да Перагудаў, да Вінярскіх. Шыць шый, а чым там пахне, прынюхвайся. Зразумеў?

— Чорт яго ведае! Я думаў, партыйную работу якую даручыце, можа разам з атрадам пайду.

— Гэта і ёсць партыйная работа. Яшчэ якая важная! Нас ты не ведаеш і не бачыў. Лаяць можаш, колькі ўлезе. А маліцца ўмееш?

— «Отча наш» і «Багародзіцу» ведаю.

— Не забывайся маліцца. Шляхта набожных любіць. Хоць сама д'яблу дагаджае, а богу моліцца.

Салавей глядзеў на глускага шаўца і чакаў, што той скажа.

— От ета ты хітра прыдумаў,— падняўся з месца Ляўкоў.— Зразу і я не расшалопаў. Аж тут план, страцегія...

— Разведку, значыць, даручаеш мне? — спытаў палагаднелы Мазалеўскі.

— Без разведкі ваяваць нельга. А ваяваць нам прыйдзецца яшчэ доўга і зацята. Адтуль легіянеры пруць, недабіткі белай арміі. Тут шляхта прытаілася, маўчыць, а зубы вострыць. Як толькі пачуюць, што белапалякі ідуць, усходзяцца і яны, з-за вугла ў спіну біць пачнуць... Дні тры пасланяйся па Карпілаўцы і Кавалях. Можа каму маршчакі залатаеш. Лепшага абутку тут няма. Разнясецца слава пра добрага шаўца, і шляхта сама цябе пацягне на хутары.

Салавей устаў. Толькі цяпер Іван Мазалеўскі разгледзеў яго з ног да галавы. Калі сядзеў за сталом, здаваўся высокім і шыракаплечым, а ўстаў — мужчына сярэдняга росту, шчуплаваты, звычайны сялянскі хлопец з добраю вайсковаю выпраўкаю. Ён моцна паціснуў Івану руку і пажадаў поспехаў.

Іван перакінуў праз плячо мяшэчак і выйшаў з рэўкома. Над ганкам, цубкі ад марозу, трапятаў і патрэскваў чырвоны сцяг. «А ў Глуску ўжо, напэўна, легіянеры...» — з трывогаю падумаў Мазалеўскі.

10

Байцы самаабароны жылі ў сваіх вёсках і на хутарах. Зранку калолі дровы, давалі каровам трасянку, косамі рэзалі сечку, насілі ў цэбрах паранку, латалі хамуты і мянялі ў санях закруткі. А прыбягаў суседскі хлопчык і казаў: «Анупрэй загадаў к вечару ўсім сабрацца». І яны кідалі ўсё, набівалі кішэні патронамі, збіралі ў торбачку харчы, чаплялі на плячо карабін або дубальтоўку і збіраліся ў хаце свайго ўзводнага. А той ужо загадаў некалькі падвод. Завальваліся ў палукашкі і ехалі, куды было трэба.

На хутары вярсты за паўтары ад Ратміравіч сабралася чалавек трыццаць узброеных мужчын з рудабельскай самаабароны. Разышліся па двух хатах: грэліся, перакусвалі, курылі. Хто драмаў у запечку, а хто і байкі расказваў.

Анупрэй тлумачыў сваім байцам, што палякі прыедуць на браніраваным цягніку, каб захапіць уладу ў іх воласці.

— Задача такая,— казаў ён,— адбіць у легіянераў ахвоту ездзіць да нас. А калі пашанцуе — разжыцца яшчэ карабінамі і патронамі.

Многія зроду не бачылі бронецягніка, хоць і чулі, што яго ніякая куля не бярэ. Граната ўзарвецца, асколкі забарабаняць па жалезе, а ён — і не шманае. Што ж ты яму зробіш з карабінам ды з двухстволкаю!

Пра свае трывогі хлопцы казалі камандзіру.

— Мы яго сюды і блізка не пусцім. У яго жалеза, а ў нас галовы ёсць на плячах. От і пабачым, хто каго абхітруе.

— А дзе ж Салавей? — спытаў нехта з байцоў.

— Можа нас падтыкнуў, а сам схаваўся? — пачуўся ў змроку цеснай хаты нейчы голас.

— Што ты там, смаркач, плявузгаеш? Лепш прызнайся, пачом дрыжыкі прадаеш,— заступіўся за таварыша Нічыпар Званковіч.— Ён, брат, на фронце не тое бачыў. Ягорыі абы-каму не даюць. А ў яго іх аж два і медалёў цэлая жменя.

— Таварышы, Салавей тут. Усім сам камандаваць будзе,— супакоіў Драпеза. Мужчыны загулі і засыкалі на хлопца, што, сапраўды, спужаўся нябачанага браніраванага страшыдлы.

А Салавей, Пракоп Малаковіч і Ляўкоў сядзелі ў Пракопавай хаце. На камінку, то затухаючы, то разгараючыся, трашчалі смалякі. З-за коміна час ад часу вытыркаліся дзве беленькія галоўкі і хаваліся зноў. Пракопава жонка на ўслончыку каля прыпечка лузгала ў вялікае рэшата сухія струкі фасолі і так была занятая сваёй работай, што, здавалася, не бачыць і не чуе мужчын. А яны гаварылі спакойна і ціха. Пракоп паглядаў у акно, відаць, некага чакаў.

— Ідуць,— узрадаваўся ён.

У сенцах мякка затупалі, відаць, абутыя ў лапці ці ў валёнкі, і ў хату ўвайшло двое маладых хлопцаў. Адзін у доўгай суконнай світцы, падпяразанай чырвоным паяском з кутасамі, другі — у кароткім кажушку і аблезлай заечай шапцы.

Пракопіха адразу пазнала Сымона Вежаўца і Амялляна Саковіча. Яны кожную зіму валілі лес ці пілавалі на станцыі дровы.

Яны паздароўкаліся і сталі ў парозе. Салавей выйшаў ім насустрач, пасадзіў побач на лаўку і запытаў, ці добрыя ў іх пілы.

— Точым, бо кормімся з іх,— адказаў Сымон і падумаў, ці не новы падрадчык прыехаў на работу наймаць.

— Та-ак, кажаце, пілы добрыя. І самі, бачу, не зломкі.

— А так што любую дзеравіну звалім, куды захочам,— набіваў сабе цану Амяллян.

— От і памажыце нам зваліць адну дзеравіну. Легіянерамі завецца.

Хлопцы адразу не зразумелі, што ад іх хоча гэты чалавек у вайсковай гімнасцёрцы.

— Я старшыня Рудабельскага валрэўкома. Нашага ваеннага камісара Пракопа Малаковіча вы ведаеце. Мы не павінны пусціць у нашу воласць легіянераў,— і, памаўчаўшы, запытаў: — Ці, можа, няхай прыходзяць?

— А на чорта яны нам? — адказаў Амяллян.— Толькі як ты іх не пусціш голымі рукамі?

— Рукі ў вас не голыя. Калі згодны, бярыце пілы і пойдзем са мною,— устаючы з-за стала, сказаў Салавей. Падняліся і хлопцы.

— Вы толькі скажыце, таварыш прысядацель, што рабіць, а мы гатовы,— азваўся Вежавец.

— Прыйдзем на месца, усё раскажу.— Аляксандр адзеў шынель, падперазаўся шырокаю папругаю і выйшаў з хаты. Следам за ім падаліся Сымон з Амяллянам...

Маладзік хаваўся за густымі аблокамі і ніяк не мог прабіцца праз іх. Ноч была шаравата-сіняя. Снег іскрыўся на сумётах, і на расслізганай палазамі дарозе сінелі, прыцярушаныя інеем, прысады і хвойкі на ўзгорках. Людзі пад высокім небам сярод прастораў белых палёў здаваліся маленькімі і мітуслівымі. Наўкол было ціха-ціха. Але недзе за аб'інелымі лясамі, за марознаю смугою ночы, напэўна, ужо лязгалі колы браніраванай пачвары, у цёмных вагонах сядзелі салдаты ў канфедэратках і шынялях з ангельскага сукна. Куды і чаго іх гнала? Яны ніколі не бачылі тых людзей, якія жывуць на гэтай зямлі, якія прагнуць свабоды, хочуць быць гаспадарамі свайго лёсу. За што ў іх павінны страляць салдаты?

Не, яны і сёння сюды не прыйдуць, не павінны прыйсці. Аляксандр сцёбае ляйчынаю сівага коніка, рыпяць палазы, з-пад капытоў вырываецца снежная крошка.

Спыніліся ў лагчыне каля маладога хвойніку. Лейцы прывязалі за сук, падкінулі каню абярэмак сена, а самі палезлі на круты насып. Рэйкі цьмяна паблісквають, відаць, пачынаюць іржавець, бо цягнікі ходзяць рэдка. Ды і дзіўна, як яны яшчэ ходзяць наогул! Гаспадара чыгункі пакуль што няма. Толькі часам мяшэчнікі вязуць свае клуначкі солі і васьмушкі махоркі, каб абмяняць на бульбу і крупы. Ды вось ачмурэлы генерал гоніць сваіх «жалнежаў» на непакорлівых рудабельскіх мужыкоў.

Калі спыніліся, Салавей запытаў:

— Ну, што будзем рабіць, хлопцы?

Над замеценымі снегам берагамі нешырокай ракі выгнуўся мост на прысадзістых па́лях. Нічога не гаворачы, Сымон закруціўся ў світу і па сыпкім снезе з'ехаў пад мост. Амяллян следам пусціў пілу і ссунуўся сам.

Зашоргала, завішчала піла па настылым дрэве.

Аляксандр стуліўся за альховым заінелым кустом і ўглядаўся ў далячынь светлай ночы: нідзе ні агеньчыка, ні жывое душы, толькі чуваць, як шастае піла і сапуць пад мостам хлопцы.

— Можа каторага падмяніць? — спытаў Салавей.

— Ты пазірай, камандзір, а што якое — свісні,— адказалі хлопцы.

Падрэзалі ўсе па́лі і, увагрэтыя, вылезлі на мост.

— От і ўсяго страху,— сказаў Амяллян.— Але ж і зацiскала, не пацягнуць. Мусілі па два рэзы рабіць.

— Развод малаваты,— растлумачыў Вежавец.— Прымай работу, таварыш старшыня.

— Ранічкаю легіянеры прымуць. А пакуль што дзякую вам ад рэўкома і ад савецкай уласці вабчэ.

Калі вярнуліся ў вёску, Сымон сказаў Салаўю:

— Мы не толькі пілаваць умеем, таварыш старшыня, а і страляць мажэм. Вазьміце нас у свой атрад.

— А з чаго страляць будзеце?

— Такія-сякія ламакі знойдуцца, а там мо і чаго лепшага расстараемся.

Пад раніцу Сымон з Амяллянам разам з рудабельскім атрадам занялі пазіцыю ў кустах каля берага рачулкі. Салавей загадаў стаіцца, каб і духу не чутно было, страляць толькі па камандзе.

На марозе час цягнецца марудна, мерзнуць калені, заходзяцца рукі і ногі. Але нічога не зробіш, трэба цішком ляжаць і маўчаць. Усе ўглядаюцца ў цёмную сцяну лесу, прыслухоўваюцца.

Цішыня.

Салавей ляжыць на левым флангзе, Драпеза — на правым. Абодва думаюць, чым усё гэта кончыцца. Калі легіянеры не заўважаць пастку, цягнік узыдзе на мост, ох і грукату ж будзе! Палезуць браніраваныя вагоны адзін на адзін, заскуголіць жалеза аб жалеза, і, ламаючы парэнчы, рэйкі і апоры, усё паляціць пад лёд. Шкода толькі машыністаў... А калі агледзяцца? Прыйдзецца біцца. Можа нехта загіне з гэтых хлопцаў, некага параніць. А тут і кавалка бінта няма. Пра гэта неяк не падумалі.

Але што гэта? Над лесам узвіўся дымок. Ён большае і набліжаецца. Зазвінелі рэйкі, чуваць прыглушаны адлегласцю гул. Усе без каманды ўзяліся за вінтоўкі, карабіны, стрэльбы, прытаіліся і прыціхлі.

З лесу павольна выпаўзае нешта няўклюднае і шэрае. Дым вырываецца недзе з сярэдзіны саставу і адплывае белым воблачкам. Наперадзе сунецца металічная скрыня з дахам, як века дамавіны. Відаць прорезі і шчыліны. Праз іх, напэўна, углядаюцца нечыя вочы, але нікога не ўбачаць.

Цягнік спыніўся за некалькі сажняў ад моста. Ён не адважваецца ўзысці на яго. Ад саставу аддзялілася невялічкая чорная постаць, такая чорная, што, здаецца, ад яе застаюцца цьмяныя плямы на снезе. Відаць, качагар. Ён падыходзіць да моста і глядзіць уніз.

«Эх, дурні, пілавінне не прысыпалі снегам...» — злуецца Сымон Вежавец. А яму так хацелася, каб гэтыя ашчэраныя жалезныя скрыні разам з мостам паляцелі ў прорву замёрзлай ракі.

Чалавек у чорным заходзіць з боку, спускаецца па адхоне, потым махае рукамі назад і бяжыць к цягніку. З люка першага вагона высоўваецца канфедэратка. Качагар спыняецца, задраўшы галаву, нешта гаворыць, паказвае рукамі і бяжыць к паравозу. Цягнік стаіць, нібы раздумвае, ісці ці не ісці. Пыхкае параю — і ні з месца.

З шэрых сталёвых вагонаў вылазіць трое легіянераў з белымі нашыўкамі на каўнярах, наставіўшы карабіны, яны асцярожна ідуць к мосту.

— Эх, лупянуць бы па іх, каб пэтлахі паляцелі...— шэпча Якаў Гошка, сціскаючы вінтоўку.

— Не чхні! — злосна шыпіць Салавей.

Легіянеры ідуць асцярожней, відаць, адчуваюць, што нехта сочыць за імі, што на тым баку не так пуста, як здаецца. Яны згінаюцца, аглядаюць мост, бо, напэўна, не вераць качагару. Ніхто з іх не адважваецца спаўзці на лёд. Яны боязна азіраюцца і, не апускаючы зброі, задам ідуць к цягніку, хапаюцца за парэнчы і ўжо з вагона махаюць машыністу ў той бок, адкуль прыехалі.

Запыхкаў, залапатаў паравоз, уздрыгануў, заскрыгаталі жалезныя скрыні вагонаў і падаліся назад. З шчылін і люкаў бліснула полымя, праз нейкую долю хвіліны пракаціўся гулкі залп, пабрахаў кулямёт, ссякаючы дубцы ракітніку і асыпаючы іней з голых алешын.

Хлопцам хацелася адказаць дружным стрэлам. Камандзіры ледзьве стрымалі іх.

Цягнік нехаця, павольна пасунуўся назад. Салавей загадаў атраду адпаўзці ў лагчыну і ўсім устаць. Хлопцы атрасалі снег, ляпалі адзін аднаго рукавіцамі, тупалі і скакалі на месцы.

— Ну ж і свярбела стрэльнуць...— прызнаўся Амяллян.

— А што з таго? Ну забіў бы аднаго, другога, а колькі іх там было, ведаеш? У іх жа кулямёты, гарматы, патронаў цэлыя скрыні. А ты з дубальтоўкамі ды карабінамі хацеў на браніраваны цягнік ісці. Палузалі б нас, як Пракопіха квасолю лужа,— тлумачыў Салавей.— А так і сена цэла, і козы сыты. Дзе мала сілы, розумам бяры.

— Цікава, што яшчэ прыдумае генерал? — запытаў Ляўкоў.

— Так не пакіне, нешта прыдумае,— адказаў Салавей.— А тут і без яго клопатаў па самыя вушы.

Партызаны, радыя, што так усё абышлося, разыходзіліся і раз'язджаліся хто на пасты ў Ратміравічы і ў Оземю, а хто па сваіх вёсках і хутарах. Некаторыя шкадавалі, што нават і пастраляць не прыйшлося. Салавей даволі змрочна гаварыў ім:

— Усё толькі пачынаецца. Яшчэ агоркне гэтая страляніна. Біцца будзем да апошняга, а ніякай погані і блізка не пусцім.

Члены рэўкома зайшлі да Пракопа Малаковіча. У печы было ўжо выпалена, у хаце падмецена і прыбрана. Пракопіха паставіла на стол ладны чыгунок гарачай бульбы і гліняную місу кіслага малака.

— Ешце, мужчынкі, намерзліся ж і нагаладаліся.

Мужчыны селі, пачалі браць зверху гарэлікі, аскрабаць іх і са смакам есці. Першы загаварыў Салавей:

— Сілы ў нас невялікія, патронаў і вінтовак яшчэ меней, а генерал прэ і прэ. Чым будзем адбівацца, таварышы? Як будзем бараніць Савецкую ўладу?

— Я думаю, пасласць нашых людзей у Мінск да таварыша Мяснікова. Няхай дадуць трохі зброі, патронаў, а можа і кулямётам разжывёмся,— прапанаваў Малаковіч.

— Хоць бы невялічкую гарматку далі, мы б ім тады паказалі, як трэба ваяваць,— усхапіўся Драпеза.

— От і збірайся ў дарогу, Анупрэй. Падбяры сабе хлопцаў, напішам паперу, возьмеце пару добрых коней, пад'едзеце, дакуль можна, а там прабірайцеся, дзе бокам, а дзе скокам. Не маленькія, галовы на плячах ёсць. Кудою лепш праехаць, падумаем разам. Члены рэўкома згодны? — спытаў Салавей.

— Лепей і не прыдумаеш,— згадзіліся мужчыны, даядаючы бульбу.

11

...Доўга дабіраўся Анупрэй Драпеза са сваімі хлопцамі да Мінска: пад'язджалі на платформах, залазілі ў салдацкія цяплушкі, мерзлі на паўстанках. Ніхто толкам не ведаў, куды і адкуль ідуць цягнікі. А яны ўсё ж час ад часу хадзілі.

У паўдня прыехалі рудабельцы ў Мінск. Вузкія вуліцы завалены снегам. На вакзале поўна салдат, жанчын, дзяцей, старых. Усе лаюцца, крычаць, некуды бягуць, штурхаюцца, плача маладая жанчына ў пацёртым паліто і старэнькім капялюшыку, і ніхто на яе не зважае. На лаўках і пад лаўкамі спяць змардаваныя людзі, храпуць і цяжка дыхаюць адкрытымі ратамі, наўкол смецце і бруд, вэрхал і сумятня.

Анупрэй, Якаў Гошка, Нічыпар Званковіч і яшчэ трое карпілаўскіх хлопцаў, апранутыя ў кажушкі і світкі, хто ў валёнках, а хто ў лапцях, падаліся па Падгорнай вуліцы шукаць Ваенна-рэвалюцыйны камітэт. Шыльдаў ніякіх не было, прыходзілася пытацца, то ў аднаго, то ў другога.

Нарэшце дапыталіся і ўвайшлі ў вялікі зеленаваты дом. І тут, як на вакзале, поўна людзей, гамана і махорачны дым, па лесвіцы ўніз і ўверх з паперкамі, з паўрозкамі тэлеграфных стужак снуюць вайсковыя і цывільныя, за прычыненымі дзвярыма ляскаюць машынкі, нехта крычыць у тэлефон.

Анупрэй падышоў да салдаціка з чырвонай павязкай на рукаве і пачаў дапытвацца, дзе знайсці Мяснікова. Той здзіўлена і неяк падазрона паглядзеў на вяскоўцаў і пацікавіўся, хто яны такія і што ім трэба ад галоўнакамандуючага Заходнім фронтам.

Нічыпар Званковіч.

— Толькі пакажы дзе, а што трэба, мы яму самі скажам,— настойваў Анупрэй.— Ты ж тут за днявальнага стаіш, от і кажы, калі ў цябе пытаюць. Хадзіць з дзвярэй у дзверы і дапытвацца — няма часу.— І ён паказаў рэўкомаўскую паперку.

— Смаліце, мужычкі, на другі паверх,— кіўнуў на лесвіцу дзяжурны.

Усе рушылі следам за Анупрэем па вузкім цемнаватым калідоры. Іх абміналі, а часам штурхалі паспешлівыя ваенныя, бурчалі, што сноўдаюцца тут «усялякія».

У невялікім пакойчыку ім насустрач падняўся маладзенькі хлапец з прыпухлымі чырвонымі вуснамі, гладка прычасаны на прабор, апрануты ў зялёны, занадта шырокі ў плячах фрэнч.

Анупрэй, нічога не гаворачы, працягнуў яму паперку, падпісаную Салаўём і Ляўковым. Той дачытаў просьбу рэўкома, зірнуў на мужчын, яшчэ раз на паперку, усміхнуўся, ветліва папрасіў хвіліначку пачакаць і, не зачыняючы дзвярэй, запрасіў у вялікі кабінет.

У пакоі сядзела некалькі ўжо немаладых вайскоўцаў, каля самага стала прымасціўся сівавусы каржакаваты дзядзька, падобны на паравознага машыніста. Калі ўвайшлі рудабельцы, усе сціхлі. Да іх падышоў яшчэ малады чарнявы мужчына ў суконнай салдацкай гімнасцёрцы, вельмі зграбны і быстры. Падаў кожнаму руку, запрасіў сесці на пацёртую скураную канапу і раптам весела засмяяўся:

— Некалькі месяцаў назад на гэтай канапе сядзеў — хто б вы думалі? Сам Доўбар-Мусніцкі і даводзіў, што граніцы Польшчы павінны прасцірацца датуль, дзе некалі ступаў польскі конь. А цяпер сядзяць рудабельскія партызаны,— так, так, іменна партызаны,— і просяць зброю, каб біць гэтага фанабэрыстага генерала. Вось дык іронія лёсу. І добра вы яго лупцуеце, таварышы, па-сапраўднаму, па-бальшавіцку. Зброяю мы вам паможам,— ён звярнуўся да прысутных ваенных.— Дзе думаеце зручней іх узброіць, таварышы?

— У Васіля Віктаравіча. У яго ёсць чым, і адтуль бліжэй дабірацца да іх лясной рэспублікі,— параіў высокі вусаты вайсковец ў кавалерыйскім шынялі.

— Сапраўды, гэта, бадай, зручней за ўсё,— Мяснікоў падышоў да стала, узяў аркуш паперы і пачаў хутка пісаць тоўстым сінім алоўкам. Перачытаў, уклаў у канверт і зноў падышоў да канапы. Перадаючы Анупрэю пакет, растлумачыў:— Зараз жа паедзеце ў Асіповічы. Туды толькі што адправіўся таварыш Каменшчыкаў. У яго атрымаеце трыста вінтовак,— як думаеце, пакуль што хопіць? — рудабельцы заўсміхаліся,— дзве палявыя гарматы, шэсць кулямётаў, патроны, снарады. Вось запіска ваеннаму каменданту вакзала. Ён вас адправіць з першай аказіяй. Спяшайцеся, бо ў Асіповічах не вельмі спакойна.

Рудабельцы падняліся і пачалі дзякаваць.

— Гэта вам дзякуй ад рэвалюцыйнага ўрада Беларусі. І перадайце сваім таварышам, каб не здаваліся. Паднімайце на барацьбу суседнія валасці. Народ пойдзе за вамі. А там у вас такая крэпасць — ні адзін чорт не дастане. Лясы, балоты — ваш саюзнік. Скажыце, а кулакі, ну багацеі мясцовыя, не спрабуюць выступаць супроць Савецкай улады?

— Дасюль яшчэ не вытыркаліся,— адказаў Анупрэй,— але ў засценках царскія афіцэрыкі туляюцца і ўраднік уцёк на далёкія хутары. Відаць, паспрабуюць агрызацца. Зброя ў іх ёсць. Але мы цяпер багацейшыя за іх. І сваё вока ў засценках маем.

— Перадайце таварышам Салаўю і Ляўкову, каб абавязкова трымалі сувязь з Бабруйскам. Уком там пакуль што ў падполлі, але дзейнічае... Ну, як казалі да рэвалюцыі, з богам, таварышы,— Мяснікоў правёў рудабельцаў да дзвярэй і падаў кожнаму маленькую, дужую руку.

Мужчыны заспяшаліся.

12

Мароз адваліўся з ночы, адталі шыбіны, закукарэкалі пеўні, пачарнела дарога, прыцярушаная саломаю і гноем, пацямнеў лес, толькі сям-там на хвоях яшчэ бялелі снежныя шапкі. Хоць зіма была ў самай сіле, але першая адліга напомніла, што не за гарамі вясна, што трэба думаць, як лепей падзяліць панскую і шляхецкую зямлю, як заараць і пасеяць яе. Вясны чакае ўся агаладалая бедната. Яна спрадвеку марыць пра свой загончык, пра палоску сенажаці, пра свайго каня, пра кварту малака пазеленелым за зіму дзецям. Рэвалюцыя дала зямлю, вярнула мужыкам права на ўсё, што вякамі забіралі ў іх камергер двара яго імператарскай вялікасці Іваненка, яго дзяды і бацькі, што незадоўга да Кастрычніка дасталося сухарляваму барону Урангелю.

Але ніколі ніхто не аддаваў нарабаванае без бою. Вось і трэба біцца, каб вярнуць усё зробленае мужычымі рукамі. І доўга яшчэ прыйдзецца біцца, многа праліць крыві, каб дэкрэты рэвалюцыі сталі законамі для ўсіх.

Панскі корпус Доўбар-Мусніцкага дайшоў да Пцічы і, кажуць, цяпер прэ на Мінск, а тут трэба ўтрымацца, пакуль падыдзе Чырвоная гвардыя, і разам з ёю турнуць фанабэрыстых легіянераў, каб і смуроду іх тут не было. Хутчэй бы прыехалі хлопцы з Мінска, тады б можна было ўзброіць усю беднату і так ударыць, што толькі б пер'е паляцела.

— Аляксандр Раманавіч, папытаць у вас хацеў,— перабіў думкі Салаўя чарнявы хлапец з цыганскімі вачыма. Ён сядзеў на ганку рэўкома і чакаў старшыню.

— А чый жа ты будзеш? — акінуў з ног да галавы незнаёмца Салавей.— Павырасталі, што і роднага брата не пазнаеш.

— Кандратаў я, Кавалевіча Кандрата. Можа ведаеце?

— Хто Кандрата не ведае? А як жа цябе зваць?

— Іван. Парабкаваў у Ермаліцкіх на футары, от і не бачылі мяне тут, а цяпер узялі і прагналі.

— Чым жа ты не дагадзіў сваім хадзяевам?

Іван замуляўся, апусціў вочы і пачаў маршчаком чыркаць па мокрай маснічыне ганка.

— Любімся мы з іхняю Гэлькаю, замуж за мяне хоча, а старыя, як дазналіся, адразу — на дыбкі і пратурылі мяне.

У Салаўя ад здзіўлення пакруглелі вочы:

— Шляхцянка за парабка замуж?

— Ат, якая яна там шляхцянка! Не ў бацьку ўдалася. Спагадае ўсім: сама, як парабчанка, гаравала. А цяпер уцякла з дому. Спрагадзілі яе да цёткі на футар. Пабыла-пабыла трохі дый кажа, «дадому пайду», а сама не дадому, а ў Харомцы ўцякла, да ахмістрыні ў нянькі нанялася, за харчы служыць. Стары ўжо да майго бацькі прылятаў. «Аддай,— кажа,— дачку». А той ні сном ні духам нічога не ведае. «Адчапіся,— кажа,— мне сваіх ратоў няма чым заткнуць». Пакрычалі, пасварыліся, той і паехаў. Так і не ведае, дзе Гэлька.

Старшыня рэўкома моўчкі слухаў Івана. Адны ваююць, мерзнуць, заліваюцца крывёю і паміраюць за зямлю, за свабоду, а гэтыя любяцца, пачынаюць жыццё і — таксама ў муках... І хто? Парабак і шляхцянка! Раней таго не чутно было. Відаць, нешта зрушылася ў душах людзей.

— Дык чым жа, хлопча, табе рэўком паможа?

— Пераказвала, каб прасіў хоць з дзесяціну зямлі і трохі лесу на хату. Яна прыйдзе, мо тады і павянчаемся...

— За зямлю, браце, яшчэ пабіцца прыйдзецца з легіёнамі, з Ермаліцкімі і Перагудамі. Яны не то што лесу на хату, дубца на пугаўё не дадуць выразаць. Адваюем, будзе вам і зямля і хата. Так і скажы ёй. Калі любіцеся, жаніцеся і жывіце на здароўе.

— А як жа? Любімся,— Іван апусціў галаву і памаўчаў.— Яна добрая і цягавітая дзеўка.— Потым паглядзеў Салаўю ў вочы.— Калі трэба біцца, дык я хоць цяпер. На ваўка з дубальтоўкаю хадзіў, дзіка на востраве ўлажылі, аж чатыры дранкулі ўсадзіў. А тут, мабыць, трэба большы калібер. Будзе з чым, дык і я ўпішуся ў ваша войска.

— А ты сам расстарайся. Трэба было пашукаць у шляхецкім застрэшшы. У яго то пэўна е.

— А то няма? Там на цэлы звод назбіраў бы. І Казік ягоны не з пустымі рукамі прыехаў. Ахвіцэрык!

— Дзе ён цяпер і што робіць? — адразу ажывіўся Салавей.

— Туляецца нечага. І ад мяне ўсё хаваўся. Так ні разу яго з морды і не бачыў. Цяпер, кажуць, асмялеў: па фальварках ды засценках лятае, нібы ў сваты. А каго сватае, ліха яго матары ведае.

— Гэта праўда, браце. Цяпер яму не да дзевак. Заварушыліся шэршні, раіцца пачынаюць. Так што наперад ідзі, а назад азірайся, каб шляхта з-за вугла не ўтнула. Яна на гэты сцяг, як бык на чырвонае глядзіць і зямлю капытом рые. Зараве і кінецца. Змікіціў, Іван, як зямелька дастаецца?

Іван слухаў і моўчкі думаў. Ён пачынаў разумець, чаму хаваецца Казік, чаго ездзіць па засценках, за што не ўзлюбіў сястру і чаму, як толькі прыехаў сын, Андрэй прагнаў яго, Івана, з свайго хутара. Баяцца, каб часам не ўбачыла чужое вока, што робіцца за тоўстымі сценамі адзінокага шляхецкага хутара.

— Так што, Іване, даставай стрэльбу. А як — падумай. За Пціччою легіянеры стаяць, па сёлах шастаюць, часам адстаюць ад абозаў, папалюй за каторым, от і будзеш з карабінам. Ён цябе выручыць яшчэ не раз. І дзесяціну сваю на першых парах будзеш з ім араць, каб назад Ермаліцкія зямлю і жонку не адабралі. А лесу на хату дамо, і надзел нарэжам.

— Яно то праўда. Захочаш сабаку выцяць — палку знойдзеш. Абы было што бараніць. Так і Гэльцы перакажу. Няхай прыходзіць.

Іван моўчкі патупаў па ганку і шпарка, нібы нешта ўспомніўшы, заспяшаўся па раскіслай вуліцы.

У рэўкоме Аляксандра чакала Параска. Яна прыбралася, як на свята. Ладны кароценькі паўкажушак расшпілены, квяцістая хустка спаўзла на патыліцу, адкрываючы гладка прычасаныя чорныя валасы, на нагах — зграбныя чаравікі на гузіках. Відаць, усе гэтыя ўборы ад самага вяселля ляжалі ў скрыні, не адзяваныя. Смуглявыя шчокі па-дзявочаму зардзеліся. У зрэнках чорных глыбокіх вачэй паблісквалі агеньчыкі, толькі каля вуснаў леглі глыбокія баразёнкі ад горкіх пакут, клопатаў і нястач.

Салавей хацеў пажартаваць, спытаць, куды гэта яна так выфранцілася, але сумеўся, не захацеў бянтэжыць кабету, якая можа ўпершыню адчула сябе патрэбным людзям чалавекам, якому абрыдла хадзіць у зацёпканых рызманах. А што ў яе на ўме, няхай думае, як хоча. Ён прыхаваў усмешку, павітаўся і спакойна запытаў:

— Ну, як бедната варушыцца, Параска?

— А трохі варушыцца, хоць і на адных драніках сядзіць. Хадзілі мы гэта з Мікодымам у Лаўстыкі і ў Рудню. Сабралі самую галечу, расказалі, як зямлю дзяліць думаем. Мікодым гаворыць, і я часам слоўца ўстаўлю. А людзям верыцца і не верыцца, што панская і шляхецкая зямля будзе іхнай. Баяцца тых легіёнаў. Кажуць, шампаламі пасякаць за панскае дабро. Каму ж ахвота падстаўляць сцегнякі?

— Трэба, каб нас легіёны баяліся, а не мы іх. Прывязуць хлопцы з Мінска трохі стрэльбаў, мы тады ім пакажам, у які бок уцякаць!

Мікола КУСЯНКОЎ

●

СПАДЧЫНА

Гулі чужыя бамбавозы.
А мы жылі ў лясной глушы.
Над лесам нашым і над лёсам
Кружылі чорныя крыжы.

Мы хлапчукамі ў паднябессе
Штодня глядзелі з-пад рукі:
З усходу зорку шчасця неслі
На срэбным крыллі ястрабкі.

Таран! Мы знали гэта слова.
І, пахіліўшыся на бок,
Гарэў фашыст карчом смаловым,
Ды й падаў срэбны ястрабок...

...Ракета здасца абеліскам,
Дзе не злічыць усіх імён...
Ляцім да зор, а шлях не блізкі —
Бацькамі нам адкрыты ён.

За спадчыну ім дзякуй кажам,
Бо без яе мы — знай, Зямля! —
Не ўявім пакаленне наша,
Як дуб галлісты —
без камля.

13

Рудабельскія «паслы» ў Асіповічы так-сяк дабраліся на змярканні і адразу кінуліся шукаць Каменшчыкава. Ён сам толькі што прыехаў сюды, і ніхто не ведаў, дзе яго можна знайсці. Старая стрэлачніца тыцнула замасленым флажком у цемень:

— Шукайце ўнь там у тупіку вагон. Прыехаў учора нейкі камандзір, а той ці не той, самі дапытаецеся.

Доўга хадзілі рудабельцы па пуцях, хлюпаючы па расталым снезе. На іх пакрыквалі вартавыя: «Правальвай, правальвай, няма чаго тут лазіць!» І яны ішлі далей. Нарэшце ў акне адзінокага вагона ўбачылі — гарыць свечка. Пастукаліся ў замкнутыя дзверы. Асіплы голас запытаў, хто і чаго трэба.

— Таварышу Каменшчыкаву запіска з Мінска.

Дзверы адчыніліся, і высунулася галава ў салдацкай папасе.

— Відаць, цяжкая запіска, што столькі вас яе валачэ,— змрочна пажартаваў той жа асіплы голас.— Хто з вас старшы, залазь сюды.

Анупрэй намацаў прыступку, ухапіўся за парэнчы і знік у вагоне.

У купэ было накурана і людна. Пры мітуслівым святле свечкі Анупрэй разглядзеў чалавек восем вайсковых. Яны сядзелі вакол стала, пра нешта спрачаліся і гаварылі ўсе разам. Пасярэдзіне стаяў невысокі чалавек у расшпіленым фрэнчы. Калі ён загаварыў, усе змоўклі:

— Корпус Доўбар-Мусніцкага чырвоная гвардыя адціснула з-пад Рагачова. Цяпер з Бабруйска легіянеры рушылі на Мінск. Многія салдаты корпуса пад выглядам сялян пераходзяць нашы пазіцыі,— і тут ён заўважыў Анупрэя, перарваў сваю гаворку і звярнуўся да яго:

— Што скажаце?

— Мне таварыша Каменшчыкава.

— Слухаю вас.

Анупрэй моўчкі падаў канверт ад Мяснікова. Той прабег запіску вачыма, прыкусіў губу, задумаўся. Па яго постаці, па тым, як трымаецца і гаворыць, Драпеза адразу пазнаў нядаўняга афіцэра. На плячах фрэнча яшчэ не злінялі сляды ад пагонаў. «Ну, гэты знойдзе прычыну, каб не даць...» — падумаў Анупрэй і неспадзявана пачуў:

— Добра, чым можам, паможам. Заўтра раніцаю ў шостым пакгаузе вас будзе чакаць таварыш Васільеў. Я яму ўсё перадам. Паможам і транспартам. Абы толькі ціха прайшла гэтая ноч.— Каменшчыкаў падышоў да стала, выдраў з блакнота кавалачак паперы і размашыста напісаў: «Тав. Васільеў! Задавольце рудабельскіх партызан згодна разнарадкі т. Мяснікова», распісаўся і падаў Анупрэю.

— А пакуль што з майго рэзерву атрымаеце асабістую зброю. Колькі вас? — Анупрэй сказаў, што іх шасцёра.— Значыць, шэсць вінтовак, па сотні патронаў і па тры гранаты выдасць вам дзяжурны. Начаваць прыйдзецца на вакзале. Больш няма дзе.

Драпеза шчоўкнуў стаптанымі абцасамі, прыклаў далонь да авечай шапкі. Каменшчыкаў усміхнуўся і падаў яму руку:

— Пазнаю салдата. Жадаю поспеху вашым партызанам. Так і трэба. Не чакайце, калі вас абароняць.

— Мы і не чакаем, таварыш камандзір. Абы было чым, дык мы любому дамо па загрыўку. А без струманту і гніду не заб'еш...

Камандзіры весела зарагаталі. Анупрэй па-вайсковаму крутнуўся, аж загойдаўся язычок свечкі. У калідоры дзяжурны выдаваў рудабельцам асабістую зброю. Анупрэй падаваў вінтоўкі і гранаты таварышам, патроны ссыпалі ў торбачкі. Потым саскочыў з прыступкаў да хлопцаў.

— Хоць за вайну і намуляла плечы трохлінейка, а цяпер з ёю весялей і спакойней,— сказаў Званковіч.

Усе пайшлі следам за Анупрэем да вакзала. Там было людна і тлумна, як на кожным вакзале ваеннай пары.

Прымасціліся рудабельцы каля печы. Пад галовы паклалі мулкія торбачкі, захуталіся ў кажушкі, світкі і бравэркі. Змораныя за столькі мітуслівых, бяссонных начэй і дзён, адразу заснулі. Ні паравозных гудкоў, ні ляскату дзвярэй, ні гамонкі, ні лаянкі і крыкаў яны не чулі.

Далёка за поўнач скаланулася падлога, нешта напялася і лопнула, як разадранае палатно, загрукатала, завухкала, затупалі сотні ног, зацокалі конскія капыты, затарахцелі кулямёты. Далятаі каманды, перасыпаныя густою лаянкаю.

Свечка ў вакзале патухла. Людзі крычалі, хапалі свае клункі, душыліся каля дзвярэй, лемантавалі і енчылі, вырываючыся на вуліцу, некуды беглі, прыгнуўшыся.

Анупрэй высадзіў прыкладам акно.

— Хлопцы, за мною!

Забразгалі вінтоўкі і патроны ў мяшэчках. Усе шасцёра выскачылі на перон і пабеглі ўслед за салдатамі.

— Толькі трымацца разам,— крыкнуў Нічыпар Званковіч.

Яны выскачылі на чыгуначны насып. Па дарогах ляцелі кулямётныя тачанкі, а высока над галовамі нылі снарады і, вухкаючы, падалі недзе далёка за станцыяй. Успыхвалі ружаватыя водбліскі, і асядала пад нагамі зямля. Куды бягуць людзі, што адбылося за гэтыя некалькі гадзін, рудабельцы не ведалі. Яны прысталі да нейкае часці, яе вёў той самы вусаты камандзір, якога яны нядаўна бачылі ў вагоне Каменшчыкава. Анупрэй толькі паспеў сказаць яму: «І мы з вамі».

— Станавіцеся на левы фланг.

І зычна скамандаваў:

— Пастроіцца. І ніякай панікі!

Заляскалі прыклады вінтовак, зашаргацелі па снезе ногі.

— Таварышы! Легіянеры прарвалі нашу абарону ў раёне Татаркі. хочуць захапіць Асіповічы і Мінск. Наша пазіцыя з правага боку чыгункі на подступах да станцыі. На абарону рэвалюцыі шагам марш!

Апошнімі ў калоне ішлі шасцёра рудабельскіх партызан. Закалыхаліся ў змроку штыкі, па дарогах цокалі падковы, грукаталі колы, чуліся каманды, крыкі і лаянка.

На ўсходзе вухкалі гарматы, бліскалі цьмяныя маланкі выбухаў, стракаталі і захлыналіся кулямёты. Здавалася, ад недалёкага бою памацнеў і пацяплеў вецер, памякчэў размешаны сотнямі ног снег, пасвятлела ў полі.

Недзе недалёка неба асвяцілася барвовым заравам. Яно расло і яснела, вырываліся клубы шызага дыму і языкі зыркага полымя. Відаць, паблізу гарэла вёска. Нарастаў гул страляніны, вухкалі разрывы снарадаў, далятаі прыглушаныя крыкі і лямант.

Калі развіднела, рота вусатага камандзіра стрымлівала атакі легіянераў у хмызняку, непадалёк ад пераезда. А па дарозе грукаталі фурманкі з раненымі, храплі спуджаныя коні, адыходзілі і адпаўзалі салдаты. Злева праравіліся конныя ўланы. Паблісквалі доўгія, крывыя шаблі. Было відно, што сілы няроўныя, а наперадзе яшчэ баі і баі... Трэба ратаваць кожнага чалавека, берагчы снарады і патроны.

У гэтым баі быў паранены Каменшчыкаў. Яго на дрызіне адвезлі ў Мінск. На папружцы, пачэпленай на шыю, нянчыў прастрэленую руку Якаў Гошка. Адарваны ад рукава зрэбны матуз набрыняў крывёю, завязаная далонь прыліпала да вінтоўкі, калі ён разам з усімі залягаў у прыдарожныя канавы і страляў па зеленавата-шэрых постацях легіянераў.

А яны беглі і паўзлі, нібы з разварушанага мурашніка, залягалі і падымаліся зноў. Падалі чырвонагвардзейцы, падалі і легіянеры на

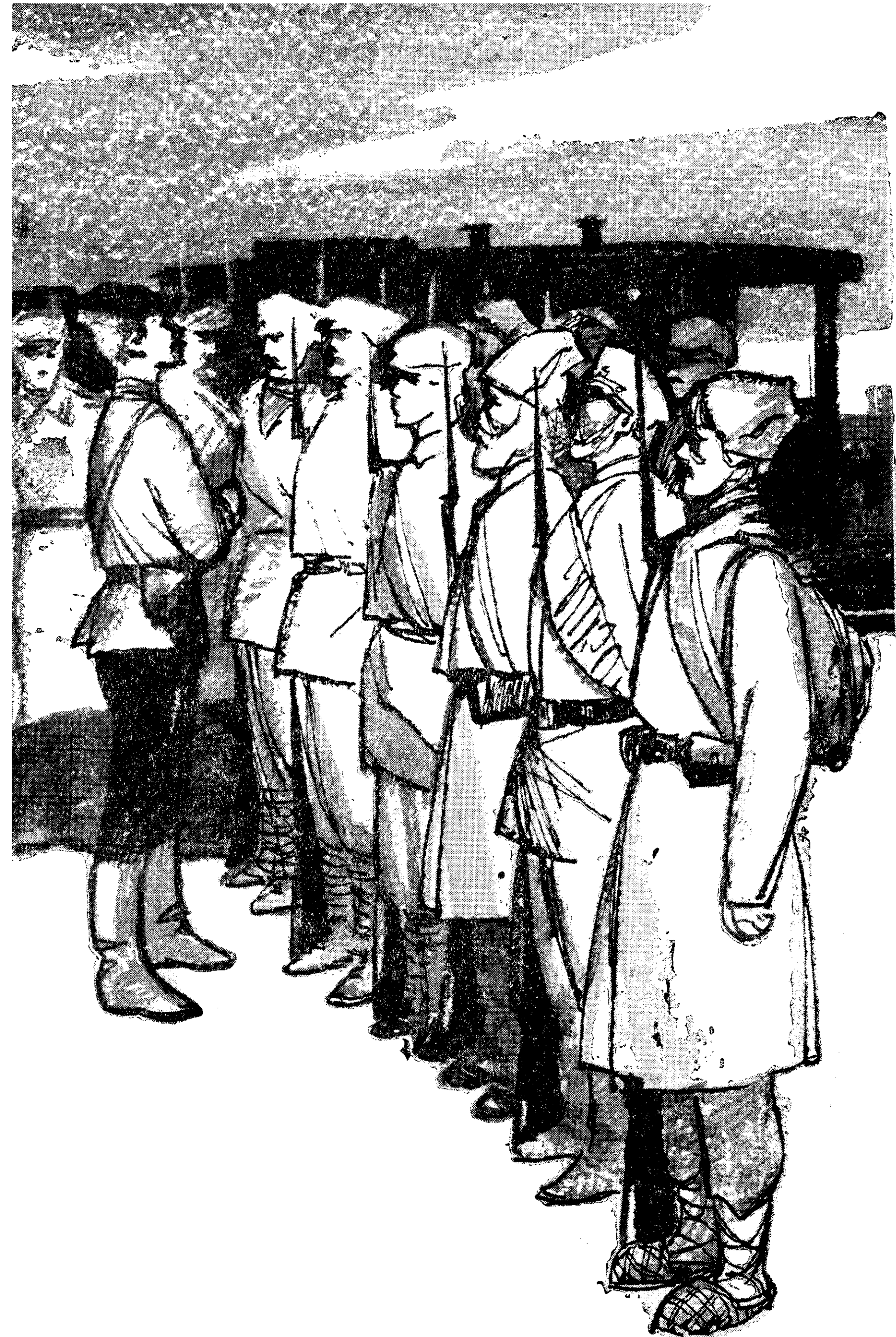

шэры снег, а з пералеску ішлі і ішлі новыя ланцугі ў зеленаватых шынялях.

Вусаты камандзір загадаў адпаўзаць на другі бок станцыі, у хвойнік, што пачынаўся за Асіповічамі. Неслі параненых на звязаных вінтоўках. Адыходзілі кароткімі перабежкамі, а рэдзенькі ланцужок байцоў прыкрываў адыход таварышаў.

У поўдзень на станцыі і па вуліцах мястэчка на адкормленых панскім аўсом конях гарцавалі ўланы. Паблісквалі доўгія палашы, бляшаныя аблямоўкі на казырках рагатых канфедэратак і густа заплеценыя галуны на каўнярах шынялёў і пагончыках.

Асіповічы займаў корпус Доўбар-Мусніцкага.

Адзін за адным адыходзілі на Мінск цягнікі, гружаныя ваенным дабром, ішлі паражнякі і цяплушкі, вывозячы параненых, салдацкія кухні і зброю. Машыністы і качагары пакідалі свае абжытыя куткі, жонак і дзяцей, каб толькі вывесці паравозы і саставы, якія належалі рэвалюцыйнаму народу.

Рота вусатага камандзіра спынілася на ўзлессі старога бору. Стагналі параненыя. Іх наспех перавязвалі анучамі, адарванымі ад сподніх кашуль і нагавіц.

Рудабельцы развіталіся з новымі баявымі сябрамі, знялі шапкі, пастаялі над забітымі таварышамі, загналі па абойме ў вінтоўкі і рушылі лесам на поўдзень, у свой бок.

На душы было горка: легіянеры мяцежнага генерала занялі чыгуначны вузел. Шкода было чырвонагвардзейцаў, што загінулі ў гэтым баі, і крыўдна: спазніліся на адзін дзень і — не паспелі атрымаць зброю. А яе так чакаюць Салавей і ўсе рудабельскія хлопцы.

З чым яны прыйдуць? Чым будуць бараніцца ад легіянераў і шляхты? А тут яшчэ дайшла чутка, што наступае дзесятая армія кайзера Вільгельма. Гэта, відаць, і праўда. От чаму так асмялелі легіянеры і пруць на Мінск.

— Прынясём дадому невясёлыя навіны, а там чакаюць вінтовак і кулямётаў,— разважалі Нічыпар з Анупрэем.

Шасцёра змучаных, згаладалых рудабельцаў, абмінаючы бальшакі і вялікія сёлы, ішлі ў свой лясны край.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

1

Лёд на рацэ папралізвала вада. У прамыінах віравала чорная плынь і знікала пад набрынялым, парудзелым лёдам. Толькі яшчэ трымаўся прыцярушаны саломаю і гноем зімнік, але і па ім ужо не адважваліся ездзіць — на самай сярэдзіне і яго пратачыла вада, пададставалі закрайкі, парудзеў і набрыняў каля берагоў снег. Ды і куды паедзеш? Калі на тым баку ў панскіх маёнтках дымяць паходныя кухні, па сёлах гарцуюць легіянеры — забіраюць у мужыкоў апошняе сена, трусяць кожную хату, выграбаюць са свірнаў насенне, рэжуць цялушак, страляюць падсвінакаў і паласуюць шампаламі кожнага, хто спрабуе што-небудзь схаваць або не даць салдатам мяцежнага корпуса.

Ціхая, падталая Пціч, нібы граніца, падзяліла вёскі: у Бярозаўцы, Катцы, Харомцах, Халопенічах і ў Глуску стаяць легіянеры, а за ракою, над Рудабельскім валрэўкомам, трапеча на ветры чырвоны сцяг. Мікодым Гошка з Параскаю ламаюць галаву і спрачаюцца, як лепей падзяліць панскую і шляхецкую зямлю, чым памагчы ўдовам і сіратам. Салавей з Ляўковым лазяць па шляхецкіх хутарах — шукаюць на гарышчах вінтовак, абрэзаў і патронаў, збіраюць бярданкі і дубальтоўкі. Цяпер кожны патрон, жменька пораху, старая ламанка даражэй за хлеб: не сёння-заўтра прыйдзецца біцца, можа, памерці на беразе Пцічы, але не здацца, не пусціць ворага ў воласць, не аддаць назад панам зямлі, якую яшчэ так і не паспеў калупнуць сваім плугам рудабельскі хлебароб. Ён чакае вясны, спадзяецца мець свой надзел, верыць у сілу дэкрэта аб зямлі і міры. А ў яго хочуць зноў адабраць гэта права, зноў скруціць мужыка ў бараповы рог. Не, панове, будзем біцца, будзем стаяць на сваім, пакуль трываюць рукі, пакуль бачаць вочы.

У воласці рабілася ўсё трывожней і трывожней: так-сяк з Асіповіч прыбіліся Салаўёвы пасланцы. Прыйшлі і расказалі рэўкомаўцам, што нібыта легіянеры ўжо ў Мінску, што пайшлі ў наступленне кайзераўскія дывізіі: немцы займаюць гарады і мястэчкі, асталёўваюцца грунтоўна і, відаць, надоўга. А з-за ракі легіянеры гатовы кожную хвіліну ўдарыць па воласці. І, мабыць, хутка ўдараць. Генерал не даруе рудабельцам раззброеных у Ратміравічах «жалнежаў», не забыўся ён і бронецягніка.

Гэта ўсё разумеў, пра ўсё гэта думаў Салавей са сваімі сябрамі. Вечарам яны сабраліся ў Кавалях, у хаце Максіма Ляўкова. Гарэла газнічка, трашчаў за печчу цвыркун, пахла паранкаю і падгарэлаю бульбаю. На печы, звесіўшы босыя ногі, сядзеў чорнабароды Максімаў бацька Архіп, курыў падмарожаны самасад, слухаў, а часам і ўстаўляў слова:

— Акапацца трэба, хлопчыкі. Пазіцыя — яна на акопах дзяржыцца. Зямля чалавека ратуе. Корміць і поіць яго і ад смерці беражэ. Давайце на гарэлым балоце, якраз проці моста, акапаемся. Другое дарогі ў іх няма. У раку не палезуць. Пусцім іх у пастку і стукнем з трох бакоў. От, пабачыце, мая праўда.

Салавей слухаў старога салдата японскай вайны і крэмзаў нешта на сіняй вокладцы вучнёўскага сшытка.

— А бацька праўду кажа. Глядзіце, хлопцы. От мост. Справа і злева залягуць два атрады, трэці перарэжа дарогу. Як толькі яны ўлезуць у гэты мех,— Салавей абвёў алоўкам тры бакі квадрата,— мы яго і завяжам. Уцякаць адна дарога — на мост. Тут мы ім і дамо пытлю...

— Як пабягуць, каб з таго боку хоць пара гранат шарахнула па мосце,— сказаў Максім,— тады мех і завяжацца.

— Разумна. Падумаем і пра гэта. А заўтра досвіта выводзьце свае атрады з рыдлёўкамі ў алешнік, няхай акопваюцца. Як, дзядзька Архіп, па зімніку яшчэ можна прайсці?

— Конна наўрад. А пехатою перабярэшся: снег зляжаўся і ўмёрз,— адказаў стары.

* * *

Назаўтра досвіткам, сігаючы праз выбоіны, поўныя вады, па зімніку на той бок Пцічы перабіраліся Раман Салавей з дачкою Марылькаю. За плячыма яны неслі па ношцы грэчкі. Калі і запыняць часам палякі, скажуць, што ідуць на крупадзёрку.

Але ніхто іх не запыніў. Легіянерам было не да таго. Яны ад'ядаліся на дармовых харчах у халопеніцкай пані, насілі з бровара свежанькі спірт, збіраліся вясёлымі кампаніямі, пілі, маркотна спявалі: «Вруць Ясеньку з тэй военкі, вруць». Не хацелася ім падстаўляць галовы пад мужыцкія кулі, рызыкаваць жыццём, бо ніхто з іх толкам не ведаў, за што яны мусяць ваяваць. Сцерагчы панскія маёнткі яны ўмеюць. І пажыць на ўсім гатовым кожны ласы. Вечарамі ў прасторную залу панскага палаца афіцэры прывозілі маладых дзябёлых шляхцянак з суседніх хутароў і засценкаў, шчоўкалі перад імі абцасамі наваксаваных ботаў, звінелі шпорамі, аж да раніцы круцілі ў мазурках і вальсах расчырванелых шыракаклубых часовых нявест і паненак. Нанач выстаўлялі варту вакол маёнтка і спакойна адсыпаліся. Афіцэры — у панскіх пакоях і флігелях, салдаты — у афіцынах і парабецкіх стадолах.

Калі паны яшчэ спалі, Раман Салавей зайшоў у кузню да Яніса Гайліса. Стары латыш звекаваў і аглух у панскіх кузнях, увагнуўся ад цяжкага молата, ссівелі галава і вусы ад клопатаў і нястач, і толькі вочы былі ясныя і добрыя, як у дзіцяці. Яніс ведаў Рамана з маладых год: яны разам парабкавалі ў маёнтку Іваненкі, па суседству карчавалі ляды, і абодва прыглядаліся да прыгожай вясёлай Луізы. А калі яна не паслухалася бацьку і пайшла замуж за Салаўя, Яніс не раз хацеў сустрэць камлюкаватага Рамана на вузкай лясной сцежцы, але ўсё ніяк не выпадала. Хацеў і пазбягаў гэтых сустрэч. Ён толькі сцішыўся, калі ажаніўся сам. Луізы даўно няма на свеце. Павырасталі Раманавы і Янісавы дзеці. Цяпер у кожнага сваё гора. Раманаў Косцік уцякаў з румынскага палону, дапоўз да сваіх акопаў і загінуў у першым жа баі, а Янісаў Данат склаў галаву пад Перамышлем. Стрэнуцца старыя, пабядуюць, паўздыхаюць і разыдуцца. А цяпер не вельмі і сустрэнешся: Яніс — пад палякамі, а Раман на тым баку, у бальшавікоў, дзе ўсім камандуе яго большы сын.

Таму і здзівіўся Яніс, убачыўшы на парозе кузні Салаўя з Марылькаю:

— Лабдзіен,— абое прывіталіся па-латышску, скінулі свае невялічкія ношкі ў парозе. Раман паціснуў чорную, шурпатую кавальскую далонь, адразу ўзяўся за абшмулены сотнямі мужыцкіх рук кіёк і пачаў раздзімаць вялікі скураны мех. Загуў горан. Яніс ласкава паглядзеў на невысокую зграбную Марыльку. Яна была трошкі цямнейшая за маці, а так — вылітая Луіза. Насупіў бровы і запытаўся ў Рамана:

— Чаго гэта вас прынесла нялёгкая? Убачаць легіянеры і ўсыплюць па «двадзесце пенць».

— Ты ж можа не падтыкнеш, адкуль мы? А на лобе ні ў кога не напісана, які ён: чырвоны ці белы. Маршчакі і світкі — адна хворма і тут і там... Гэта ж падгрэблі ў засеку трохі грэчкі ды ў крупадзёрку прынеслі.

Яніс глядзеў на Салаўя і ўсміхаўся ў жоўтыя, пракураныя вусы.

— Ты мне, Раман, хоць цяпер галаву не дуры. Мы ўжо старыя, і дзяліць нам няма чаго,— ён узяў мяшэчак. Ледзьве падняў яго і паважыў у руцэ. Пакруціў галавою і засмяяўся.

Марылька трывожна сачыла за кавалём.

Яніс моўчкі шуфлем разгроб кучу вугалю.

— Усё, што трэба, можаш схаваць тут, а грэчку нясі на крупадзёрку,— ён узяў гаечны ключ, выйшаў на двор, пачаў прыкручваць

гайкі на старым возе і паглядаць на ўсе бакі. Раман з дачкою дасталі з мяшэчка восем ручных гранат, усе іх склалі ў адзін мех, зверху прысыпалі грэчкаю, завязалі і прыгрэблі вугалем. Убачыўшы, што ўсё гатова, у кузню ўвайшоў Яніс.

— Кажы, што далей рабіць?

— Прыйдзе да цябе чалавек з ключом на гэты замочак,— Раман дастаў з кішэні невялічкі замок ад куфэрка,— яму і аддасі. От і ўся твая работа. Ключ падыдзе, значыць, ён.

Салавей аддаў дачцы ключ і памог ускінуць мяшэчак. Марыля выйшла з кузні і падалася ў суседнюю вёску.

Раман счакаў трохі, падзьмуў яшчэ мех, з дзвярэй паглядзеў на ўсе бакі і падышоў да каваля.

— Дзякую табе, Яніс.

— А ты не дзякуй. Не табе ж ласку раблю. Ды якая там ласка? Ну ідзі,— і стары Гайліс не то абняў, не то штурхануў у плячук Рамана.— Калі запыняць, кажы, што быў у жончынага сваяка.

Раман, унурыўшы галаву, пайшоў да зімніка.

2

Начамі і досвіткамі капалі партызаны акопчыкі і ямкі ў хвойніку каля моста. Уздоўж рэчкі, за альховымі і ракітавымі кустамі мяняліся каравулы. На грудку свежай зямлі ўстанавілі кулямёт, адбіты ў легіянераў бярозаўскімі хлопцамі. Усе атрады сабраліся ў Карпілаўцы і чакалі загаду Салаўя.

— Чаго нам сядзець? Наскочым на Халопенічы ноччу, і ўсе гэтыя жоўтыя «канарэйкі» аж залескацяць,— патрабавалі самыя няўрымслівыя. Салавей супакойваў іх, казаў што няма чаго без патрэбы падстаўляць галовы пад кулі, пераконваў, што трэба драпежніка заманіць у пастку і даць так, каб і дарогу сюды забыўся.

Калі з-за ракі вярнулася Марыля і расказала, што ў Харомцы, Катку і Касарычы падыходзяць новыя атрады легіянераў, старшыня рэўкома сабраў усіх партызан каля валасці, ускочыў на пачарнелыя бярвенні, што ляжалі каля суседняй хаты, падняў руку, спакойна і цвёрда загаварыў:

— Таварышы, не сёння-заўтра найміты капіталу, белапольскія легіянеры, пойдуць на нашу валасць. У іх конніца, ангельскія карабіны, нямецкія кулямёты і гарматы, патронаў, як таго пяску. У нас зброі столькі няма. Але мы верым, што пераможам, бо кожны б'ецца за сваю зямлю, за свабоду, за нашу Савецкую ўладу. Хто стаў у нашы рады, павінен ведаць, на што ён ідзе. Можа і не ўсе вернуцца з гэтага бою, можа мы страцім нашых таварышаў, але нам не страшна загінуць за лепшую долю.

У натоўпе пачалі ўсхліпваць жанчыны. Партызаны маўчалі, сціскаючы карабіны, трохлінейкі і дубальтоўкі. Пакалыхваліся авечыя шапкі і салдацкія кучомкі, віўся сіні дымок ад самакрутак і раставаў у шэрані мокрага веснавога дня.

— Таварышы,— зноў загаварыў звонкім і чыстым голасам Салавей.— Той, хто гатовы біцца за нашу Савецкую ўласць, няхай паслухае і падпіша партызанскую клятву. А хто не хоча ці баіцца, няхай ідзе да жонкі на цёплую печ.— Ён абвёў доўгім позіркам натоўп, чакаючы, хто з яго выйдзе. Заварушыліся і партызаны. Яны азіраліся, але з натоўпу ніхто не выходзіў.

— Тады слухайце.— Ён дастаў з кішэнькі пацёртага зялёнага фрэнча паперку, акуратна разгарнуў яе. Зняў шапку.

Паздымалі шапкі Ляўкоў, Драпеза, Малаковіч. Скалануўся партызанскі натоўп: то адзін, то другі пачалі сцягваць старыя салдацкія кучомкі, авечыя шапкі і вайсковыя фуражкі. Вецер варушыў густыя чорныя і светлыя чубы, гладзіў рэдзенькія касмылі на аблыселых галовах і сівыя грывы дзядоў. Салавей пачуў, як нейкая кабета шэптам спытала: «Бабанькі, можа і хусткі трэба скідаць?» Аляксандр абвёў усіх доўгім поглядам. Зрабілася так ціха, што было чутна, як шамаціць паперка ў яго руках.

— «Я, ніжэйпадпісаны,— пачаў ён, адсякаючы кожнае слова,— клянуся гонарам і годнасцю вольнага грамадзяніна, што разумею важнасць узятага на сябе абавязку, ад якога залежыць вынік нашай барацьбы ў справе вызвалення пралетарскіх мас, якія пакутуюць у цяжкай няволі і рабстве, і свята абавязуюся прайсці абраны мною цярністы шлях.

Усведамляючы рэвалюцыйны абавязак, я гатовы ахвяраваць сабою ў дасягненні намечанай мэты за ідэал вызвалення і аднаўлення ў нас Савецкай улады, падобна многім іншым папярэднім мне таварышам, якія дастойна памерлі ў няроўных баях...

За здраду справе няхай мне будзе ўсеагульная пагарда і смерць».

Людзі маўчалі.

— Не сёння, дык заўтра легіянеры могуць напасці на нашу валасць. Рэўком уводзіць ваенную дысцыпліну. Усе атрады павінны быць гатовы ў любую хвіліну выступіць на абарону Савецкай улады,— закончыў Салавей.

Натоўп загаманіў, загайдаўся. Да бярвенняў падыходзілі маладыя і старыя, слінілі аловак, і кожны распісваўся, як умеў: хто ставіў першую літару з хвосцікам, хто крыжык, граматнейшыя распісваліся за сябе і за суседзяў «па іх лічнай просьбе». Распісалася Аляксандрава сястра Марыля, за ёю падышла камбедаўка Параска і паставіла тры тоўстыя крыжыкі.

— Старшыня, ты б мяне камандзірам над бабскім батальёнам смерці назначыў,— пажартаваў Цярэшка. Але Макрэна таўханула яго і цыкнула: «Сціхні, балабон!»

Натоўп весела зарагатаў: «От і накамандаваў, бабскі батальёншчык!», «Табе толькі Макрэну на карку вазіць...»

— Навозіш яе, калоду някораную! — агрызаўся Цярэшка.

— Я з цябе, злыдзень, дома кару злуплю,— не сунімалася жонка.

— Камандзіры і члены РКП бальшавікоў, зайдзіце ў рэўком,— абвясціў Пракоп Малаковіч.

З натоўпу выйшла чалавек дваццаць. За імі патупаў і Цярэшка.

— Цябе ж яшчэ, дзед, у камандзіры не назначылі. Батальён яшчэ не набраўся. Лепей ідзі дадому,— супыніў яго Максім Ус.

— Затое ў бальшавікі ўпісаўся... Пракоп жа казаў ісці ў валасць.

Максім усміхнуўся:

— Партызаны гэта адно, а парцейныя саўсім другое,— тлумачыў ён старому.

— Як так? Раз я за бальшавікоў, значыць парцейны рэкапэ!

— Што ты, дзед? Партызаны адно, а парцейны саўсім другое,— тлумачыў Ус.

— Не можа быць, каб другое,— упінаўся Цярэшка. Калі камандзіры зайшлі ў валасць, пастаяў, махнуў рукою і вярнуўся да бярвенняў, дзе мужчыны яшчэ падпісваліся пад партызанскаю клятваю.

— А я думаў — усё адно. Раз упісаўся, значыць, бальшавік.

Так думаў не адзін Цярэшка: кожны, хто ўзяўся за зброю і распісаўся пад клятваю, лічыў сябе бальшавіком. Так яно, мабыць, і было.

* * *

Яшчэ не развіднела. За ноч падшэрхла зямля, абледзянелі дубцы прырэчных кустоў і шаргацелі, як драцяныя. А на тым беразе быў чуцён тупат ног, конскіх капытоў і прыцішаныя кароткія каманды.

Паўтары сотні партызан залеглі непадалёк ад моста. Яны прыціхлі ў акопчыках і ямках, абтыканых маладымі елачкамі і альховым веццем. З аднаго боку на правым фланзе быў Салавей, з другога Драпеза. За паўвярсты наперадзе дарогу перагарадзіў атрад Ляўкова. Старшыня рэўкома папярэдзіў: без яго каманды ніхто не мае права нават паварушыцца. Пахла сырою зямлёю і мохам. Абвостраны слых лавіў кожны шоргат і гук. Тупат нарастаў і набліжаўся. Зацокалі падковы па мосце, глуха загрукалі боты. Легіянеры хацелі неспадзеўкі ўскочыць у Рудабелку, заняць воласць, а што рабіць далей, кожны ведаў сам: бізуны былі са свінчаткаю, шампалы — пры кожным карабіне.

Наперадзе ехалі коннікі. На брылях канфедэратак блішчалі бляшаныя акантоўкі, дзынкалі доўгія зіхатлівыя палашы, рыпелі сёдлы, саплі сытыя коні. На мосце коннікі знялі карабіны. Пехацінцы зрабілі тое ж самае. Абапал дарогі, адразу за ракою, пачынаўся густы ельнік, а трошкі далей — векавы бор. Рассыпацца ланцугом па лесе было боязна, палохала і лясная дарога. Таму, мабыць, неяк самі па сабе нацягваліся павады, запавольваўся крок, вочы пазіралі то ўлева, то ўправа. Камандзір з біноклем на шыі ад'ехаў убок, прапускаючы сваіх салдат і прыспешваючы іх кароткай камандай: «Прэндзэй, панове, прэндзэй!»

Калі прайшла паўз яго апошняя шарэнга пехацінцаў, ён прышпорыў сівага ў яблыкі каня, але не вельмі спяшаўся на сваё месца наперадзе. Ехаў з боку калоны, узіраючыся ў гушчар. У лесе было ціха, толькі марудна і лена пагойдваліся і ледзь чутна шумелі цёмныя верхавіны хвояў. Прыціхлі і легіянеры. Чмякалі капыты і падкаваныя боты, ламаючы храпу і ледзяныя шкелцы на дарожных лужынах. Недзе зусім блізка нешта застукала, мабыць, дзяцел. Закугакаў крумкач на сухой яліне. Павесялелі маладыя чырванатварыя ўланы і легіянеры: лес як лес і дарэмна палохалі іх паручнік і капралы. (Па-іхняму выходзіла, што за кожным кустом сядзіць «бандыт», таму і ад дзятлавага стуку некаторыя ўздрыганулі, а цяпер усміхнуліся.)

Пры самай дарозе стаяла некалькі шурак дроў. І раптам з-за іх проста ў лоб калоне ўдарыў залп. Пярэднія коні ўзвіліся на дыбкі і аселі, зляцеў долу адзін, другі, трэці ўлан, заднія наскочылі на іх, заляскалі затворы карабінаў, але ў каго страляць, ніхто не бачыў, стралялі ў шуркі дроў і проста ў белы свет. А падбітыя ўланы і параненыя коні падалі адзін за адным. Легіянеры кінуліся з дарогі ў лес, і тут з абодвух бакоў, з ямак і акопчыкаў, прыкрытых ялінкамі і кустамі, адзін за адным пракаціліся залпы. Падалі на зямлю не толькі забітыя, пазляталі са спуджаных коней і жывыя. Адпаўзалі за тоўстыя камлі і несуладна адстрэльваліся. Ламаючы сучча, па лесе насіліся ашалелыя коні без седакоў. Здавалася, страляе кожнае дрэва і куст, кулі ляцяць проста з зямлі. Конныя і пешыя апынуліся ў вогненнай пастцы. Адзіны паратунак — назад, на мост... Без разбору страляючы ў лясны гушчар, топчучы сваіх, імчаліся ашалелыя і разгубленыя ўланы да Пцічы. На мост рынуўся бязладны натоўп

пехацінцаў, іх да парэнчаў прыціскалі коннікі. З правага боку засакатаў кулямёт — на дарогу падалі скошаныя легіянеры, жывыя перапаўзалі ад куста да куста, бліжэй да ракі. Як толькі ўланы даехалі да сярэдзіны моста, з таго, іхняга, боку насустрач ім адна за адною паляцелі гранаты. Узвіліся коні, потырч пасталі перабітыя маснічыны, а ззаду перлі і перлі параненыя і смяртэльна перапуджаныя салдаты.

Затрашчалі падгнілыя парэнчы. Уніз, на лёд, сарваўся конь, чмякнуўся і не ўстаў. Сіліўся, матаў галавою і не мог скрануцца з месца. Пад ім правальваўся сточаны лёд, клекатала чорная вада. Без канфедэраткі і карабіна ўлан, што зваліўся з сядла, папоўз па лёдзе. З-за кустоў на мост упала яшчэ некалькі гранат. Яны рваліся з грукатам і свістам, засцілаючы дарогу дымам. Пастка зачынілася.

Калі на мосце прагрымеў апошні выбух, прыгінаючыся за надрэчнымі кустамі, да зімніка беглі двое. Уланы прышпорылі коней, але на сярэдзіне спыніліся: насціл на мосце быў разбіты гранатамі, тлелі парэнчы і прасмоленыя тарцы па́ляў. Камандзір нешта крычаў на пехацінцаў і махаў бізуном. Салдаты пераламанымі плахамі замошчвалі дзіркі, каб хоць па адным можна было перабрацца на той бок.

Страляніна сціхала. Партызаны шкадавалі патронаў, і не хацелася лішняй крыві.

Салавей са свайго акопчыка сачыў, як гайдаюцца кусты на тым беразе ракі, і радаваўся, што ўжо ніхто не знойдзе тых двух касарыцкіх хлопцаў, што памагалі ім гранатамі з Гайлісавай кузні.

К поўдню сціхла ўсё. Легіянеры перабраліся на той бок, залілі абгарэлы мост і паставілі каля яго варту.

Партызаны на дарозе і ў лесе назбіралі штук трыццаць карабінаў, шабель, паздымалі з забітых поўныя патранташы, палавілі спуджаных коней, што разбегліся па хвойніку.

Калі змеркла, перанеслі трупы да моста. На кардоне, адарваным ад валаснной папкі, напісалі: «Забірайце сваіх няшчасных ваякаў і не ганіце іншых на пагібель. Дарогу на Рудабелку забудзьце назаўсёды». І падпісаліся: «Рэўком і падраённы камітэт РКП».

У акопчыках і ў кустах каля ракі паставілі дазорцаў. Астатнія

Эдуард ГРАХАВЕЦ

ВЕТЭРАНЫ

Нібыта ў шпіталь,
Прыходзяць у лес ветэраны,
Калі раны на целе
Засмыляць, загудуць.
І тады ім жывіцу
Сосны кладуць на раны,
А бярозы увішна
Бяросту бінтамі кладуць.
І далёкая памяць,
Як ключ жураўліны,
Часам згубіць дарогу —
Паверне назад.
У імшарах па восені
Ярка гараць журавіны:
Ім, здаецца, гарыць
Кроў забітых салдат.
Вецер дзьмухне — і дрэвы
Да долу нахіляцца,
Зарыпяць манатонна
У лясным гушчары...
Ветэранам здаецца:
Не дрэвы — на мыліцах
Крочаць пакалечаныя сябры.
І маўчаць ветэраны,
А памяць галёкае.
І ідуць ветэраны —
Іх дома чакаюць сыны.
А над імі рабіны
Чырвонымі гронкамі
Салютуюць у неба
Салютам апошняй вайны.

зняліся і рушылі дадому. На ўланскіх конях ехалі параненыя партызаны Майсей Раговіч, Рыгор Падута і Дзяніс Макевіч. Іх тугімі кужэльнымі спавівачамі паперавязвала Параска. Калі і як яна апынулася ў лесе, ніхто не бачыў. Параска ладна сядзела ў сядле і прытрымлівала Дзяніса з прабітым навылёт плечуком.

— І трэба ж было табе вытыркацца? А каб у голаў?.. Пацярпі, Дзяніска, фершал зробіць, каб не балела,— суцяшала яна Макевіча.— Але ж затое от дык далі егамосцям, што і дзесятаму закажуць!..

— Анупрэй як урэзаў, так яны і пасыпаліся,— успаміналі партызаны нядаўні бой.

— А ўсё ж шкода: маладзенькія ўсе, дурненькія. Не па сваёй волі... А недзе ж маткі чакаюць...— уздыхнула Параска.

— Паглядзела б, як яны цябе пашкадавалі б...— бурчэў Дзяніс.

3

Пасля бою партызаны не разыходзіліся з воласці — сядзелі ў зборні, курылі і расказвалі, як і што было:

— Максім, як пыльнуў, так гэты афіцэрык і звіўся...

— Каторы Максім? — дапытваўся Цярэшка. Ён тут круціўся з доўгаю стрэльбаю. Світка падпяразана брызентавым паляўнічым патранташам, з вочак тырчаць пазелянелыя набоі, шапка па-заліхвацку збіта на вуха.

— А ты, дзед, ці не соллю толькі страляў? — пакепліваў высокі, як шула, і заўсёды спакойны Максім Ус.— Як усмаліш, гляджу — панкі толькі азадкамі круцяць ды на той бок уцякаюць.

Усе зарагаталі. Але Цярэшка не разгубіўся.

— Гэта яны ад страху круцілі, а ў мяне па дзве дранкулькі ў кожным патроне. Як урэжу, так з капытоў далоў... Скажы ты мне, Максіме, хто гэта з таго боку бонбы на мост кідаў? Куды яны дзеліся, тыя людзі?

— Усё будзеш ведаць, хутка састарышся,— Ус павярнуўся і пайшоў у бакоўку да Салаўя.

У цесным пакойчыку на лаўках, на сталах і падаконніках сядзелі камандзіры атрадаў і ўсе рэўкомаўцы.

— Яшчэ адзін такі бой, а там прыйдзецца адбівацца каменнямі і доўбнямі,— гаварыў Аляксандр.— Патронаў мала, вінтовак на ўсіх не хапае. Што будзем рабіць, хлопцы?

— Каб расстарацца хоць бы яшчэ пару кулямётаў і скрынак пяць патронаў...— пачаў Драпеза.

— Можа пазычыць у пана Доўбар-Мусніцкага? — сур'ёзна запытаў Максім Ляўкоў. Ён і жартаваў, не ўсміхаючыся.

— Смех смехам, а з Бабруйскам звязвацца трэба. Хоць і ў падполлі, а павятовы камітэт паможа...— Салавей чакаў, што скажуць рэўкомаўцы.

Дзверы адчыніліся, і з дзвюма вялікімі торбамі, перакінутымі цераз плячо, увайшоў Іван Мазалеўскі. Ён яшчэ болей зарос і неяк разбрыняў, скінуў каля дзвярэй клункі, з усімі павітаўся, сеў на краёчку лавы, дастаў бляшаную маслёнку з-пад ружэйнага масла, адкруціў верх, натрос буйна накрышанага самасаду і закурыў. Усе моўчкі глядзелі на яго.

— Жаліцца прыйшоў, таварыш Салавей,— пачаў глускі шавец. — Самі тут ваюеце, а я шэршняў абшываю, чаравічкі з высокімі халяўкамі шляхцянкам падганяю. Хіба ж я таго ішоў сюды?

Максім Ус.

— О, дык гэта ніштаватая работа, абы халяўкі даўжэйшыя былі,— пажартаваў Нічыпар Званковіч.

Хлопцы пырснулі смехам. Мазалеўскі глядзеў на іх, і не верылася, што некалькі гадзін назад яны разграмілі вялікі атрад легіянераў, што па іх стралялі з карабінаў, што гэтыя вясёлыя хлопцы і немаладыя мужчыны для ворагаў таямнічыя і грозныя партызаны. Салавей падняўся з-за стала, абвёў позіркам усіх у пакоі.

— Тут толькі свае. Усе бальшавікі — камандзіры і члены рэўкома. Так што можаш не апасацца. Расказвай, што там на хутарах. А наваявацца яшчэ наваюешся.

Мазалеўскі шчыльней прычыніў дзверы, падумаў, як лепей пачаць.

— Лічы, уся засцянковая шляхта — бандзюкі. Добра, што шайка Казіка Ермаліцкага не стукнула вам у патыліцу. Відаць, сюды патыкацца яшчэ не адважваюцца. А ў Ляскавічах разагналі рэўком. Старшыню Анікея Ходку застрэлілі каля воласці. Шчасце яшчэ, што жонка з дзецьмі схавалася, дык яны, гады, хату спалілі.

Усе панура слухалі сумныя навіны партызанскага разведчыка. Ён больш як два тыдні жыў у кулацкіх засценках. Пераходзіў з хутара на хутар: шыў боты, падбіваў падноскі, спаў у закутках за печчу, моўчкі сёрбаў зацірку на сваім варштаце. Што б ні гаварылі, ён прыкідваўся глухім. «Што? Га? — перапытваў Іван.— Гаварыце мацней, нічога не чую», — і яму крычалі ў самае вуха. Тады ён ківаў галавою, часам усміхаўся, нібы ад радасці, што пачуў, зноў набіраў губамі бярозавыя шпількі і жалезныя цвічкі і маўчаў. Шляхцянкі пакеплівалі з яго. Скажа каторая: «Іван, ідзі есці»,— а ён і вухам не вядзе, ляскае сабе малатком, шмаруе варам дратву. «От глухі цецярук!..» — казалі пра яго, верачы, што і сапраўды нічога не чуе.

А Іван лавіў кожнае слова, кожны гук, прыглядаўся і прыслухоўваўся, што рабілася на двары, у сенцах і ў клеці. Ноччу хроп і мармытаў «у сне», але чуў пра што шэпчуцца гаспадары ў каморы, па ціхім стуку ў шыбіну пазнаваў начных гасцей. Яны прыязджалі па авёс, забіралі абрэзы, тупалі і гаманілі ў сенцах, пілі самагонку. Гаспадар, ківаючы ў запечча, супакойваў іх: «Не бойцеся. Глухі, як пень. От дашые боты і — з богам, Параска».

З тыдзень абшываў Іван Андрэя Ермаліцкага. І не сам хадзіў набівацца, а людзі наралі добрага шаўца, што зграбна шые і дзешава бярэ. Наказаў Андрэй, каб прыходзіў на ягоны хутар. Дома былі толькі старыя. Анэта ўсё вохкала і пазірала ў акно, ці не ідзе дачка. Злы Андрэй болей маўчаў, цэлымі днямі корпаўся ў аборы і свірне, некуды знікаў і з'яўляўся толькі к ночы.

Неяк пасля першых пеўняў у хату з двума бандзюкамі заваліўся Казік. Увайшоў, азірнуўся, як ганчак, пацягнуў носам, відаць, пачуў чужы дух, угледзеў капылы і начынне на зэдліку і адразу да бацькі:

— Што за чалавек?

— Шавец, сынок. З Глуска шавец. Старой валёнкі падшыў, мне галоўкі новыя ставіць. Рахманы чалавек і глухі, як пень. Не бойся, Казічак.

— Мы сваё адбаяліся. Няхай цяпер нас баяцца. Круцяцца гады, як падсмаленыя. У нас онь якая сіла! А яшчэ чалавек дваццаць прыбудзе, па Рудабелцы грымнем, паслухаем, як гэтыя Салаўі завыюць. Ходку ўжо уходалі ў Ляскавічах.

— Ляснулі, ляснулі,— раўнуў граміла ў суконным фрэнчы сваёй работы.

Іван Мазалеўскі не прапускаў ніводнай падрабязнасці, ніводнага слова, расказваў усё па парадку:

— А Казік — у афіцэрскім мундзіры і пагоны начапіў. Пра сястру пытаўся. Кажа: «Злаўлю лярву, сам бізуном спаласую, каб не бегала, а гэтага парабчука на першай асіне павешу сушыцца».

— Дзе ж яны хаваюцца? — запытаў Салавей.

— Як тыя каршуны, дзе начуюць, там не днююць. Болей загальскіх хутароў трымаюцца. У атамана дзеўка ў Падлузе е. Каля яе трэцца.

Салавей і ўсе рэўкомаўцы насцярожана слухалі, нават курыць перасталі. У Лявона Адзінца патухла цыгарка, прыклееная да ніжняй губы, і тырчала з роту, як гарохавы стручок.

— Анікея мы ім не даруем. І вабчэ з гэтаю шайкаю шаршнюкоў трэба канчаць,— жаўлакі набухлі і захадзілі на абветраных скулах Салаўя, губы выцягнуліся ў тонкую нітачку.— Гэта ж цэлы ўзвод Мусніцкага ў нашым тыле. Учора забілі Анікея, а заўтра любога з нас могуць прыстукнуць.— Салавей паглядзеў на Ляўкова.— Бяры, Максім, хлёсткіх хлопцаў і абкладай хутары. Пакуль пераловіце шляхцюкоў, мы з Анупрэем і Пракопам будзем упраўляцца тут.

— Максімка, вазьмі мяне. Я гэтага Ермальчука, як аблупленага ведаю,— папрасіўся Цярэшка.

— Бяры, Максім, дзед будзе самы хлёсткі хлопец у тваім атрадзе,— пажартаваў Малаковіч.

— А што? І не зломак,— заказыраўся стары,— абстрыгу бараду, дык яшчэ ого-го!

— Дальбог, праўда. Ён бегае, што падмецены, і за маладзіцамі яшчэ ўлягае, як малады жарабок,— не то напраўду, не то жартам сказаў Максім Ус.

Хлопцы засмяяліся. Цярэшка не ведаў, смяяцца яму ці пакрыўдзіцца на Максімавы жарцікі. Ён ссунуў на патыліцу шапку і па-заліхвацку расправіў увагнутыя старыя плечы.

— Бяру цябе, дзед, начальнікам разведкі,— згадзіўся Ляўкоў.

— Не, Архіпавіч, без стрэльбы не пайду. Няхай вынюхвае, у каго нос доўгі, а я біцца буду. Эх і ўрэжу ж гэтаму абскубанаму афіцэрыку! А начальніка з мяне не выйдзе.

4

Надвячоркам Гэля ўбегла на Іванаў двор. Азіраючыся, абмыла ў лужыне чаравікі. Яна крадком ішла па гразкім полі, агародамі і загуменнямі, каб яе не ўбачылі тут, баялася, што бацька дазнаецца і сілком пагоніць дадому.

Іванаў двор малы і гразкі, здратаваны авечымі капытамі, закіданы гноем і трэскамі. Старая хата, здаецца, прысела на адзін бок, саламяная страха зарасла зялёным мохам. Гэля падышла да шырокіх

дзвярэй, павярнула закрутку. У цёмных сенцах ніяк не магла намацаць клямку. Дзверы адчыніліся з сярэдзіны.

— Прыгінайся толькі, каб не выцяцца,— пачуўся жаночы голас.

Гэля прывіталася і стала ў парозе, не выпускаючы клуначак. Кандраціха адразу і не пазнала яе, бо не болей як разы са два бачыла на цвінтары разам са старою Ермаліцкаю. Калі Іван парабкаваў у іх, на хутар ні разу не хадзіла, а як прагналі яго, ох і наслухалася ж ад карпілаўскіх і кавалёўскіх баб і пра сына і пра яго ўхаджорку. «Хоць бы раз добра паглядзець, што там за цаца такая»,— гаварыла яна Івану, а той толькі адмахваўся.

— Праходзь, маладзічка, садзіся. Куды гэта бог нясе?

— З Харомцаў іду, а куды, і сама не ведаю... Хацела Івана вашага прасіць, каб падвёз трохі.

Старая сумелася:

— А божа ж мой, ці не Андрэева ты часам? Упоцемках я і не пазнала. А дзеткі ж мае...— Старая замітусілася па хаце: — Можа б укусіла чаго з дарогі?

— Дзякуваць, я нядаўна ела.

Гэля села на лаўку, ссунула на шыю хустку, расшпіліла жакецік. Жанчыны доўга маўчалі, не ведаючы, што гаварыць. Пачала Кандраціха:

— І што гэта вы надумаліся, дзеткі? Затлумілі адно аднаму галовы і ходзіце, як ад чэмеру, п'яныя... Дзе ж бачана, каб з такое выгады ў зрэбнікі ды на нішчымніцу дзеўка пайшла. І бацьку не слухацца грэх... Хай бы ўсё было ладам ды складам, як у добрых людзей. А то не ведаю, што тут і казаць. Нядобра яно, дзеткі.

Гэля пачала нацягваць хустку і ўзялася за свой клуначак. Кандраціха ўсхапілася з месца.

— Што ты, дзіцятка, што ты? Хіба ж я вораг табе? Ці з хаты ганю? Шкода мне цябе, бо сама ўсё жыццё петуюся, як Марка ў пекле. Раздзявайся, будзь, як дома. Зараз і ён прыйдзе. Сохне па табе, учарнеў увесь. Можа ад нуды сам сабе не рад, от і злыгаўся з гэтымі лесавікамі. З палякамі біцца хадзіў. А, божачка, колькі я перакалацілася, пакуль там страляла ды грымела! Колькі выплакала! Аж прыйшоў, дзякуваць богу. І пара такая трывожная, а вам любошчы... Ох, дзеткі, дзеткі! Ня будзе дабра ад твайго старога, не дасць ён збыту ні вам, ні нам.

— Хто-хто, а я то яго ведаю. Толькі нам і не трэба яго ласкі. Можа з воласці дадуць які загончык, а там і хатку агораем. Абы толькі разам...

— Хіба ж я вораг вам? Жывіце на здароўечка, каб толькі спакойна ўсё ды па-людску было, па закону: з бацюшкам ды з благаслаўленнем. Гэта ж цяпер пакруціліся маладыя, кажуць: «Бога няма і папа не трэба». А без бога ні да парога,— і, памаўчаўшы, дадала: — Баранчыка можна будзе зарэзаць, гарэлкі трохі выгнасці, каб усё па-людску было...

У Гэлі пасвятлела на душы. Яна адчула цяпло і ўтульнасць у гэтай пустой і цёмнай хаце. Доўга ці мала, але ёй прыйдзецца пажыць тут, упраўляцца каля гэтае печы, дагаджаць Іванавай маці.

— От пасля вялікадня і павянчаецеся. А цяпер не можна, дзеткі. І бацюшка ў вялікі пост на сябе граха не возьме. А там, можа, і бацька твой злітуецца. Не вораг жа ён свайму дзіцяці... Можа ўсё перакруціцца і ператрэцца... Глядзіш, як той казаў, і мука будзе.

— Мука ці будзе, а мукі хопіць,— уздыхнула Гэля.— Тата кажа, лепш у дамавіне мяне бачыць, чым пад вянцом з Іванам.

— Люты ён... Ой, люты! — уздыхнула Кандраціха.— Не глядзіць ні вока, ні бока. Ззамаладу ведаю яго: за грош бацьку роднага на крыжы разапне. А над дачкою можа і злітуецца: ты ж у яго адна.

Старая не бачыла ўпоцемках, як беглі па Гэльчынах шчоках гарачыя слёзы, як яна сілілася праглынуць даўкі камяк. Таму і маўчала. Ёй было шкода сябе, горка і сорамна перад людзьмі, што ў яе такі ваўкалакаваты бацька.

На двары пачуліся тупат і прыцішаныя галасы. Рыпнулі ў сенцах дзверы, зашоргалі ногі аб дзяркач у парозе. Увагнуўшыся, у хату ўвайшлі двое мужчын.

— Добры вечар, калі е хто жывы,— прывітаўся незнаёмец.

— Чаго гэта вы, мама, седзіцё ўпоцемках,— пазнала Гэля Іванаў голас. Яна прыціснулася да сцяны і не варушылася, толькі моцна затахкала сэрца, запалалі шчокі, а ў роце зрабілася суха-суха.

— Дзе ж ты газы набярэшся? — азвалася Кандраціха.

Яна затупала па хаце, зашамацелі ў пячурцы сухія трэсачкі, разгрэбла ў ямцы жар і нагнулася яго раздзімаць. Мужчына чыркнуў запалку. У жоўтым святле Гэля ўбачыла абветраны, сухарлявы твар, глыбока запалыя вочы і пад вострым носам невялічкія вусікі. Кандраціха паднесла лучынку да запалкі, яна зырка ўспыхнула. Толькі цяпер Іван убачыў на лаве Гэлю, убачыў і разгубіўся, не ведаў, што гаварыць, што рабіць. Каб нікога не было, падхапіў бы яе на рукі, прыгарнуў бы да сябе, а цяпер...

— О, дык у вас госці! — загаварыў незнаёмец.

Толькі цяпер Кандраціха пазнала Раманавага сына, узрадавалася і крышку збянтэжылася:

— Праходзьце, старшыня, сядайце,— яна запаліла лямпу, што вісела пад столлю, падкруціла кнот і кінулася выціраць фартухом лаўку.

— Гэлька, няўжо ты? Адкуль бог нясе? — падышоў да яе Іван.

— Хіба не бачыш, здарожылася, бедная,— адказала маці.— Няхай аддыхне ў нас, а там відаць будзе.

Салаўю стала ўсё ясна. Дык вунь яна якая Ермалічанка: бывае ж, што ў зміяным гняздзе такая краска вырасце. Прыгожая! А на шляхцянку мала падобна.

Іван сядзеў побач з Гэляю, звесіўшы кудлатую галаву, прагна курыў смярдзючы самасад. Кандраціха паставіла пасярод стала вялікую гліняную міску з кіслым малаком, на кужэльны абрус паклала паўбулкі хлеба, паставіла міску з крутою прасянаю кашаю.

— На скаромненькае выбачайце ўжо... Перакусіце, што бог паслаў,— запрашала Кандраціха.

Іван узяў Гэлю за рукаў і пацягнуў да стала. Яна трохі ўпіналася і аднеквалася для прыклепу. Потым усе сёрбалі кіслае малако з аднае міскі, елі крутую з прыгаркамі прасяную кашу. Салавей пазіраў на Гэлю і Івана, думаў, як яны будуць добра жыць праз пяць, ад сілы праз дзесяць гадоў, і загаварыў:

— Пажэнім вас па-новаму, па-бальшавіцку. Нарэжам самай лепшай зямлі, лесу дамо на хату. От і будзе першая савецкая сям'я ў воласці.

— Бацька не прызнае, калі па-новаму... Трэба, каб конча бацюшка павянчаў,— ціха азвалася Гэля,— а інакш усё роўна дадому павалачэ.

— Прыйдзецца трохі пачакаць, а там відно будзе,— сказала Кандраціха.

— Няхай будзе і з папом, абы жылі добра. От разгонім легіянераў, хутарскіх бандзюкоў пераловім і так зажывем, што аж чарцям будзе моташна. Зямля наша, лес наш, рэкі і лугі нашы. Толькі не лянуйся, усё будзе: школы пабудуем, зрэбнікі скінем, зажывем, як людзі. А пакуль што яшчэ не раз крывёю ўмыемся, паваяваць прыйдзецца за зямельку. Палякаў трохі адагналі, а там немцы пруць... Паспявай толькі адбівацца ад погані.

— Дык што ж гэта будзе, Ляксандра, га? Няўжо пад ярманцам жыць прыйдзецца? Гэта ж нейкае боскае пасланнё на нашу галаву... І што ім тут трэба? Чаго іх нясе нячыстая? — завойкала Кандраціха.

— Калі ўсе возьмемся дружна, і ад гярманца адаб'емся, цётка.

— Як жа ты адаб'ешся, калі ў яго сіла — арудзіі ды піляметы... А ў нас што? Сахары ды дзедаўскія бярданкі. Ой, хлопчыкі, страшна мне за вас. Багародзіца, матка боская, заступіся і памілуй нас грэшных,— пачала хрысціцца старая.

— Ніхто не заступіцца, цётухна, і не памілуе, калі самі сябе не абаронім,— Салавей устаў, падзякаваў за вячэру і пачаў збірацца.

Ён цяпер бачыў, што тут начаваць яму няма дзе, і не хацеў замінаць маладым пагаварыць і пабыць разам.

— Аставайцеся ў нас, таварыш старшыня, як-небудзь умосцімся,— не вельмі настойліва запрашаў Іван. Але Салавей сказаў, што яму яшчэ трэба зайсці да Пракопа, развітаўся і выйшаў, хоць і не ведаў, дзе сёння прыйдзецца начаваць.

Гэля з Іванам доўга сядзелі на лаўцы, шапталіся ды мілаваліся, а калі змарыў сон, яна палезла на печ да старой, а Іван да раніцы круціўся на палацях: думкі сляпіцамі лезлі адна за аднэю і не давалі заснуць.

Яшчэ не выўднела, а Гэля ўжо сабралася ў дарогу. На прыпеку старая ўсмажыла яешню, наліла кубачак сырадою, паклала акрайчык хлеба і ўсё ўпрошвала, каб хаця ела. А калі дзеўчына ўзялася за клямку, прытулілася да яе і заплакала:

— Куды ж ты, мая ясачка, пойдзеш? А дай жа вам, божачка, здароўя, шчасцейка і доўгага веку. Шануй жа сябе, дачушка, каб не прастыла, бронь божа...

Іван, у шапцы і паўкажушку, стаяў маркотны. Ён не хацеў адпускаць Гэлю, але і трымаць не было як: дачуецца і тут жа прыляціць Андрэй, тады бяды не абярэшся. Звязе на хутар і жывасілам выпра за якога-небудзь гугнявага шаршнюка. Хай лепей яшчэ пажыве ў Харомцах.

Яны разам выйшлі за дзверы і расталі ў прадсвітальным змроку.

5

Жыць, адрэзанымі ад свету, болей не было як. Патрэбны былі парада, падтрымка, а галоўнае — зброя і патроны. Дзе іх шукаць? З кім параіцца, што рабіць? Ёсць жа павятовы камітэт, ёсць бальшавікі... Яны ж не скарыліся акупантам. Трэба дабрацца да Бабруйска, знайсці патрэбных людзей, адшукаць Платона Фёдаравіча.

Салавей успомніў пра чайную, пра ракаў і тры шклянкі чаю без сахарыну. Параіўся з Пракопам Малаковічам і Максімам Ляўковым.

— Трэба ехаць,— сказаў Максім: — без дапамогі нам доўга не пратрымацца.

Выпала ехаць Салаўю з Анупрэем Драпезам.

Дарогі расквасіла ранняя вясна. У лагчыне стаялі лужыны каламутнае вады. Ночы шклілі іх тонкім лядком, пад нагамі пахруст-

вала храпа і шамацела леташняе лісце. Да Ратміравіч Аляксандр з Анупрэем дабраліся пехатою. На Салаўі была доўгая, падпяразаная вераўчынаю світа, старая бацькава шапка, на нагах — маршчакі з суконкамі, а ў руках пуга: калі хто стрэнецца і спытае, адказ быў гатовы. «Ці не бачылі часам буланага каня з лысінаю?» Анупрэй казаў, што едзе ў бальніцу да бацькі. У яго і торбачка была за плячыма з харчамі «для хворага».

На станцыю прыйшлі ноччу і адразу згубіліся сярод пасажыраў, што спалі на лаўках і на падлозе. Тут ужо было не страшна: ніякіх дакументаў ні ў кога не было, а калі спытаюць, хто і адкуль, можна казаць усё, што захочаш. На станцыі хлопцы ўпершыню ўбачылі новых акупантаў. У няроўным, мітуслівым святле закуранага станцыйнага ліхтара па мокрых маснічынах перона тупаў стары цыбаты немец. Вусы закручаныя, як у кайзера Вільгельма, на галаве каска з двума казыркамі і вострым шышаком на макаўцы, наперадзе — вялікі распластаны арол. Кароткі мышасты шынель гарбаціцца на спіне, гулка тупаюць падбітыя тоўстымі цвікамі падэшвы. Ён здаецца вялікім гракам, што прыляцеў на чужое поле і дыбае ў адзіноце.

Замжыў дробны веснавы дождж, папаўзлі па шыбах доўгія крывыя цісягі. Стары немец знік з перона, відаць, недзе схаваўся ад дажджу.

Салавей сядзеў з прыплюшчанымі вачыма, але не прапускаў ніводнага руху і ніводнага слова. Слых і зрок былі па-звярынаму вострыя, а ў галаве, нібы туга заведзены гадзіннік, таропка стукалі і абганялі адна адну думкі. Ён думаў пра ўсё, аб чым не хапала часу падумаць дома. Чаму падпісалі Брэсцкі мір і пусцілі немцаў? Куды пераехала камандаванне Заходнім фронтам? Што адбываецца ў свеце і як бараніцца ім, рудабельскім камуністам і партызанам, ужо не толькі ад мяцежнага белапольскага корпуса, а ад рэгулярнай, узброенай і добра вымуштраванай арміі кайзера? Каго яны знойдуць у Бабруйску, што ім параяць і чым дапамогуць?

Анупрэй падклаў пад галаву мяшэчак і драмаў на падлозе каля сцяны. Яны былі нібыта незнаёмыя. Дагаварыліся садзіцца ў розныя канцы вагона, а ў Бабруйску сустрэцца ў чайной на базары. Цягнік падышоў далёка за поўнач. Толькі назва, што цягнік: некалькі цяплушак з павыломванымі дошкамі, пабітымі вокнамі, даўно не паленымі чыгуннымі «буржуйкамі». Наперадзе, адразу за маленькім паравозам, было тры пасажырскія вагоны. У іх мільгалі агаркі свечак, і здавалася, што там утульна і цёпла. Каля «пасажырскіх» вагонаў стаялі нямецкія салдаты і нікога ў іх не пускалі. А ў цяплушкі рвануўся натоўп мяшэчнікаў — штурхаліся і крычалі, хтосьці некага падсаджваў, нехта некага спіхваў, сцягваў за каўнер. Усе лаяліся, крычалі і мянялі адзін аднаму. Перад кожным вагонам тузаўся, лаяўся і лемантаваў натоўп. А па пероне спакойна хадзіў, пасміхваўся і пацяшаўся стары немец з вільгельмаўскімі вусамі.

Салавей з Анупрэем убіліся ў апошні вагон. У ім было цёмна, холадна і людна. Мужчыны і кабеты сядзелі і ляжалі на нарах і пад нарамі, умошчваліся на падлозе і проста стаялі, прыпершыся да сцяны. Вагон гаманіў і сварыўся: спіхвалі клункі і адзін аднаго, гукалі знаёмых і аднавяскоўцаў. А калі пайшоў цягнік, усе патроху пачалі ўлагоджвацца і сціхаць.

Ехалі марудна і доўга, спыняліся на паўстанках і ў полі. Часам чуваць было нямецкае гергятанне, выкрыкі і нейкія каманды, потым зноў калываўся і стукаў разгойданы «цялятнік».

Калі добра выбіднела, праз шчыліну Салавей бачыў рудую леташнюю траву, голы ракітнік, пасінелыя елачкі ўздоўж чыгункі і калюжыны з вясноваю вадою. Ён пазнаваў, дзе яны едуць, бо гэтую дарогу не раз праехаў і прайшоў па шпалах. Вось прагрукатаў мост праз Беразіну, відаць, як яна шырока разлілася і па самыя макаўкі затапіла прыбярэжныя алешнікі і сцежары на лугах. Значыць, цягнік падыходзіць да станцыі. Зрабілася трохі трывожна: а што, калі немцы ці легіянеры надумаюцца правяраць кожнага, хто прыехаў, пачнуць выварочваць клункі, шукаць і вынюхваць. Непадалёк Салавей убачыў сівенькую зморшчаную, як печанае яблыка, бабульку. Яна цяжка дыхала і стагнала. Ён падсеў да яе і пачаў распытваць, куды яна і чаго едзе.

— Паміраць, мабыць, дзеткі. Як завалаю заклала...— яна пастукала худымі парэпанымі пальцамі па грудзях.— От, наraілі людзі паехаць да таго дохтура Марзона, а дзе яго шукаць і не ведаю...

— Я, цётухна, якраз да яго і еду. Бацька мой там ляжыць, так што не бядуйце, давяду да самае бальніцы.

— А дай жа табе бог здароўя! Толькі ж я ледзьве клыпаю... Можа не захочаш валаводзіцца?

— Мне спяшацца няма куды. Дойдзем памаленьку.

Калі цягнік спыніўся і ўсе рынуліся да дзвярэй, Салавей памог бабульцы ўстаць, узяў яе клуначак, выскачыў з дзвярэй і памог злезці старой. Узяў яе пад пашку і асцярожна павёў.

Пры ўваходзе ў вакзал стаяла чалавек з дзесяць нямецкіх салдат. Яны абмацвалі кожнага позіркамі і валасатымі рукамі, нешта пыталіся. Большасць прапускалі, некаторых, з самымі вялікімі клункамі, адводзілі ў бок. Салавей спакойна ішоў, прытрымліваючы хворую бабульку, і не спускаў вачэй з Анупрэя: прапусцяць ці затрымаюць? Вось канапаты немец з шырокім бабскім тварам абмацаў ягоны мяшэчак, палопаў рукамі з-пад пахаў да кален, нешта буркнуў і падштурхнуў рукою да дзвярэй.

Аляксандру зрабілася крыху весялей. Цяпер у яго ёсць надзейны «пропуск», і ён яшчэ асцярожней павёў бабульку да дзвярэй.

Той самы немец, з жоўтымі, як у ката, вачыма, палопаў і яго

Віктар ШЫМУК

ВЕЧНЫ АГОНЬ

Раніцай, днём і ўвечары,
Заўсёды, калі ні зірну,—
Постаці чалавечыя
Схіляюцца ля агню.

Стаяць у нямым маўчанні,
І ціха рукі дрыжаць.
І вочы, нібы ў тумане,
Расінкамі слёз імжаць.

Вечны агонь, вечны агонь
Бацькі майго, брата твайго!

Мабыць, успомнілі людзі
У гэты маўклівы час
Пра тых, каго ўжо не будзе
Ніколі, ніколі між нас.

Пра родных сваіх і блізкіх,
Пра верных сяброў сваіх.
...Ля помніка-абеліска
Ялінкі шэпчуць пра іх.

Вечны агонь, вечны агонь
Сэрца твайго, сэрца майго.

Раніцай, днём і ўвечары,
Заўсёды, калі ні зірну,—
Постаці чалавечыя
Схіляюцца ля агню.

Сэрцы суладна б'юцца,
Хоць іх агортвае сум.
Людзі ў думках клянуцца
Мір адстаяць і вясну.

Вечны агонь, вечны агонь...
Помніце, людзі, заўжды пра яго!

па баках, зірнуў на бабку, грэбліва зморшчыўся і безчадзейна махнуў рукою. Праз людны закураны вакзал Аляксандр з хвораю кабетаю выйшлі на брукаваную плошчу. Каля слупа іх чакаў Анупрэй. У бальніцу яны пайшлі разам. Хоць і мала было часу, але шкода пакідаць нямоглую бабульку, ды і небяспечна было адразу ісці ў чайную: ліха яго ведае, можа хто ідзе назіркам, хоць, здаецца, і не сустракалі нікога, хто б іх мог ведаць. І абнюхацца трэба было, прымеркавацца да новых парадкаў.

Раніцаю вуліцы былі пустыя, толькі па мокрым, закіданым гноем бруку ехала вялізная фура з гаршкамі ды штурхаў перад сабою каламашку стары дзядок у доўгім лапсардаку і круглай ярмолцы. Па тратуары, цокаючы падкоўкамі, ішоў хлёсткі, як бізун, нямецкі афіцэр, паблісквалі падобныя на пляшкі, жоўтыя батфорты і мядзяны шышак на чорнай касцы. Горад быў той і не той: стаялі знаёмыя Аляксандру дамы, платы і прысады, і дзіўна было бачыць на гэтых вуліцах салдат і афіцэраў, з якімі ён тры гады ваяваў. Цяпер яны хадзілі тут, як гаспадары. Ці надоўга? Як яно ўсё павернецца? Адно ён ведаў цвёрда: трэба трымацца да апошняга, але як выстаяць перад такой вялікай і сытай арміяй.

Даставіўшы бабульку ў бальніцу, Салавей з Драпезам прайшлі каля спічастага чырвонага касцёла, перасеклі Мураўёўскую вуліцу, выйшлі на Альхоўскую і падаліся да рынку. Тут стаяла некалькі настрамачкаў сена, на прыцярушаным саломаю бруку сівенькі дзядок разаслаў цырату і расклаў на ёй свой тавар — выцерты блакітны мундзір, капялюшыкі з пёрамі, сукенкі, мядзяныя падсвечнікі і яшчэ нейкую старызну. Ён прытупваў і тоненькім галаском заклікаў:

Вот мундир для генерала,
Продаю на хлеб и сало,
Эти дамские обновки
Продаются по дешевке!

Аляксандр хітра ўсміхнуўся, торкнуў Анупрэя локцем:

— Можа купім? Га?

— Хіба для Цярэшкі? — зарагатаў Драпеза.

Яны хадзілі паміж вазоў, столікаў і кабет, што прадавалі сахарын, соль і цыкорый, прыцэньваліся і таргаваліся, але ўсё паглядалі на дзверы вялікага двухпавярховага дома. Над імі было напісана: «Чай и домашние обеды».

Рудабельцы завярнулі туды. У невялічкім зальчыку сядзела чалавек дзесяць вясковых дзядзькоў. Хто наразаў сала, хто сёрбаў рэдзенькую поліўку, хто піў каламутны цыкорый. Усе маўчалі. Аляксандр з Анупрэем селі за свабодны столік, дасталі з торбачкі хлеб і кавалак вэнджанага кумпяка. Азірнуліся. З баковачкі, дзе бразгала пасуда і чутны былі жаночыя галасы, выйшла тоненькая дзяўчынка ў фартушку, карычневай сукеначцы з беленькім каўнерыкам, як у гімназісткі.

— Што загадаеце, панове?

— Тузіну вараных ракаў,— спакойна адказаў Салавей.

На яго зіркнулі прыгожыя чорныя вочы.

— Ракаў у нас не бывае,— адказала дзяўчынка.

— Тады дайце тры шклянкі чаю без сахарыну.

Праз некалькі хвілін прыгажуня паставіла на столік тры шклянкі чаю. Пад адною з іх Аляксандр заўважыў маленечкую пісульку. Спрытна выхапіў яе і схаваў у кішэню.

Калі выйшлі з чайной, Салавей прачытаў: «Мінскі фарштат, 78. Спытаць, ці не трэба канюшына. Запіску знішчыць».

Ішлі доўга пустымі вуліцамі і завулкамі. Тут амаль не відно было немцаў. Драўляныя хаты, сады і гароды хутчэй нагадвалі мястэчка або вёску: мыкалі каровы, на прызбах грэліся куры, каля платоў рыліся парсюкі.

Вось і доўгая хата без аканіц. На сцяне — заржавелая бляшаная дошчачка: «Страховое общество Россия», а пад ёю ад рукі выведзены нумар 78. Без стуку ўвайшлі ў хату, прывіталіся і сталі ў парозе. На ўслоне сядзела старая яўрэйка і скубла пер'е.

— Ці не трэба вам канюшыны? — спытаў Салавей.

Жанчына, не адрываючыся ад работы, паглядзела на іх і гукнула:

— Бэрул, кум а гер!

З дзвярэй выйшаў малады хлопец з рыжаватым чубам. На ім была чорная касаваротка з белымі, як на гармоніку, гузікамі, на босых нагах — апоркі ад старых валёнак.

— Ці не трэба вам канюшына? — спытаў і ў яго Салавей.

Хлапец з рыжаватым чубам адчыніў дзверы ў другую палавіну і жэстам запрасіў незнаёмых праходзіць. Калі зачыніліся дзверы, Аляксандр ціха сказаў:

— Мы з Рудабелкі, хочам пагаварыць з кім-небудзь з укомаўцаў.

— Сядайце, сядайце, таварышы. Кладзіце свае світкі от сюды, на канапу. А мы вас даўно чакаем. Малайцы рудабельцы. Як там таварыш Салавей маецца?

Драпеза ўсміхнуўся, хацеў нешта сказаць, але Аляксандр апярэдзіў яго:

— Нішто жыве. Пакуль што ні легіянеры, ні немцы яшчэ не падстрэлілі. Бяда толькі, адбівацца няма чым. От і прыслаў нас сюды.

Гаспадар папрасіў хвілінку пачакаць і выскачыў на кухню, а калі вярнуўся назад, хлопцы ўбачылі праз акно, што жанчына, якая толькі што скубла пер'е, некуды пайшла з вялікім рэшатам у руцэ.

Праз паўгадзіны на старэнькім веласіпедзе пад'ехаў мужчына ў тужурцы і форменнай шапцы паштовага чыноўніка.

— Не бойцеся,— папярэдзіў гаспадар кватэры,— гэта наш таварыш Раеўскі.

У пакой увайшоў малады чарнявы хлапец. Яго прыгожы твар і шырока пастаўленыя вочы асвяціліся ўсмешкаю:

— Рад цябе бачыць, Аляксандр Раманавіч,— трос ён руку Салаўя.— Чулі пра вашы справы і даўно хацелі сустрэцца.— Ён павітаўся з Драпезам, потым з гаспадаром і сеў у куточку на канапе. Аляксандр адразу пазнаў старшыню укома Платона Равінскага. «Ага, зразумела, цяпер яго называюць Раеўскі,— падумаў ён.— Няхай будзе так: Раеўскі дык Раеўскі.» — Дык што ў вас новага, таварышы?

— Неяк яшчэ ліпім. А ці на доўга хопіць пораху, не ведаем,— адказаў Анупрэй.

— Пораху і вінтовак нам толькі і не хапае, таварыш Ра-Ра... еўскі,— удакладніў Салавей.— І ведаць трэба, што робіцца ў свеце, на фронце і ў Маскве. А то сядзім, як тыя краты ў нары. Шляхта плявузгае, што бальшавікам прыйшоў канец, што ўся Расія будзе пад немцам. Газеты, лістоўкі патрэбны, арганізацыя і кіраўніцтва ваеннаю і партыйнаю работаю. За тым і прыйшлі.

— Добра, што прыйшлі, таварыш Салавей.

Рыжаваты хлапец голасна засмяяўся:

— Ну і канспіратары! Мне Салавей расказвае пра Салаўя, а я, дурань, і вушы развесіў...

— І правільна робіць. Цябе ён не ведае, ды і ты ж яму сваю ві-

зітную картку не даваў,— сказаў Равінскі.— Прывялі іх сюды, мабыць, Розіны «ракі». Так, хлопцы?

— Ракі і канюшына,— засмяяўся Анупрэй.

— А адкуль ім ведаць, куды іх прывялі тыя ракі, да сваіх ці, можа, у пастку. Пазнаёмцеся хоць цяпер. Гэта таварыш Новікаў. А дома — Барыс Найман. Заседжвацца нам няма калі. Барыс, схавай, калі ласка, мой веласіпед у сенцы.

Барыс на хвіліну выйшаў.

— Нямецкая акупацыя — справа часовая,— пачаў Платон Фёдаравіч.— Мы вымушаны былі падпісаць гэты кабальны дагавор у Брэст-Літоўску, каб выратаваць рэвалюцыю, каб мець хоць маленькую прадуху перад наступнымі баямі з імперыялістамі і контррэвалюцыяй. Так гаварыў таварыш Ленін на VII з'ездзе партыі, і гэта разумее кожны бальшавік. Штаб Заходняга фронту пераехаў у Смаленск. З ім у нас самая цесная сувязь. У Мінску і ў нас цяпер працуюць падпольныя камітэты. Савецкі ўрад нядаўна пераехаў у Маскву. Партыя наша цяпер называецца Расійская Камуністычная партыя бальшавікоў,— інфармаваў таварыш Раеўскі.— Задача: мабілізаваць усіх рабочых і сялян на барацьбу з акупантамі, узброіць кожнага добраахвотніка, гатовага змагацца за Савецкую ўладу. Тоесёе ў нас ёсць, і мы вам паможам і зброяю, і прыпасамі, і літаратураю. Будуць газеты і лістоўкі і на нямецкай мове. Распаўсюджвайце іх сярод старэйшых салдат. Ім таксама агоркла вайна, хочацца дадому, да спакойнага жыцця. Многія нам спачуваюць. Ёсць рэвалюцыйна настроеныя салдаты. На іх трэба і разлічваць.

— У нас яшчэ немцаў і духу не чутно,— азваўся Анупрэй.

— Няма, дык будуць. З легіянерамі вы лёгка справіліся. А тут армія. І не абы-якая армія. Дубальтоўкамі яе не спыніш. Паклаеці лепшых людзей не за панюх табакі — карысці мала... Так я кажу, Аляксандр?

— Дык што ж — рукі ўгору і здавацца? — усхапіўся Анупрэй.— З хлебам-соллю іх сустракаць? Падстаўляць пад бізуны азадкі, жонак і дачок аддаваць на здзек? А трасцу ім! Біць гадаў будзем, пакуль патронаў хопіць.

— А не хопіць, што тады? Уцячэш у лес, а тых, што астануцца, няхай вешаюць і страляюць? — спакойна запытаў Раеўскі.

— Дзе мала сілы, трэба браць розумам і хітрасцю. От і падумай, як і людзей зберагчы і немцаў хутчэй выкурыць. А шапкамі закідаць не спяшайся,— уставіў Найман,— раз'ятрыш ворага і сам будзеш не рад. У нас тут кулямёты былі і сілы трохі болей, як у вас, і то пакуль што ў падполле пайшлі.

— Ты, Анупрэй, не спяшайся,— супакоіў таварыша Салавей,— выслухай усё, а тады мяркуй...

— Што мы раім вам? — працягваў Платон Фёдаравіч.— Пакуль што ў бой не ўвязвацца. Няхай займаюць маёнтак, а ў вёску яны і самі не палезуць. Партызанскія атрады вывесці ў лес, у сёлах пакінуць сваіх людзей, у воласці паставіць надзейнага чалавека. Каб немцы верылі яму, а ён служыў нам. Сачыць трэба, каб не расцягвалі народнае дабро. А сваволіць пачнуць, можна і ўдарыць знянацку. А гнаць іх пачнём, тут ужо і вы будзеце не абараняцца, а наступаць, лупіць у хвост і ў грыву. Так я кажу? І не толькі я, так думае уком, такой тактыкі трымаецца губернскі партыйны камітэт.

— Правільная тактыка,— згадзіўся Салавей.— З пістаноўкамі супраць гарматаў не вельмі наваюеш. А сілы набярэцца болей, тады і ўдарым.

— Праз некалькі дзён буду ў вас. Там усё і вырашым. А што рабіць цяпер, скажа таварыш Новікаў. Толькі, як надзейней дабрацца ў вашу лясную рэспубліку? — запытаў Платон Фёдаравіч.

— У вашай форме да Глуска вы свабодна даедзеце, як паштовы чыноўнік,— пачаў Салавей.

— Не толькі форма, а і пасведчанне ёсць, з усімі пячаткамі.

— Тым лепш. Прыйдзеце на пастаялы двор, спытаеце балагола Шолама Гіцьку. Ён вас даставіць да Васі Падбярознага. А той зробіць усё, што трэба.— Салавей падняўся.— Чакаем вас, таварыш... Раеўскі,— ён усміхнуўся і моцна паціснуў руку Платону Фёдаравічу. Праз хвіліну сіняя куртка і спіцы веласіпеда прамільгнулі за акном.

— Цяпер слухайце сюды,— пачаў Барыс.— На Казначэйскай вуліцы ёсць маленькая крамка з вялікаю шыльдаю: «Книжная торговля и писчебумажные принадлежности И. Агола». Зайдзеце туды і спытаеце: «Ці няма ў вас закона божага?» Калі старэнькі падслепаваты гаспадар скажа: «Закона божага» няма, а ёсць «Новы завет», перадайце яму прывітанне ад Новікава і лічыце, што самай свежай літаратурай вы ўжо забяспечаны.

З Мінскага фарштата хлопцы пайшлі на другі канец горада, да Салаўёвай цёткі. Там паскідалі свае світы, ацерабіліся, пачысціліся, пасёрбалі панцаковага крупніку з таранамі і падаліся на Казначэйскую вуліцу. Па ёй шнуравалі сытыя нямецкія афіцэры з доўгімі люлькамі. Некуды спяшаліся, бразгаючы пляскатымі зялёнымі капялкамі, нямецкія салдаты, у іх за кароткімі халявамі паблісквалі круглыя алюмініевыя лыжкі. Казыралі радавыя вышэйшым чынам неяк нехаця, нібы зганялі са скроні надакучлівую муху. Там-сям пракідаліся шынялі колеру высушанага тытуню, канфедэраткі з брылямі, акантаванымі бляхаю, зіхацелі наваксаваныя боты легіянераў з корпуса Доўбар-Мусніцкага.

— Глядзі ты, знюхаліся ліса з воўкам і жывуць у адной нары!..— буркнуў Анупрэю Салавей, а сам падумаў: «Хоць бы не нарвацца на катарага з тых, якіх папалохалі ў Ратміравічах. Часам пазнае — будзе табе «новы» і «стары» завет...

Як толькі здалёк паказвалася канфедэратка, Аляксандр падыходзіў да акна якой-небудзь крамкі або нагінаўся і папраўляў абору.

От, дзякаваць богу, і «Книжная торговля И. Агола». Невялічкая крамка ўціснулася паміж высокім домам і нейкім цагляным лабазам з глухою сцяною. За акном на вяровачцы развешаны каляровыя кніжачкі і старыя велікодныя паштоўкі, размаляваныя анёламі, баранчыкамі і чырвонымі яйкамі, на падаконніку ляжалі тоўстыя альбомы з пазалочанымі абрэзамі і бліскучымі зашчапкамі.

Хлопцы пастаялі перад вітрынаю, хацелі разгледзець, ці няма там каго, апрача гаспадара, але ўсярэдзіне нічога не было відно. Адчынілі дзверы і на нейкае імгненне аслупянелі — збоку, каля прылаўка, стаяў грузны немец і разглядаў раскладзеныя веерам велікодныя паштоўкі. Перад ім была тая самая чарнявая прыгажуня з біблейскімі вачыма, якая раніцаю ў чайной падавала ім чай без сахарыну. Яна нешта весела шчабятала старому немцу ў акулярах, а той тасаваў раскладзеныя паштоўкі і задаволена ўсміхаўся.

У куточку сядзеў сівенькі дзядок і, водзячы па старонцы носам, чытаў тоўстую кнігу. Ён нават не паварушыўся. Дзяўчына толькі зіркнула на хлопцаў і зноў пачала нешта шчабятаць немцу. Аляксандр падышоў да прылаўка і таксама пачаў разглядаць паштоўкі. А Анупрэй спыніўся ў парозе. Тым часам стары дачытаў старонку і адклаў кнігу.

— І што бы ві хацелі ў нас пакупіць? — звярнуўся ён чамусьці да Анупрэя. Той не разгубіўся:

— Ці мала што нашаму брату трэба?

— Калі па нашай часці, дык чаму б і не? — ажывіўся дзядок.

— А як жа, па вашай. Можа б якая трубка шпалераў знайшлася ды такія-сякія кніжкі для падшыванцаў, а то за вайну і яны адзічэлі. Няхай хоць бэкаць трохі навучацца. Пападзянка ўзялася паказваць літары, дык можа кніжак якіх у вас разжывемся,— разгаварыўся Анупрэй.

Тым часам чарнавокая дзяўчына загарнула ў паперку выбраныя немцам паштоўкі, не лічачы, сунула ў шуфлядку маркі. Салдат шчоўкнуў падкоўкамі, казырнуў і весела развітаўся: «Тосвитания, фрау Роза», павярнуўшыся да старога, яшчэ раз казырнуў, сказаў: «Auf Wiedersehen» і выйшаў з крамы.

Калі дзверы зачыніліся, Аляксандр спытаў у гаспадара: «Ці няма ў вас «Закона божага»?

— Ёсць толькі «Новы завет»,—усміхнулася дзяўчына, якую немец назваў Розаю, і загаварыла, як з даўнімі знаёмымі: — Бачу, што вы таварыша Новікава знайшлі. А зараз вам будзе і «Новы завет».

Яна знікла ў дзвярах баковачкі, следам за ёю патэпаў і стары. Чуваць было, што яны пра нешта гавораць па-яўрэйску. Праз некалькі хвілін Роза вынесла стосік тонкіх лісткоў, аддрукаваных на рускай і нямецкай мовах.

— Хавайце за пазуху,— шапнула яна.

Стары паставіў на прылавак перавязаныя шпагатам два невялічкія пачкі кніжак. Зверху ляжаў «Новый завет».

— Дома пагартайце кожную. Можа што знойдзеце,— сказаў дзядок і падаў хлопцам маленькую вільготную руку, пажадаў ім шчаслівай дарогі, сеў у свой куточак і зноў пачаў «нюхаць» парудзелыя старонкі тоўстай кнігі.

— Выходзьце па адным і ў розныя бакі,— шапнула Роза.

— А гэты немец часам не цікуе нас? — спытаў Аляксандр.

— Не бойцеся. Гэта наш немец,— супакоіла Роза.

6

Акупанты занялі Жлобін, Рагачоў, Шклоў і Магілёў, захапілі сотні гарадкоў і тысячы сёл ад Нёмана да Дняпра. Немцы гаспадарылі ў Мінску і ў Барысаве, Асіповічах і Бабруйску, Полацку і Мазыры. У Оршы ў кайзераўскіх ваяк хапіла сілы заняць толькі таварную станцыю, а пасажырскі вакзал застаўся савецкім. На ім вісеў чырвоны сцяг, на пероне дзяжурылі чырвонаармейцы і чэкісты, дзяжурныя прымалі цягнікі з Масквы і Смаленска і адпраўлялі іх назад у чырвоную сталіцу.

З зялёнага вагона разам з натоўпам салдат і міласэрных сясцёр, сялян і мяшэчнікаў выйшаў невысокі суханькі мужчына ў кароткай чорнай паддзёўцы, пацёртай кепцы і ў добрых юхтовых ботах. Ён звярнуў у пусты гразкі завулак. На прызбе каля доміка з сінімі акенцамі грэблася вялікая кура, хаваючы пад крылле маленькіх жоўценькіх куранятак. На плоце сохла некалькі паліваных гладышкаў, на акне ярка цвіў густы «агеньчык». Мужчына смела зайшоў у двор, нібыта ў ім быў ужо не раз, адчыніў дзверы і апынуўся ў чыстым светлым пакойчыку. На цвіку вісела пацёртая скуранка і хромавая шапка з

чырвонаю зорачкай на аколышку. Адкінуўшы паркалёвую шырмачку, з бакоўкі выйшаў малады чарнявы мужчына са стомленым тварам, з прыпухлінамі пад вачыма. На ім была расшпіленая суконная гімнасцёрка, галіфэ са скуранымі леямі і старыя шкарпэткі на нагах. Відаць, ён толькі што задрамаў і адразу прахапіўся, як толькі бразнула клямка.

— Мне начальніка пагранічнай Чэка, таварыша Рэвіна,— спытаў незнаёмы.

— Адразу падавай яму начальніка! А радавыя вам не трэба? — буркнуў у адказ заспаны голас.— Ну, я Рэвін. Кажы, што далей?

— Тут усё напісана,— і чалавек падаў невялікі сіні пакет.

Рэвін яго акуратна адклеіў, дастаў аддрукаваную на машынцы паперку, прачытаў, паклаў пакет у кішэньку гімнасцёркі і загаварыў лагодна і ветліва:

— Распранайцеся, сядайце, таварыш Серабракоў, я зараз.

Ён знік за дзвярыма, завешанымі шырмай, чуваць было, як стукае абцас аб падлогу, як бразгае спражка. Праз некалькі хвілін Рэвін выйшаў прычасаны, туга зацягнуты папругаю, у начышчаных ботах.

— Значыць так,— пачаў ён, нібы працягваў даўно пачатую гаворку,— дакументы падхадзяшчыя для вас ёсць. Запомніце, Пётр Міхайлавіч. Цяпер вы — Павел Міхайлавіч Балашоў, слесар чыгуналіцейнага завода пана Вітушэўскага, мешчанін горада Бабруйска.

— Добра, што хоць супала імя па бацьку, а да астатняга прывыкну. Бабруйск ведаю добра: больш за год праслужыў там у аўтамабільнай роце.

— Таварыш Кнорын ведае, каго пасылаць. І правільна, што яму даручылі арганізацыю партыйнага падполля на акупіраванай тэрыторыі. Ён разумее, што адных немцаў трэба біць зброяю, а другіх словам. Старым салдатам надакучыла ваяваць і бадзяцца па свеце, яны рвуцца к сваім сем'ям, хочуць хутчэй вярнуцца да свайго станка або да плуга. Многія спачуваюць нам і «не заўважаюць», калі мы пасылаем сваіх людзей, калі адпраўляем цэлыя транспарты літаратуры, а часам і зброю. На такіх немцаў у падпольшчыка павінен быць асаблівы нюх. А гад сустрэнецца — ніякай літасці яму! Усё гэта вам, мабыць, гаварылі ў Смаленску.

— З абстаноўкаю ў Бабруйску пазнаёмілі, патрэбныя адрасы помню. Толькі б дабрацца туды. Спадзяюся на вашу дапамогу.

— Білет на вас да Бабруйска дастанем. А перайсці на той бок — раз плюнуць. Бывае, праўда, што прычэпіцца каторы салдат, пачне «цурукаць», а ты яму дзесятак марак у зубы — і адразу змоўкне. Тут нядаўна адпраўлялі ў Бабруйск тры карзіны літаратуры — «Праўду», «Звезду», пачкі лістовак, «Rote Fahne», спецыяльна аддрукаваную ў Смаленску. Зверху, вядома, усё прыкрыта паркалём, хусткамі, таранамі, пачкамі махоркі. Здае ўвесь гэты «тавар» таварыш Катловіч у багаж, а таможніку нешта стукнула ў галаву — прычапіўся: адкрывай карзіны і толькі. А што значыць адкрыць карзіны? Заваліць усю справу і самому пайсці пад палявы суд. Выручыла мікалаеўская залатая пяцёрка — сунуў яе Катловіч таможніку, той і размяк. Загадаў салдатам пагрузіць карзіны ў вагон. Вам якраз і прыйдзецца ехаць з таварышам Катловічам. Пад вечар ён будзе тут. Вязе новы транспарт. Запомніце, прозвішча яго Антонаў. Антонаў Іван Ціханавіч. За ім, як за каменнаю сцяною: трохі балбоча па-нямецку, нюх на небяспеку, як у добрага ганчака, пралезе ў іголкавае вушка. Ён вас звяжа з бабруйскімі таварышамі.

— А цяпер расказвайце, што там новага ў Маскве і ў Смаленску?

Пётр Серабракоў.

— Вясёлага мала, а рукі ніхто не апускае. Галадае, але працуе Масква. Масы ідуць за Леніным, даюць бой меншавікам і «левым» камуністам. У Смаленску вераць, што акупанты доўга не пратрымаюцца, збіраюць сілы, каб давянуць на іх з усіх бакоў. Ды вы ж тут газеты чытаеце, не горш за мяне ведаеце, што робіцца на франтах і ў Маскве,— адказаў Серабракоў. Яму хацелася спаць. Галава была цяжкая, як бязмен, а наперадзе — напружаная ноч і доўгая дарога.

Рэвін гэта зразумеў, кінуў на канапу маленькую падушачку, на стол паклаў два тараны, тоўстую лусту наздраватага хлеба з асцюкамі, паставіў пляшку з алеем на самым дне.

— Перакусіце і да вечара адпачывайце, а я схаджу на станцыю. Работы ў нашага брата, чэкіста, па самыя вушы: лезе ўсякая погань з кантрабандаю і з контррэвалюцыяй, от і прыходзіцца яе працэджваць.— Ён накінуў скуранку, сунуў у кішэню наган, папярэдзіў, што хутка прыйдзе гаспадыня, і выйшаў з пакоя.

Серабракоў пагрыз тарана, памачаў у алей хлеб, жменяю сабраў крошкі і расцягнуўся на цвёрдай кароткай канапцы. Вочы заплюшчыліся, а ў галаве стукала: «Павел Міхайлавіч Балашоў», «Павел Балашоў», «Павел Міхайлавіч», «Ба-ла-шоў».

...Катловіч-Антонаў быў падобен на бойкага маладога купчыка: цэлулоідны каўнерык з загнутымі ражкамі, пікейная манішка, добры гарнітур у палоску і чаравікі з гетрамі выклікалі давер і павагу. І гаварыў ён так, што любы вушы развесіць, слухае і верыць.

— У нашым targовым дзеле, што галоўнае? Нюх. Цыкорыі няма, даставай цыкорыю, сахарын трэба — вязі сахарын, мыла, тараны — усё падавай. З рукамі адарвуць. Кушаць кажны жалаець. Вот і прышлося кармільцам галоднага вобчаства стаць. Благароднае дзела. Праўду я кажу?

Серабракоў слухаў вясёлага гаваруна, які аціраўся сярод мяшэчнікаў, падсаджваўся да палінялых буржуйчыкаў, і часам самому не верылася, што гэта — бальшавік і вопытны канспіратар. Ён дзівіўся, калі вялікія карзіны «бабруйскага камерсанта», крэкчучы, цягалі ў вагон насільшчыкі пад самым носам чыгуначнай жандармерыі.

Перад пасадкаю паджары немец з густа засеяным буйнымі вяснушкамі тварам і з белымі парасячымі бровамі, праверыў даволі пацёртае пасведчанне Балашова, буркнуў кароткае «geh!» і ўзяўся за чарговы дакумент. Каля цягніка ўжо даваліся і штурхаліся людзі. На пероне ў двух цьмяных ліхтарах гарэлі газнічкі. Ледзьве былі асветлены і вагоны — здавалася, у цемені ночы прарэзаны мутна-аранжавыя вокны ў нейкае далёкае світанне. Пахла паравозным дымам і

мокрым бэзам. Балашоў спыніўся каля вагона і напружана глядзеў на адчыненыя дзверы вакзала: «бабруйскага камерсанта» не было. Балашоў занепакоіўся, пастаяў яшчэ некалькі хвілін і знік у натоўпе мяшэчнікаў, што з крыкам і лаянкай пёрся ў вагон.

У самым канцы ён знайшоў незанятую верхнюю паліцу, ускінуў на яе маленькі фанерны чамаданчык і пачаў умошчвацца на начлег.

Тройчы блямкнуў станцыйны звон, раўнуў, зачухкаў паравоз, тузанула вагон, і ён пакаціўся ў цемень ночы. Цягнік грукаў, рыпеў і калыхаўся, як стары, нямазаны воз, спыняўся на кожным паўстанку. Вагон гаманіў, спрачаўся, хроп, кашляў, задыхаўся ад густога цяжкага духу.

У Шклове, Магілёве і Жлобіне немцы правяралі дакументы, свяцілі ў твары кішэнным ліхтарыкам, нібыта некага шукалі, выпорвалі з-пад лавак заспаных пасажыраў. Яны, ачмурэлыя ад цяжкага сну, доўга чухаліся і не разумелі, чаго ад іх хочуць, поркаліся ў запазухах, шукаючы свае білеты і мікалаеўскіх часоў пашпарты. Немцы чмыхалі насамі, бурчалі: «Es ist schweine Gestank!» *, лаяліся адборнымі рускімі мацюкамі, некага валаклі, штурхалі і ссаджвалі. Пасведчанне на імя Паула Міхайлавіча Балашова, відаць, было беззаганным, ды і выгляд яго гаспадара не выклікаў ніякіх сумненняў.

Неўзабаве нехта яго пастукаў па назе. Павел Міхайлавіч падняўся і ўбачыў на праходзе Антонава.

— Пара ўставаць, землячок, скора будзем дома,— сказаў і пайшоў у тамбур. Балашоў, счакаўшы трохі, выйшаў за ім. За акном пачынала світаць, прабягалі лясы і вёскі ў сіняй смузе, круціліся палі, мільгалі і знікалі рэчкі.

Антонаў стаяў каля акна і прагна курыў папяроску.

— Я трывожыўся, ці не адсталі вы ад цягніка. Як выйшаў з вакзала, так і згубіў вас.

— Са мной такога яшчэ не здаралася,— усміхнуўся Антонаў і шчыльней прычыніў дзверы.— Слухайце: у Бабруйску мы з вамі не знаёмы. Ідзіце проста ў чайную. Пароль ведаеце. Вас паставяць на кватэру і звядуць з патрэбнымі людзьмі. Дзяўчыне, якая прынясе вам есці, шапніце: «Антонаў кланяўся вашаму тату». Гэта абавязкова,— і, памаўчаўшы, растлумачыў: — Трэба, каб мой тавар адразу трапіў да «пакупніка».— Ён моцна паціснуў Балашову руку і выйшаў з тамбура.

Раніцаю Балашоў у чайной каля рынку еў селядца з бульбаю і піў густы, горкі цыкорый. Тут яму далі адрас яго будучай кватэры. Прыгожай дзяўчыне з біблейскімі вачыма ён перадаў прывітанне Антонава, заплаціў за снеданне і пайшоў шукаць патрэбны яму дом на Сталыпінскай вуліцы.

Праз некалькі дзён тым жа цягніком у Бабруйск прыехаў нямецкі камуніст Густаў Шульц. І ён заходзіў у чайную да Розы Агал, а потым зрабіўся вялікім «кнігалюбам» і часта бываў у кнігарні яе цесця — купляў паштоўкі, старыя гравюры, паперу і кніжкі. Густаў служыў у гарадской камендатуры, насіў спічастую каску і ладна падагнаны мундзір, часам у яго воку паблісквaў манокль, на руцэ целяпаўся кароценькі стэк. Хоць і быў ён у гадах, але заўсёды выглядаў франтам. У кнігарні Шульц пакідаў старому Ёселю Агалу акуратна запоўненыя пашпарты, з якімі ездзілі падпольшчыкі ад Оршы да Брэста, папярэджваў, калі і каму трэба знікнуць, а ў салдацкіх казармах усё часцей з'яўляліся аддрукаваныя на тоненькай паперы нумары газет» «Rote Fahne» і «Roter Soldat», лістоўкі з заклікамі хутчэй вяртацца на радзіму, скінуць дынастыю Гогенцолернаў, стварыць новую, сацыялістычную Германію.

Часам у магазіне «Книжная торговля и писчебумажные принадлежности» Павел Балашоў перадаваў Густаву Шульцу заданні і даручэнні падпольнага павятовага камітэта, забіраў пашпарты, бланкі прапускоў і самыя свежыя навіны пра планы нямецкага камандавання.

К чэрвеню на ўсіх заводах і заводзіках Бабруйска працавалі падпольныя бальшавіцкія ячэйкі, была партыйная група і ў друкарні на Мураўёўскай вуліцы, у ёй друкаваліся адозвы Бабруйскага укома. Іх выносілі ў кашах з абрэзкамі паперы, а к раніцы адозвы былі ў чайной і ў кнігарні Агала.

Выпіць шклянку чаю забягалі вучні гімназіі і так званага палітэхнікума, заходзілі яны і ў кнігарню купіць сшыткаў або пёраў. А выносілі адтуль за пазухаю скрутачкі свежых лістовак. Яны траплялі ў сялянскія вазы на рынку, з'яўляліся на тратуарах і нават у саборы. Павятовы камітэт партыі заклікаў народ змагацца з рабаўнікамі-акупантамі, адбіраць у іх нарабаванае дабро, узбройвацца і ствараць партызанскія атрады.

Гэтыя лісткі шэрай і жоўтай паперы станавіліся выбуховымі і небяспечнымі. Кожны дзень то каля Качэрыч, то каля Глушы, то па дарозе з Падрэчча на абозы з жытам, парсюкамі і каровамі, забранымі ў вёсках, налятаЛі барадатыя, у світах і ў зрэбных кашулях мужыкі, стралялі над самымі конскімі вушамі, адбіралі ў перапалоханых салдат карабіны і заварочвалі фурманкі ў лес.

Аднаго разу каля Гарбацэвіч з васьмі нямецкіх салдат пасцягвалі боты, паздымалі штаны, мундзіры і каскі, а іх абулі ў свае лапці, аддалі прапацелыя зрэбнікі і ў такой «форме» адпусцілі. Камендант фон Тромэль лютаваў, аж вылузваўся ад злосці і тут жа выдаў загад: «Кожнага злоўленага бандыта расстрэльваць без суду і следства».

Па вуліцах горада шнуравалі патрулі і нарады палявой жандармерыі, хапалі падазроных, набівалі імі камеры турмы на Шасейнай вуліцы і казематы крэпасці. А ў чайной каля базару кожны дзень хтонебудзь пытаўся, ці няма ракаў, і прасіў тры шклянкі чаю без сахарыну, у магазінчыку «Книжная торговля и писчебумажные принадлежности» куплялі «Новый завет», на дзвярах гарадской управы і камендатуры з'яўляліся новыя лістоўкі, у казармах усё часцей знаходзілі «Rote Fahne», а інтэнданцкія атрады вярталіся з вёсак без нарабаванага дабра, без коней і карабінаў.

Маладым афіцэрам ветліва ўсміхалася прыгожая падавальшчыца фраў Роза, хадзіў па рынку з кошыкам у руцэ рабочы чыгуналіцейнага завода Павел Балашоў, заўсёды кудысьці спяшаўся на старым веласіпедзіку апрануты ў пацёртую тужурку паштовага чыноўніка Платон Раеўскі. А з Оршы вясёлы гаварун Ванька Антонаў зноў вёз тры вялікія карзіны з «новым таварам».

7

Вясна пахла нашатырным духам гною і гаркаватым пылам прырэчных вербаў. На платах і азяродах гарланілі і лапаталі крыламі пеўні. Падсыхала зямля, і раніцамі ў нізінах дымілася сіняватаю параю. Жанкі на гародах пляскалі грады, саджалі цыбулю і адбіралі насенную бульбу. Прыйшла пара сеяць. А дзе чые палосы, яшчэ ніхто і не ведаў. У рэўком талакою ўвальваліся ўдовы і безнадзельныя карпілаўцы.

* Свіны смурод (нямецк.)

— Доўга ты нешта длубаешся, Мікодым. Зямля перасыхае і гной петрае. Дзяліць трэба, а то няўпраўка выйдзе. Картоплю садзіць пара, проса якую жменю ды грэчкі хоць трохі ўкінуць,— прыспешвалі старшыню камбеда.

— Дзе там перасыхае? Жужаль на полі. Толькі ў разору ступіш, як спутаны конь, грузнеш,— апраўдваўся Мікодым.

Але назаўтра ад самага світання з Максімам Усам зачэсвалі калкі і рабілі на іх залысіны. Звязалі двое вераўчаных лейцаў, змералі іх аблузаным жоўтым аршынам. Гукнулі Параску і пайшлі на панскія папары наразаць надзелы.

Толькі паспелі разы са тры нацягнуць вяроўку ды забіць першыя калкі, як з сяла павалілі людзі. Ніхто ім не загадваў, ніхто нічога не казаў, дык неяк жа дачуліся, што камбедаўскія каморнікі ўзяліся за работу, і шуснулі ўсе, як на той першы сход.

— Давай, Мікодымка, я пацягаю, а ты пішы ў свае метрыкі,— адразу аб'явіўся Цярэшка. Ад яго новых лапцей на вільготнай зямлі аставаліся роўныя клеткі. Стары носцам раскалупаў грудку, узяў яе ў жменю і пачаў нюхаць.

— Можа панскім дзікалонам пахне? — не стрымаўся Максім Ус.

— Потам, братачка, потам,— спакойна адказаў Цярэшка.— А нарэжаш мне да тае дзічкі, пытляванкаю запахне...

— Унь чаго захацеў! — загаманілі бабы.— Яму да дзічкі! А няшчасным сіратам пясочак?..

— Ты наразай, Мікодым, а потым жэрабы пацягнем. Каб без сваркі,— загаманілі карпілаўцы.

Кандрат Кавалевіч пад'ехаў на кані з плугам і стаў каля мужчын.

— Ці не першы думаеш адсеяцца? — спытаў Андрэй Падута.

— А чаму б і не? — і, памаўчаўшы, дадаў: — Пакуль яны цягацьмуць гэтую ляйчыну, дык можа абарэм увесь надзел, каб відно было, што заняты, адным словам — наш. А тады і падзелім. А, мужчыны?

— Яно не пашкодзіць. Гані аж да жыта.

— Но-о! — тузануў Кандрат закудлацелага за зіму коніка. Той увагнуў галаву, напяліся пастронкі, і плуг урэзаўся ў мяккую зямлю. Баразна аж ільснілася за адвалам. Следам за Кандратам пайшло некалькі мужчын. Праз гоні Андрэй папрасіў:

— Дай мне патрымацца.

— Толькі глыбока не бяры, не пацягне, падла,— аддаючы плуг, сказаў Кавалевіч.

Як убачылі жанкі, што Кандрат паехаў з плугам, пахапалі жалязнякі, каб хоць трохі падлубаць сваю палоску.

А мужчыны па чарзе абворвалі добра вылежалы папар. Камбедаўцы на кожным надзеле забівалі калкі і на залысінах ставілі нумары. Пад вечар з вялікай Усавай шапкі кожны цягнуў сваё шчасце.

* * *

У рудабельскі маёнтак немцы прыйшлі цёплым дажджлівым ранкам. Па мастку цокалі капыты вялікіх ардэнскіх коней, грукалі зялёныя паходныя кухні, акупанты ўязджалі за высокі мураваны паркан. Мокры пясок на дарозе, як воспаю, пабіты цвікамі падкаваных салдацкіх ботаў. На дзядзінцы ў козлы пастаўлены вінтоўкі з кароткімі пляскатымі штыкамі. Пыхкаюць доўгія люлькі, гяргечуць паважныя і павольныя салдаты. Старэйшыя выглядаюць стомленымі і абыякавымі, маладыя яшчэ жартуюць і завіхаюцца каля кухань, ходзяць па двары і па вялікім садзе, а выткнуцца за вароты пакуль што не

адважваюцца: наслухаліся ў Бабруйску і ў Глуску пра «лясных бандытаў» і трывожна азіраюцца на кожны куст.

Дні праз два з узводам нямецкіх салдат конна прыехаў малады гаспадар маёнтка барон Пётр Мікалаевіч Урангель. На ім былі калматая бурка, накінутая на паходны з генеральскага сукна мундзір, маленькія звонкія шпоры, насунутая да самых брывоў зялёная шапка з кантамі. Сухі, падцягнуты, нервовы ў рухах, гаспадар маёнтка зусім не быў падобны на памешчыка: ён ніколі не ведаў, калі трэба араць і скародзіць, малаціць і сеяць, але заўсёды памятаў, што гэты белы палац з калонамі і вялікімі заламі, завешанымі ласёвымі рагамі і персідскімі дыванамі,— яго ўласнасць, што палі і лясы на дзесяткі вёрст вакол маёнтка належаць яму. Маёнтак усе апошнія гады, аж да самага перавароту, прыносіў яму такі прыбытак, што ніколі не трэба было думаць пра грошы. Яны самі цяклі ў яго дом. Рудабельскі маёнтак Урангелю дастаўся ў пасаг ад камергера двара яго імператарскай вялікасці Міхаіла Васільевіча Іваненкі. Пасля вяселля барон з маладою жонкаю былі тут толькі адзін раз, а потым разам паехалі ў Таўрычаскую губерню, у шыкоўны маёнтак, запісаны на імя цешчы, якую яшчэ да вянчання барон называў «Maman».

Цяпер Урангель хацеў умацавацца ў палацы і на гэтых землях, напомніць мужычку, хто тут гаспадар. І вось іронія лёсу — прыходзіцца разлічваць толькі на дапамогу штыкоў учарашніх ворагаў — кайзераўскіх салдат.

Барона на ганку сустрэў Мікалай Мікалаевіч. Ён за апошні час асунуўся, спахмурнеў і хутчэй быў падобен на засцянковага шляхціца, чым на падпалкоўніка.

Яны адразу прайшлі ў вялікі кабінет:

— Дакладвайце абстаноўку, дарагі Мікалай Мікалаевіч,— з ветлівай нервовасцю патрабаваў гаспадар, разваліўшыся ў глыбокім крэсле.

— Вымушаны шчыра прызнацца, што становішча самае што ні на ёсць крытычнае, жабрацкае становішча, ваша светласць. Маёнтка, як такога, лічыце, даўно не існуе. Парабкі разбрыліся, нікога не слухаюцца, нічога не хочуць рабіць. Мітынгуюць, падзялілі вашы землі, пад мятлу вымелі збожжа са свірна. Мужчыны бадзяюцца па лесе са стрэльбамі. Адзіная надзея на волю боскую ды на армію кайзера Вільгельма.

— А вы, баценька, панікёр! — усхапіўся Урангель і спружыніста захадзіў па пакоі.— Гэта, думаеце, усё? Думаеце, лапцюжны мужык утрымае ўладу і будзе дыктаваць свае дзікунскія беспарадкі? Так думае толькі здраднік вялікай справе Расіі. І на германцаў не вельмі спадзявайцеся,— загаварыў ён цішэй.— Рускае афіцэрства жыве і змагаецца. Мы яшчэ ўдарым так, што будзе моташна і бальшавікам і гэтым часовым вызваліцелям. А вы не маеце права сядзець, склаўшы рукі. Няўжо тут усе за бальшавіцкую камунію? Хіба заможныя гаспадары на хутарах не адчуваюць, што іх чакае пятля, а іхных дзяцей торба? Што ж, яны сядзяць і чакаюць, пакуль прыйдзе нячэсаны дзікун і сярод белага дня абдзярэ іх, як ліпку?

Урангель яшчэ прабегся некалькі разоў з кута ў кут вялікага кабінета, спыніўся пасярэдзіне мяккага дывана і, адсякаючы кожнае слова, патэтычна дадаў:

— Калі б не вялікая місія выратавання Расіі ад гэтай пошасці, я б тут навёў парадак! Кроў са слязьмі пырснула б з гэтага быдла. А пакуль што трэба ўмела павесці блізкіх нам людзей, заможных гаспадароў, маладое афіцэрства, якое марыць пра генеральскія пагоны.

Пры-ду-шыць.— Ён сціснуў жылаваты валасаты кулак,— у самым зародку прыдушыць нават думку пра «равенство и братство»... Мужык ёсць мужык, а пан ёсць пан. Улада належыць дужым і разумным абраннікам. А вы тут распусцілі нюні!

Мікалаю Мікалаевічу было крыўдна слухаць папрокі маладога пана. А ён жа чакаў падзякі, што збярог хоць тое, што можна было зберагчы. У глыбіні душы ён не столькі думаў пра барона, колькі пра сябе. Не раз з'яўлялася жаданне — захапіць самае каштоўнае і знікнуць з гэтай прапашчай завашыўленай і ўзбунтаванай Расіі. Уцячы, куды вочы глядзяць: у Румынію, у Чэхію або ў Францыю. Купіць кавалачак зямлі і быць гаспадаром самому сабе, а не служыць усё жыццё чорту лысаму. Але загаварыў пра іншае:

— Асмелюся далажыць, ваша светласць, калі б мы распусцілі нюні, дык ад вашага маёнтка засталіся б толькі галавешкі. Не без майго ўдзелу на хутарах дзейнічае адборны атрад нашых людзей пад началам маладога прапаршчыка Казіміра Ермаліцкага і былога настаўніка Парфіра Плышэўскага. Тры воласці даўно пад іх кантролем. А рудабельскай бандзе Салаўя сам Доўбар-Мусніцкі не даў рады. Гэтыя галаварэзы раззбройвалі салдат, не прапусцілі ў Ратміравічы браніраваны цягнік, заманілі ў пастку і перабілі цэлы атрад легіянераў.

— Не палохайце! Пра «страхі» я наслухаўся па дарозе сюды,— нецярпліва перабіў барон.— Давайце лепей падумаем, з чаго пачнем гаспадарыць. К вечару падрыхтуйце спісы ўсіх, хто расцягваў маё дабро, хто дзяліў зямлю, і прад'явіце ім рахунак: у дваццаць чатыры гадзіны ўсё даставіць на месца. Вам ясна?

Мікалаю Мікалаевічу было настолькі ясна, што аж твар яго пасвятлеў. Вярнуць усё назад, тое самае, што вырваць з воўчых зубоў ягня. А што на гэта скажуць рэўкомшчыкі? Яны ж недзе тут, пакуль што прытаіліся, нешта думаюць. І не проста так, без бою, пусцілі сюды немцаў. Можа, заманілі ў пастку? У кожным разе, спаць трэба не распранаючыся. А барону што? Накрычаў, загадаў і паехаў... Калі ўдасца, вядома. Гэтыя салаўі-разбойнікі і яго могуць пачапіць на сухую асіну.

— Без узброенай сілы, ваша светласць, нічога не зробіш,— асмеліўся ён прызнацца,— мужык азвярэў. Сілу трэба ламаць сілаю.

— Не палохайцеся. Нямецкія салдаты нам дапамогуць,— гаркнуў барон.

Мікалай Мікалаевіч выцягнуўся, як на парадзе.

— І яшчэ. Я хачу бачыць гэтага прапаршчыка і настаўніка. Падумайце, як гэта лепей зрабіць. А пакуль можаце ісці.

Мікалай Мікалаевіч знік за дзвярыма. Барон некалькі разоў прайшоўся па пакоі. Праз акно ўбачыў паджарага нямецкага афіцэра. Ён, ляскаючы кароценькім стэкам па наглянцаваных крагах, ішоў у палац. Барон пайшоў яму насустрач, каб, нібы незнарок, сустрэцца ў вестыбюлі.

— Гут морген, гер комендант,— весела і бесклапотна прывітаўся з ім барон.

Той выскаліўся конскай усмешкай і запрасіў у свой кабінет на першым паверсе.

«Хто ж тут, нарэшце, гаспадар? — з абурэннем падумаў Урангель.— Калі б мы з табою сустрэліся дзе-небудзь пад Сувалкамі, я б з цябе зрабіў рэшата, а пакуль... пакуль трымайся, генерал!»

Камендант прапанаваў барону садзіцца побач на канапе.

— Я вымушаны прасіць пана каменданта дапамагчы мне вярнуць

маю маёмасць, раскрадзеную бандытамі, і наогул навесці парадкі ў навакольных вёсках: пара пакончыць з бандытамі і трымаць мужыка ў страху і паслушэнстве.

— Армія не ёсць паліцыя, пан барон. І ўсё ж мы паможам вам. Але перш за ўсё — кантрыбуцыя. Хлеб, масла, сала неабходны імперыі. Мы іх будзем браць і пасылаць у фатэрлянд. А нам і вам павінны памагаць самі мужыкі.

— Як? — здзівіўся Урангель.

Камендант хітранька засмяяўся:

— Трэба выбраць самакіраўніцтва. Нацкаваць аднаго на другога: няхай грызуцца і памагаюць нам.

Назаўтра Мікалай Мікалаевіч з трыма салдатамі ездзіў вярхом на кані ад хаты да хаты і загадваў збірацца ў маёнтак на сход.

У панскі двор ішлі толькі старыя, павольна, неахвотна: ліха яго ведае, што там загадаюць. У кожным разе, ніхто дабра не чакаў. На дзядзінец перад пакоямі ўваходзілі маўклівыя і панурыя дзядзькі, кожны стараўся стаць воддаль, схавацца за нечую спіну. Сабралася і некалькі ўдоў. Сярод іх была і Параска, босая, у зрэбным андараку, у палінялай хустачцы, завязанай пад бараду.

Калі сабралася чалавек сорак, на ганак выйшаў нямецкі камендант і сам барон у расшпіленым кіцелі, без пагонаў, з чорнымі, нібыта прыклеенымі, валасамі, сухарлявы і тонкі, як хлудзіна. Многія «свайго пана» бачылі ўпершыню. Можа, каб не навалакліся германцы, так бы ніколі і не ўбачылі, што гэта за фрукт, што за барон Урангель...

Рыжавусы немец з конскімі зубамі падняў руку і загаварыў. Потым змоўк і паглядзеў на барона. Той выйшаў наперад, абвёў усіх маленькімі, глыбока схаванымі вочкамі:

— Пан камендант гаворыць: нямецкае камандаванне патрабуе паслушэнства і павагі да арміі яго імператарскай вялікасці Вільгельма другога. Супраціўленне распараджэнням улады будзе расцэнена як бунт. Бунтаўшчыкоў у часе вайны расстрэльваюць. За напад ці замах на нямецкага салдата вінаватыя і іх пасобнікі будуць пакараны смерцю, а вёска спалена.

Зноў загаварыў немец. Барон толькі ківаў галавою. Калі камендант спыніўся, пачаў перакладаць:

— Расія Германскай імперыі вінна вялікую кантрыбуцыю. Бальшавіцкія галадранцы плаціць не маюць чым. Таму кожны сялянскі двор павінен здаваць нямецкай арміі хлеб, масла, сала, мёд, лён. Дадам ад сябе: хто паслухаўся бунтаўшчыкоў і забраў хоць адну парушынку з майго маёнтка, павінен зараз жа ўсё вярнуць на месца. Чуеце? Заўтра ж! Хто гэтага не выканае, няхай яго дзеці праклінаюць бацьку за тое, што пакінуў іх сіратамі.

Камендант нецярпліва зірнуў на пана, паляпаў сябе па руцэ стэкам і загаварыў зноў.

— Усе распараджэнні нямецкага камандавання,— перакладаў барон,— будуць перадавацца праз валаснога старасту. Ім будзе ваш чалавек, які не знюхаўся з бальшавікамі, у якога вялікая сям'я і ёсць свая зямля.

— Міхала Званковіча,— шапнула Параска Мікодыму Гошку, а той, не варушачы губамі, пераказаў суседу.

— Ноччу хадзіць сурова забараняецца, пераходзіць з вёскі ў вёску можна толькі па спецыяльнаму пропуску, выданаму нямецкай камендатурай і воласцю. Дык хто варты быць старастам? — запытаў барон.

Нехта ззаду выгукнуў:

— Міхал Званковіч няхай будзе!
— Але ж, чалавек самастаяцельны,— падтрымалі яго.
— І футар мае добры.

Барон пашаптаўся з упраўляючым. Той паціснуў плячыма і развёў рукамі.

— А можа хто больш варты? — запытаў пан.

— Лепшых у нас няма. Няхай Міхал будзе,— загуў пракураным басам Мікодым, а за ім і ўвесь невялікі натоўп.

Так і абралі Міхала Званковіча старастам. А людзі разыходзіліся панурыя і змрочныя.

8

Маладыя і старыя, хто з кошыкам, хто з лубяною каробкаю, хто з аброццю за плячыма, з Карпілаўкі, Рудні, Кавалёў і Лаўстыкаў ішлі ляснымі сцежкамі, прабіраліся хмызнякамі і балацінамі на Зайцаў хутар. На ўзлессі была невялікая палянка, зарослая пабялелым ціпцам і званцом. Сюды і сыходзіліся «грыбнікі» і «ягаднікі». Садзіліся купкамі, курылі «пякельны» самасад, перакусвалі і паціху гаманілі. Калі сабралася чалавек семдзесят, з пахілай хаты, што стаяла на самым узлессі, выйшлі рэўкомаўцы і з імі нейкі незнаёмы малады хлапец у сіняй саціеветавай кашулі, саматканых штанах і залатаных ботах. Хоць і апрануты па-тутэйшаму, але ніхто яго не ведаў.

За паўвярсты, а дзе і за вярсту ад хутара Анупрэй Драпеза расставіў варту: можна было смела гаварыць. Калі ў круг выйшлі Салавей, Ляўкоў, Пракоп Малаковіч і той незнаёмы хлапец, усе прыціхлі. Салавей зняў шапку.

— Таварышы! — пачаў ён.— Рэўком сабраў вас сюды, каб пакуль што не вельмі настырацца з немцамі і не праліваць дарэмна людское крыві. Людзі нам яшчэ спатрэбяцца. А Савецкая ўласць была, ёсць і будзе. У рэўком вы выбралі невялікіх паноў, не конча нам сядзець за сталамі, можна і за пнём рашыць усе нашыя клопаты. Выбралі вы і валаснога старасту. А раз выбралі, дык слухайцеся яго. Міхал Званковіч шкоды вам не зробіць. Так я кажу, мужчыны?

— Не, бронь божа!

— Дзе ты бачыў, каб такі чалавек...— загулі ў адказ мужчыны.

— Ведалі, каго выбіралі,— падміргнуў Салаўю Мікодым Гошка.

— Значыць, што Міхал загадае, трэба споўніць. А то расшалопаюць немцы, што людзі старасту не слухаюць, і паставяць замест яго якога-небудзь шляхцюка ці эсэра.

— І то праўда,— выкрыкнуў стары Цярэшка,— барані божа шэршань уссядзе, дык з-пад яго не вырабішся. Няхай лепш будзе свой чалавек...

— А цяпер, мужчыны, вам нешта хоча сказаць старшыня павятовага рэўкома таварыш Ра... таварыш Раеўскі. Тое, што ён скажа, запомніце, а што ён быў тут — забудзьцеся.

Хлопец у саціеветавай кашулі стаў побач з Салаўём і таксама зняў шапку. Шырока расстаўленыя вочы пад густымі бровамі лагодна засвяціліся, на галаве тырчалі коратка падстрыжаныя чорныя валасы.

— Таварышы рудабельцы! Той, хто думае, што немцы тут будуць вечна, памыляецца. Савецкая ўлада была вымушана заключыць у Брэсце мір з германцамі, каб спыніць вайну, сабрацца з сіламі і турнуць так, каб іх тут і смуроду не было. А раз іх пусцілі, дык трохі пацерпім і паглядзім, чаго яны вартыя. А забудуцца, што ў гасцях, дадзім ім так, што свае блішчастыя спічакі разам з галовамі пагубляюць. Тут сабраліся бальшавікі-парцейцы і чырвоныя партызаны, дык ад вас ніякіх сакрэтаў няма. Акупанты акупантамі. Яны, як трэскі на вадзе, пабоўтаюцца, і рака іх выкіне. А Савецкая ўлада жыве скрозь — у Маскве і ў Петраградзе, у Смаленску і ў Бабруйску, і тут, у Рудабельцы. Не ўсе немцы аднолькавыя. Сярод салдат ёсць рабочыя і сяляне, ім абрыдла вайна, яны хочуць так, як і мы, скінуць Вільгельма. Яны не толькі спачуваюць, але і дапамагаюць нам. Ёсць яны і тут. Пастарайцеся іх перацягнуць на свой бок. Нямецкія камуністы перадалі нам сваю газету «Ротэ фанэ», што значыць — «Чырвоны сцяг». Трэба яе непрыкметна рассоўваць сярод салдат. І яшчэ адно я вам хачу параіць. Солі, газы, мыла купіць у вас няма дзе. А ў Бабруйску ўсё ж дастаць можна. Праз валаснога старасту папрасіце каменданта, каб дазволіў вам зарганізавацца ў кааперацыю. Ваш надзейны чалавек будзе ездзіць у Бабруйск і прывозіць усё, што трэба.

— А сярнічкі там ёсць? — запытаў Цярэшка.— І каб хоць трохі дзёгцю, а то перады, як сабачая шкура, трашчаць...

— Будуць сярнічкі, і дзёгаць, дзядзька Цярэшка,— супакоіў старога Ляўкоў.

А Пракоп Малаковіч хадзіў сярод людзей і раздаваў кожнаму невялічкія лісткі. На іх было напісана: «Ко всем гражданам оккупированной Белоруссии». Большыя былі засеяны дробнымі, вельмі ж пакручастымі літарамі. Няйначай, нямецкімі. Гэтыя трэба было падсоўваць салдатам.

Тут жа Пракоп абвясціў: хто хоча запісацца ў бальшавіцкую партыю, няхай падае заявы яму.

— А як я не ўмею пісаць? — запытаў Цярэшка.

— Папрасі граматнага, а потым і самога навучым.

— Вучыць вучы, толькі на грэчку, Пракопка, не стаў...— не супімаўся стары.

Сцяпан ГАЎРУСЁЎ

●

Прызнаюся — я шчыра зайздрошчу
Аркестранту, што кожны парад
Падаецца на людную плошчу,
І сабе, і прывычнасці рад.

Хай сабе ён трымаецца збоку,
Ён — душа маляўнічых калон.
Абнаўляюцца людзі ў патоку,
З году ў год не мяняецца ён.

Ён у форме прывычнай, як споведзь.
І навечна застыла нібы
Яго шчок бясклапотных пунцовасць
Ад начышчанай меднай трубы.

МНОГА-СТАНОЧНІЦА

Вузялок дзяўчаты ловяць —
Той ад смеху аж дрыжыць,
І праз нітак каляровасць
І бяжыць ён, і бяжыць.

А тканін узор стракаты
Аж звініць ад салаўёў —
Іх прывабілі дзяўчаты
З васемнаццаці гаёў.

Запявала і танцорка,
Паглядзі — з усіх бакоў
Зіхацiць скарагаворка
Дваццаці пяці станкоў.

Вузялок той дурасліві
Угрунём ды угрунём
І, зняможаны, шчаслівы,
Пырхне ў рукі — птушанём!

Партызаны смяяліся з Цярэшкавых кепікаў, усміхаліся і рэўкомаўцы.

— А як пісаць, таварыш Малаковіч? — запытаў Іван Кавалевіч.

— Яшчэ і ты, смаркач, у парцію лезеш,— ускочыў Цярэшка.— Трымайся лепш за шляхцянчыны кумпякі, дык можа Ермаліцкі табе галагуцкага пеўня ў пасаг дасць...

Іван пачырванеў і апусціў галаву, адны засмяяліся, бо прывыклі смяяцца, што б ні сказаў Цярэшка, другія зацыкалі на старога, каб змоўк.

Салавей нахмурыў бровы, яго тугія загарэлыя шчокі пачырванелі, нібы дзед не Івана, а яго папракнуў шляхцянкаю.

— А ці ведаеце вы, дзядзька Жулега, што тая шляхцянка выракласяя багацця, кінула засценак і бацькоў, каб толькі пайсці замуж за спрадвечнага парабка? Брат бандыт, а яна горнецца да нас. Пішы, Іван, заяву. Абедзвюма рукамі галасую за цябе. А там і першае савецкае вяселле згуляем...

Пракоп раздаў лісткі ў касую лінейку, агрызак хімічнага алоўка. Грамацеі, прымасціўшыся хто да пянька, хто падклаў стосік лістовак, пачалі пісаць заявы ў Рудабельскую ячэйку РКП бальшавікоў ад сябе і «за негр аматнага... па яго лічнай просьбе».

Праз паўгадзіны Пракоп Малаковіч сабраў дваццаць восем заяў, напісаных насліненым хімічным алоўкам, падпісаных знаёмымі прозвішчамі і крыжыкамі.

— Таварышы, лістоўкі пастарайцеся да раніцы расклеіць на прысадах і платах, газеты падкінуць нямецкім салдатам. Гэта першае заданне маладым бальшавікам,— сказаў Салавей.— А цяпер разыходзьцеся па адным, па двох. Пашукайце грыбоў, пашчыпайце чарніц, каб ніводзін сабака не ведаў, дзе вы былі і каго бачылі.

Мужчыны бралі свае кошыкі, каробкі і аброці і разыходзіліся па лесе.

А на Заечым хутары яшчэ доўга раіліся рудабельскія рэўкомаўцы з Платонам Фёдаравічам Равінскім. Ён прыехаў сюды з пропускам, выпісаным Густавам Шульцам на імя Фёдара Раеўскага.

Ён расказваў, як павінна дзейнічаць кааперацыя, казаў, што крамнікам у Бабруйску трэба звяртацца да таварыша Ліакумовіча, а ён ужо забяспечыць усім, што трэба. А галоўнае — ствараць і ўзбройваць партызанскія атрады, перацягваць нямецкіх салдат на свой бок, а кайзеравых служак узяць у такія абцугі, каб яны і хадзіць баяліся па гэтай зямлі.

— Тут нядаўна, Платон Фёдаравіч, прыехаў малады пан, барон Урангель, і спаганяе з мужыкоў усё, што забралі з яго свірнаў,— перабіў Равінскага Ляўкоў.— Грозіцца, што будзе страляць тых, хто не паслухаецца яго загаду.

— Сам ён нічога не зробіць, а немцы наўрад ці згодзяцца быць панскімі ка́тамі. Можа, варта яго пужануць, каб гэты барон паляцеў вон?

— Прыстукнуць яго, гада, трэба. Гэта ж такі выжлятнік, што свет абыдзі, другога не знойдзеш. Каб даў яму волю, ён бы тут нарабіў...— загуў густым басам Максім Ус.

— Ты яго прыстукнеш, а колькі можа асірацець сямей за аднаго нягодніка. Немцы азвярэюць і пачнуць распраўляцца з нявіннымі людзьмі. Папалохаць можаце, каб з'ехаў хутчэй,— раіў старшыня павятовага камітэта.

О, каб ён ведаў тады, што гэты самы барон Урангель стане атаманам белагвардзейскіх галаварэзаў на поўдні Расіі, што яго крывавы след пацягнецца праз Крым і Чорнае мора, ён бы сам параіў, а то і загадаў Максіму Усу ці Анупрэю Драпезу «прыстукнуць» барона.

Пасля Платон Фёдаравіч не раз шкадаваў, што дараваў жыццё генералу Урангелю, і той ніколі не здагадваўся, каму ён абавязаны сваім існаваннем.

Трохі памыляўшыся, з лаўкі ўстаў Нічыпар Званковіч, выцягнуў з-за пазухі складзены ў чатыры столкі аркушок паперы.

— Тут майго дзядзьку Міхала выбралі валасным старастам, прымусілі нібыта быць нямецкім ганчаком. А ён чалавек сумленны і от напісаў заяву, каб і яго прынялі ў бальшавіцкую партыю. Не ведаю, што думаеце вы? А я б прыняў. Наш ён чалавек.

— Думаем тое, што і ты,— весела адказаў Салавей.— Каб Міхал быў не наш, ніхто б яго ў старасты не выбіраў. Воласць была бальшавіцкаю, бальшавіцкаю і асталася. Так ці не, хлопцы?

— Давай сюды заяву,— працягнуў руку Малаковіч.— Хто за тое, каб прыняць Міхала Званковіча ў партыю камуністаў-бальшавікоў?

Разам з усімі прагаласаваў і старшыня павятовага рэўкома.

Пад вечар ён сабраўся ў дарогу. Цімох Валодзька запрог маленькага мышастага коніка, укінуў у палукашак свежай травы і павёз галоўнага павятовага камуніста па аднаму яму вядомых лясных дарожках.

За паўвярсты паперадзе фурманкі ішоў па лесе Максім Ус, з двума наганамі і гранатай, а назіркам шасталі па кустах Нічыпар Званковіч і Лявон Адзінец...

. . . .

Назаўтра новы валасны староста папрасіў дачку панскага вінакура Лізу, каб схадзіла з ім да нямецкага каменданта і ператлумачыла таму ўсё, што ён мае сказаць.

На дзядзінцы дымілася паходная кухня, а каля яе стаялі адзін за адным салдаты з мядзянымі кацялкамі. Кухар у даўно нямытым каўпаку боўтаў чарпаком у катле і разліваў у кацялкі густы рысавы суп. На дошцы, пакладзенай на дзве цагліны, ляжалі кантовыя бляшаныя пушачкі з галетамі. Кожны браў блішчасты слупок і з поўным кацялком адыходзіў у цень ліпавых прысад. На ганку ў расшпіленым мундзіры стаяў камендант і глядзеў, як сілкуецца яго войска. Заўважыўшы, што маладзенькая статная дзяўчына ў доўгай спадніцы, белай блузачцы і саламяным капялюшыку з нейкім мужчынам ідзе да яго, камендант хуценька зашпіліўся на ўсе гузікі, насунуў на лоб лакіраваную каску.

Міхал Званковіч адвесіў нізкі паклон, Ліза толькі кіўнула прыгожай галоўкай і нешта залапатала па-нямецку.

— Растлумач яму, што мужчыны хочуць згарнізаваць капярацыю, вазіць з Бабруйску мыла, газу, соль, каб тут зрабіць хоць якую невялічкую крамку, і просяць у пана каменданта дазволу.

Камендант выслухаў, што яму пераказала Ліза. Рудыя вусы заварушыліся, захадзілі густыя бровы, падобныя на вусы. Ён гаварыў, нібы лаяўся.

— Пан камендант кажа, што сяляне павінны здаваць арміі кайзера Вільгельма хлеб, сала, масла, мёд і палатно. А староста абавязаны выдзеліць падводы і далажыць пану каменданту, у каго што можна ўзяць.

— Падводы загадаць не штука, а хлеба ды сала гадоў на дзесяць назапашана на хутарах у Перагудаў, Гатальскіх, Ермаліцкіх ды Вінярскіх. Чаго ж? Можна і паказаць, дзе яны хаваюць дабро. А мужыкі даўно нішчымніцу ядуць. Адкуль у іх той хлеб ды сала?

Ад таго, што ніяк не магла перакласці слова «нішчымніца», Ліза аж пачырванела.

— Спісы, у каго ёсць хлеб, я дам. А як нашчот капярацыі, спытай.

Яшчэ паўпінаўся трохі камендант, але Міхал яго ўмалёгаў. Можа тут і Ліза дапамагла сваімі прывабнымі шэрымі вочкамі і румянымі шчочкамі з залацістым пушком каля вушэй. Камендант сказаў, што на першы сход пайшчыкаў прыйдзе сам разам з перакладчыцай.

І сапраўды прыйшоў. У школе за вузенькімі партамі і проста на падлозе сядзелі барадатыя і сярэдняга веку мужчыны, асобна каля печы стаяла чалавек дваццаць кабет і маладзіц. Палавінка сонца яшчэ вісела над лесам і залівала пакой чырвоным бляскам. Па вуліцы ў воблаку рудога пылу ішла з пашы чарада кароў, чутно было, як ляскае пастух доўгаю пугаю і кляне «лысух» і «рагуль».

Камендант увагнуўся ў нізкіх дзвярах, каб не збіць шышака на бліпічастай касцы, атрос з мундзіра пыл і пайшоў да стала. Следам за ім убегла Ліза. Жанкі скоса паглядзелі на яе. «Ні была б то адна кроў, бач, як дагаджае...» — шапнула Мікодыміха Парасцы.

Камендант сеў за стол і паманіў пальцам валаснога старасту. Міхал стаў побач і неяк сарамяжа загаварыў:

— Гражданы вобчаства, мужчыны і бабы, сядзім мы пры лучыне і самі закурэлі, як галавешкі. Газы няма. І солі, каб прысаліць які гаршчок, нідзе і драбочка не знойдзеш. Як пахне мыла, ужо і бабы забыліся.

Відаць, Ліза дакладна перакладала прамову старасты, бо камендант усміхаўся і ківаў галавою.

— Калі ж мы згарнізуем капярацыю, збяром паі, выберам крамніка, казначэя і ўсю ўправу, можна будзе тое-сёе даставіць з Бабруйску.

— Хоць бы трохі анучы адмыць да вошы на дзецях выпрудзіць.

— Бацвіння няма чым прысаліць,— загаманілі бабы.

З апошняй лаўкі падняўся высокі бялявы Пракоп Малаковіч. Мужчыны пераглянуліся, зашапталі: «Бач ты яго, і не баіцца!», «А чаго яму баяцца, ён жа не канакрад які?» «Сціхніце вы»,— цыкнула на іх Параска.

Пракоп гаварыў спакойна і разважліва:

— Што капярацыя нам трэба, кожны ведае. Дык каб доўга не гаварыць, давайце выберам праўленне, казначэя там, прадаўца. Збяром паі, і няхай едуць у Бабруйск. Я думаю, лепшага казначэя, як Мікодым Гошка, нам не знайсці, а крамнікам няхай бы быў хоць Цімох Валодзька. Хлопец ён малады, вёрткі. Адным словам, свой чалавек. Ну і Сцяпан Жынко, як граматнейшы, над імі за старшага. А як вы думаеце?

— Думаем так, як і ты,— з другога канца выгукнуў Лявон Адзінец.

А Ліза сядзіць побач з вусатым немцам і ўсё шчабеча яму на вуха, усё перадказвае, хто што гаворыць.

З апошняй лаўкі высунуўся доўгі, як жардзіна, Аверкаў Каленік. Шэрыя валасы звісалі аж на каўнер крамнага пінжака. З маленства ён падаваў кадзіла папу, і сам збіраўся пайсці ў боскія служкі, а як закруціла вайна ды рэвалюцыя, узлаваўся на ўвесь свет, зашыўся на бацькавым хутары. А ў нядзелю і на прастольныя святы спяваў на клірасе і часам, калі не было дзяка, чытаў «Апостала». А цяпер здурэў, ці што? Выскачыў, як Піліп з канапель, ды як ляпне:

— Няхай паненка перакажа гаспадзіну каменданту, што тут сабраліся адны бунтаўшчыкі і рэўкомаўшчыкі, і Пракоп, і Лявон Адзінец, і Параска, і той жа хвалёны Мікодым. Хапайце іх і вяжыце!

Усім аж дух заняло ад неспадзеўкі. Ліза пабялела ў твары, азірнулася на ўсе бакі. Камендант яе запытаў:

— Was sagt dieser Mann? *

Дзяўчына нахмурыла бровы, нібы падбірала патрэбнае слова, потым усміхнулася і «пераказала»:

— Er sagt, Produktionsgenossenschaft das ist sehr gut. **

Ніхто не зразумеў, што яна сказала, і чакалі, што будзе рабіць камендант. А ён заківаў бліпічастаю каскаю, заварушыў цубкімі рудымі вусамі і праз жоўтыя конскія зубы прабурчаў адзінае зразумелае слова: «Gut! Sehr gut! ***

Хтосьці Каленіка так тузануў за пінжак, што той аж язык прыкусіў, некалькі галасоў прашапталa: «Юда, хрыстапрадавец!» І ўсе замоўклі, нібы нічога і не было.

Цімох Валодзька — 1967 год.

Так, як і прапанаваў Пракоп, у каапeрацыю выбралі Цімоха Валодзьку, Мікодыма Гошку і Сцяпана Жынко. У былой манапольцы вырашылі зрабіць краму. Камендант дазволіў раз на тыдзень збіраць праўленне і кожны месяц — сходы пайшчыкаў, выпісаў пропуск ездзіць у Бабруйск па тавары.

Рудабельская каапeрацыя заварушылася на другі ж дзень. Малады, маленькі, як вузельчык, і вельмі ж спрытны Цімох Валодзька толькі што сыскаўся з нейкага далёкага салдацкага шпіталю і цяпер, згаладалы па рабоце, прыбіваў паліцы ў краме, збіраў па хатах мяхі пад соль, запісваў, што каму прывезці.

Мікодым хадзіў з двара ў двор і спаганяў паі, каб было, як ён казаў, за што рукі зачапіць.

Ахвотна дзядзькі ехалі ў падводы па тавары для каапeрацыі. З пропускам рудабельскай камендатуры іх нідзе не затрымлівалі нямецкія патрулі. Валодзьку нават дазволілі браць з сабою карабін, каб адбівацца, калі часам нападуць «бандыты».

У Бабруйску ён прыязджаў на склад, захоплены рэўкомам у купца першай гільдыі ў самым пачатку рэвалюцыі. Гаспадар некуды з'ехаў, а складам так і загадваў бальшавік Ліакумовіч, у свой часназначаны загадчыкам прададдзела. Склад стаяў на Бярэзінскім фарштадце, далёка ад людскіх вачэй. Бабруйчане забыліся пра яго, а немцы і не чулі пра яго існаванне. Густаў Шульц выдаў Ліакумовічу пасведчанне з пячаткамі гарадской управы, што склад належыць таварыству сельскіх каапeратываў. Гэта сцвярджала і шыльда, прыгожа размаляваная загадчыкам. Ліакумовіч, чалавек інтэлігентнага выгляду, з пышнымі, заўсёды дагледжанымі вусамі, з белымі манжэтамі і каўнерыкам, сядзеў у маленькай баковачцы і выпісваў тавары, а ў скла-

* Што сказаў гэты мужчына? (нямецк.)
** Ён кажа, што каапeратыў вельмі добра. (нямецк.)
*** Добра! Вельмі добра! (нямецк.)

дзе варочалі скрынкі Барыс Найман і Шолам Агал. Яны пад мыла закладвалі мяшэчкі з порахам, піраксілінавыя шашкі, абоймы патронаў, запакоўвалі пачкі газет, якія прывозіў з Оршы Катловіч, лістоўкі, аддрукаваныя ў Бабруйску, і нумары «Rote Fahne».

Апрача ўсяго гэтага, Валодзька часта прывозіў некалькі карабінаў, наганаў і гранат. Ахоўнаю граматаю ў яго быў пропуск рудабельскага каменданта.

Звычайна, калі прыбывалі новыя тавары, збіралася «пашыранае праўленне кааперацыі». Прыходзілі Салавей, Ляўкоў, Малаковіч і Адзінец. Нібыта незнарок заходзілі камандзіры партызанскіх атрадаў — Максім Ус, Нічыпар Званковіч і Анупрэй Драпеза. Тут праводзіліся пасяджэнні рэўкома і партыйнай ячэйкі, раіліся камандзіры атрадаў, раздаваліся лістоўкі і газеты. А калі часам заходзіў нямецкі патруль, Сцяпан Жынко паказваў камендантаў дазвол раз на тыдзень збіраць праўленне кааперацыі. Часам салдат частавалі «шнапсам» з панскага бровара і салёнымі агуркамі.

Салавей трохі ўмеў гаварыць па-нямецку і тлумачыў салдатам, што іх ашукаў кайзер, што яны не павінны крыўдзіць сялян, што ім трэба хутчэй вяртацца дадому, скінуць Вільгельма і ўзяць уладу ў свае рукі. Салдаты задумваліся, бо кожны хацеў хутчэй скінуць гэтую абрыдлую амуніцыю, вярнуцца да сям'і. Яны прагна накідваліся на лістоўкі, якія знаходзілі ў сваіх кішэнях, чыталі ў газеце нямецкіх камуністаў артыкулы Карла Лібкнехта і натхнёныя прамовы Розы Люксембург.

У казарме тоненькія лісткі, напісаныя на роднай мове, пераходзілі з рук у рукі, іх хавалі ў сенніках і за падкладкамі шынялёў, імі дзяліліся з таварышамі, як навінамі з дому.

Камендант ніяк не мог уцяміць, хто прыносіць у казармы гэтую «камуністычную заразу». Ён злосна рваў на дробныя шматкі лістоўкі і газеты, тупаў нагамі, рассякаў паветра кароценькім стэкам і крычаў: «Нават куры не баяцца іхніх пагроз. А салдаты кайзера заўсёды верныя прысязе і айчыне!»

Камендант пасылаў у вёскі і на хутары атрады салдат. Яны выграбалі з засекаў і кадоўбчыкаў жыта, з гарышчаў сцягвалі падсушаныя кумпякі, усё складалі на фурманкі, выдзеленыя старастам.

Галасілі бабы, умольвалі хоць на зацірку пакінуць мукі, пашкадаваць іх дзетак. А салдаты нібыта не чулі і не разумелі іх галашэння.

Барон Урангель прасіў каменданта, каб завярнулі абоз у яго двор і ссыпалі ўсё ў панскія свірны. Ён даводзіў, што гэта яго дабро, нарабаванае мужыкамі і бандытамі. А камендант выконваў загад камандавання — збіраў кантрыбуцыю натурай, на кожную фурманку даў па салдату і адправіў першы абоз у Ратміравічы.

Падводчыкі ішлі каля вазоў, салдаты ляжалі на мяхах і смакталі доўгія люлькі. Колы рыпелі па глыбокім пяску, шумелі старыя замшэлыя сосны і шчабяталі звонкія лясныя птушкі.

Калі абоз уехаў у густую пушчу, каля самай дарогі прагрымеў залп. Спалоханыя коні рвануліся ў лес, перакуліўся адзін, другі воз, разам з мяхамі пассоўваліся немцы, не паспеўшы ўхапіцца за свае карабіны. А іх ужо акружыў атрад — чалавек сорак узброеных маладых і барадатых мужчын. Адстрэльвацца і супраціўляцца не было сэнсу. «Што можа зрабіць дзесяць салдат з такою вялікаю бандаю? Загінуць? За што і дзеля чаго? Каму ж ахвота паміраць?» — думалі перапалоханыя да паўсмерці немцы. Яны паднялі рукі, баючыся паварушыцца.

Адны партызаны лавілі коней і заварочвалі на вузкую лясную дарогу, другія збіралі пакіданыя салдатамі карабіны, здымалі з папруг цесакі і высыпалі з патранташаў патроны. Потым салдат паставілі па два ў рад. Тут кожны перакалаціўся, як асінавы ліст. «Чаго добрага,— думалі яны,— дадуць залп, то табе і будзе Vaterland...»

Але да іх падышоў смуглявы, сярэдняга росту мужчына і, мяшаючы — слова па-руску, слова па-нямецку, лагодна і ціха загаварыў:

— Вы хацелі пакінуць дзяцей без хлеба. Выходзіць, бандыты вы. Хоць ваш камендант бандытамі лічыць нас. Мы — партызаны, мы абараняем свае сем'і, сваю зямлю ад бандытаў і ворагаў. Ідзіце спакойна назад. Ніхто вас не зачэпіць. А каменданту перадайце, што не выпусцім адсюль ні аднаго зярняці. Вас сотня, а нас тысячы. Усе мы былі салдатамі і ўмеем добра страляць.

Ён усміхнуўся, выцягнуў з-за пазухі пачак нямецкіх лістовак і раздаў кожнаму па некалькі штук.

— Auf Wiedersehen, Genossen! — і прыставіў далонь да казырка палінялай салдацкай шапкі.

Салдаты павярнуліся, нібы па камандзе, і ціха, час ад часу азіраючыся, патупалі па пыльнай лясной дарозе. Калі трохі адышліся і ўбачылі, што ніхто за імі не ідзе, прыпусціліся ледзь не рыссю.

— Заварочвай на Зайцаў хутар! — загадаў Салавей.— Няхай кожны разбірае сваё, а шляхецкае раздзелім сіратам і ўдовам.

Весялей пакаціліся колы па цвёрдай лясной дарозе. Следам ішлі партызаны. У некаторых на адным плячы вісела свая стрэльба, а на другім — нямецкі карабін. Максім Ус падперазаўся двума поўнымі патранташамі. Хлопцы расказвалі, як хто страляў, колькі забраў патронаў, хваліліся новымі карабінамі.

Пад вечар таго ж дня, напалоханы партызанамі і раззлаваны беспапаможнасцю нямецкага камандавання, барон Урангель загадаў закласці яму брычку, сказаў, што едзе ў госці да харамецкай пані, паклаў пад сядзенне нейкія скрыначкі і шкатулкі, накінуў калматую бурку, ускочыў на абшмулянае скуранoe сядзенне і памчаўся рыссю па пыльнай дарозе.

Калі ўскочылі ў лес і брычку затузала на выбоінах і карэннях, барон адно крычаў фурману: «Паганяй!» Толькі сцішыліся замыленыя коні, калі праехалі Халопеніцкі мост. Барон азірнуўся назад, з палёгкаю ўздыхнуў, нібы выскачыў з варожай засады. Яму шкода было пакідаць такі маёнтак і не хацелася рызыкаваць жыццём, неабходным «для выратавання Расіі».

Ён пераначаваў у Харамецкім маёнтку. Там яго ўжо чакалі Казік Ермаліцкі і Парфір Плышэўскі. Пра што яны гаварылі, ніхто не ведаў. Раніцаю баронава брычка паехала па дарозе на Бабруйск.

Болей у Рудабелцы барона Урангеля ніхто не бачыў. Толькі Максім Ус доўга яшчэ шкадаваў, што выпусцілі яго жывым.

Далей будзе.

Анатоль СЕРБАНТОВІЧ

КАЛЯРОВЫЯ СНЫ

Прыязджаю у край наш лясны
І ў бабулі старой начую.
І не толькі звычайныя сны —
Каляровыя сны гляджу я.

Чорны колер — бацькаў пагон,
Кроў людская — гарачая чырвань,
Маладая зара — агонь,
Спапяляўшы маю Айчыну.

Пакідаю свой край лясны.
Заначую у чыстым полі.
Ды ад вас, каляровыя сны,
Не магу уцячы я ніколі.

ГРАЧАНКА

Над кармою пракрычала чайка.
За яе палётам я сачу
І хачу, танклявая грачанка,
Ад яе імя тваё пачуць.

А мяне, лятаючы над полем,
І у трыснягах каля ракі,
Чайкі называюць Анатолем,
А-на-толь — высвістваюць шпакі.

І бяжыць танклявая па сходнях,
І са мной яна ужо на ты:
— Анатоль па-грэчаску — усходні...
А на ўсходзе — рускія браты...

Анатоль...
А слоў запасу мала...
Голас сумнай просьбаю звініць,
Так, як продкі нашы ад навалы,
Ад галечы сёння засланіць.

Б'ецца ў берагі сівое мора.
Па гудку бягу на параход,
Грозны на яе нямое гора,
Ціхі на сваё — на сотні год.

Валеры САНЬКО

ПАВАРОТ

Апавяданне

Мал. А. Волкава.

I

Гаварылі двое — плячысты, дужы хлопец і сухарлявы, невысокі мужчына. Сухарлявы настойваў, але няўпэўнена; хлопец рашуча адмаўляўся.

— Ды што вы, Сяргей Пятровіч... Як па такой гразі выехаць...

Гаварыў хлопец павольна, упарта нахіліўшы галаву. Пазіраў спакойна і сур'ёзна, у куточках вуснаў блукала ціхая ўсмешка.

Невысокі мужчына быў старшыня калгаса Курдзін. Ён і сам не верыў, што нехта паедзе такой дарогай па ўгнаенне. Бырко, брыгадзір трактарыстаў, яму так і адказаў:

— Хоч, Пятровіч,—загадай. Выправадзіць любога можна. Я і сам паеду. Але загадваць іншым не буду. Хочуць трактарысты — няхай едуць. На сваю рызыку. Бо машына па такой калатушы не пройдзе. Сядзе на першай вярсце.

З раёна ў «Прамень» яшчэ на першыя зазімкі прыйшоў наказ — вывезці ўгнаенне са станцыі. Старшыня прамарудзіў. «Паспеецца. Не гарыць. Штогод вывозілі, не будзем апошнія і цяпер»,— адказаў ён маладой і нявопытнай аграномцы. Але вясна прыйшла нечакана, бурна. Учора вечарам яшчэ цісну‌ў марозік, снег звонка рыпеў пад нагамі, а сёння раптам палеткі пашарэлі, вулачкі Некрашоў сталі непралазныя ад гразі. Ледзяшы, што накіпалі за ноч пад стрэхамі, раставалі, як толькі ўзнімалася сонца. Калі ў «Промні» ўспомнілі пра ўгнаенне, дарогі сталі непраходныя. Аднак вывезці яго трэба было. Марыя Атахновіч, звеннявая па льну, прыбегла ў праўленне: «Дзе абяцанае ўгнаенне? Хочаце, каб на вецер працавалі...»

Курдзін кінуўся да механізатараў, а пасля гаворкі з брыгадзірам сам пайшоў да Марыі. «Што рабіцьмем?» — запытаў у яе, як у роўні. Нядаўняя дзесяцікласніца аж пачырванела ад гонару, што з ёю так гаворыць старшыня, і параіла схадзіць у майстэрню да Алеся Сутана: «Скажыце, што мне гэта патрэбна».

Курдзін павесялеў, але калі і ад Алеся, звычайна паслухмянага і стараннага, пачуў тое ж «не», адразу звяў.

— Памяркуйце самі, Сяргей Пятровіч — як давезці яго. Цераз Рагачоўшчыну не думай. Балота распусціла. А на Лясішча таксама не патыкайся — Лясішчаўскі лог глыбокі. Ён заплыў. Патонем з макаўкаю.

Марыю ўбачылі ледзь не абодва разам. Яна подбегам напрасткі кіравалася да майстэрні.

— Ты яшчэ не сабраўся? — здзіўлена спытала яна, дзябёлая, смуглявая, з мяккім грудным голасам, які цяпер гучаў усхвалявана і адначасова ўладарна.

— Паехаў... Хіба не бачыш? — няхораша пажартаваў Алесь у адказ.

— Дапраўды не паедзеш?

Старшыня перамінаўся з нагі на нагу, уздыхаў.

— Няўжо ж маню! Як па гразішчы такой ды не выпхнуцца... — голас Сутана здаўся хрыпатым і чужым нават яму самому.

Дзяўчына схіліла галаву. Нейкі час цягнулася маўчанне. Яны пазіралі адно на аднаго. Трывожна каркаючы, сарвалася з голай тонкай бярозы варона. Вырываліся з промняў, плылі па небе абложныя і рыхлыя воблакі, раставалі...

Старшыня чакаў канца гаворкі і думаў пра гэтых дваіх маладых. Абое яны нейкія калючыя, адно аднаму нічога не перапусцяць, і, мабыць, толькі паддаўшыся маці, Алесь заслаў да Марыі сватоў. Вяселле ж дамовіліся згуляць па восені.

— Ты што, Алеська, жартуеш? — сінія, пранiклівыя вочы Марыі праменіліся ласкаю.

— Трэба, урэшце, самім не бавіцца,— хутка загаварыў Сутан, размяклы і ад таго злы на сябе. Хоць ён і пратэставаў, іх план пачаў ужо ўкладвацца ў яго галаве.— У апошнюю хвіліну ўспомнілі. Не тады сані ладзяць, калі ў лес трэба ехаць.

— Алесь, ну віноўны я. Прагледзеў,— лагодна загаварыў павеселелы нечага Курдзін.— Але ж выручыць трэба... Чаму я да цябе прыйшоў? Бо ведаю, ніхто не прывязе. Умельства не хопіць. А ты зможаш... Вечар, падмарозіць якраз...

Трактарыст усміхнуўся, закруціў чубатаю галавою, эхнуў. Просты і добры твар хлопца ўсё часцей усміхаўся.

— Ды зразумей ты — без угнаенняў усё паляціць,— даводзіла сваё і звенкая. Рэдзенькія кудзеркі на яе ілбе ўздрыгвалі.— Дзяўчаты так стараліся... Урабілі глебу. Не зямля — пух! Трэба ж камусьці пасабіць нам.

— Добра... Я паеду... Але, пабачыце, сяду макам,— прамовіў нарэшце хлопец.— У Лясішчаўскім яры не ўз'едзеш... А з'ездзіць — чаму не, можна...

— На павароце не выедзь толькі, а то такую пытлю задам... Не пагляджу, што сам улагоджваў,— пасміхваўся дарогай з майстэрні да гаража Курдзін.

— Разумею, чаго там... Касцу пагоды не ждаць.

Звечарэла зусім, калі магутны ДТ важна зачаўкаў гусеніцамі. Матор гудзеў роўна і бадзёра.

II

Калёсы прычэпа на шырокіх гусенічных разорах пакідалі слядыы — вузкія і глыбокія; яны адразу аплывалі, зацінаяліся. Над полем шырока і шчодра свяціў месяц. Полымя Млечнага Шляху пераліваласяў вышыні, сыходзіла на зямлю і, белае, чароўнае, засцілала дрэвы ў маўклівым полі, афарбоўвала снег у фіялетавы колер.

Трактарыст адчуваў нейкую шчымлівую еднасць з гэтым супакаеннем прыроды, і, хоць знешне аставаўся спакойны, яго прыўзнімала пачуццё свабоды, улады і лішку энергіі. Лясішчаўскі лог паказаўся нечакана. Алесь спыніў трактар, з варожым, незразумелым для самога пачуццём пайшоў па крутым і коўзкім беразе.

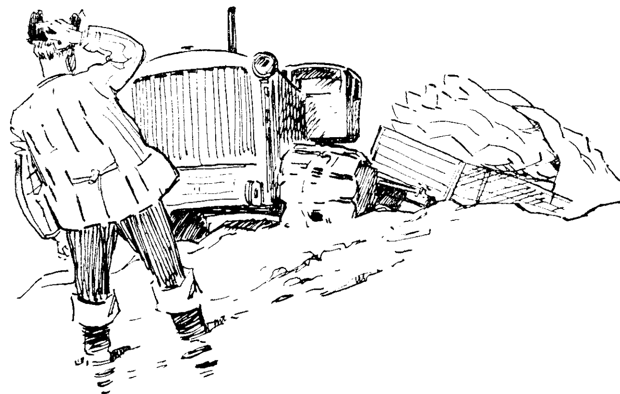

Па яры каціўся вадзяны паток. Вада трывожна плескатала ў цесных берагах. На хвіліну яе жывы бляск нібы заваражыў Алеся. Ён ступіў у ваду, памацаў ботам гальку на дне і рашуча зрабіў некалькі хуткіх і асцярожных крокаў. Дно было пясчанае, тупкае, па ім смела можна было павярнуць трактар, каб уз'ехаць на процілеглы бераг. Але ён доўга яшчэ шукаў лепшы праезд.

— Ну, была не была! — урэшце закіраваўся ён назад.

Ціхмяныя шолахі ночы перакрыў рэзкі і грубы гул матора. Алесь павёў рычаг, трактар тарганууся, і паволі пацягнуўся пагрузлы да самых восяў у хлюпаткой кашы прычэп. Рухі хлопца, дасюль стрыманыя і ўпэўненыя, сталі скаваныя і запаволеныя, ён замёр у напружанні. Трактар паволі з'язджаў з берага.

Алесь ведаў, што з разгону развярнуцца, каб уз'ехаць, немагчыма, і не даваў ходу машыне. Пальцы ўчэпіста трымалі рычаг, і толькі калі першыя тракі гусеніц дакрануліся да мутнай вады, ён пераключыў хуткасць, паддаў газу. Уся махіна адразу ажыла, пакацілася скарэй і імклівей.

Сутан пацягнуў на сябе правы рычаг павароту, трактар паслухмяна выпісаў гусеніцамі паўдугі ў вадзе, ірвануў прычэп, палез на другі бераг.

«Усё ў парадку...» — бліcканула думка. Шчасна затахкала сэрца.

Але тут здарылася непрадбачанае. Аслізлы, размяклы бераг пад прычэпам пачаў асядаць.

Прычэп бокам сунуўся да патоку. Каб працягвалася гэта яшчэ імгненне, прычэп перакуліўся б. Алесь моцна тарганyў ужо левы рычаг — і прычэп не перавярнуўся, толькі стаў упоперак дарогі.

«Што ж рабіць?» — у нейкай здранцвеласці думаў Алесь, злосна ціснучы педаль газу. З-пад гусеніц вычмяквалі вялікія камякі гразі, наваколле глушылася гукамі перагружанага матора, а пракляты прычэп не крануўся. «Кончыцца салярка, і тады будзе яшчэ горш...» Ён выключыў матор.

Чорная і халодная вада, паблiскваючы пад святлом месяца, лізала дно прычэпа. Алесь далоняй выцер спацелы твар.

III

Ён сярод ночы прыйшоў да брыгадзіра, расказаў яму ўсё, спытаў, што рабіць далей.

— Спаць ідзі. Не ведаеш, што рабіць... — сказаў брыгадзір спакваля.

Гэты малакасос раздражняў Бырка: «Заўсёды, носіцца з якімі-небудзь вар'яцкімі планамі... Згадзіўся ехаць па ўгнаенне. Курдзін праспаў, няхай сам і адбаярваецца. Дык не, Сутан знайшоўся, паехаў. Змагу! Змог... Цяпер Насту разбудзіў, дзяцей траха не напалохаў...»

— А ўдабрэнне хай там? — нейкі тугі камяк перакочваўся ў грудзях Алеся. Яму хацелася вылаяцца. За тупасць, за абыякавасць... Не для сябе ж ён паехаў...

— Усё роўна намоклі ўжо мяшкі. Ноч пачакаюць.

— Дзе мне саляркі ўзяць?

— Паедзеш? — здзівіўся Бырко.

— Трос вазьму. Два. Стачу.

— Нічога не выйдзе.

— Чаму не выйдзе?

— Адзін не выцягнеш, а ніхто больш не паедзе. Трактары не пойдуць. Ведаеш жа...

— А варакевічаў трактар таксама не пойдзе? — з'едліва, з ледзь стрыманым раздражненнем запытаў Алесь.

— Вечарам скрышыў нешта. Стаіць. Трэ будзе разабрацца.

— Ну і д'ябал з вамі ўсімі! — Трактарыст рашуча пакрочыў ад ганка. Да весніц не дайшоў, запытаў: — Дзе мне ўсё-такі салляркі ўзяць?

— Зайдзі ў майстэрню. Там у адной бочцы ёсць. Варывону скажы, так і так, адпусціць.

— Колькі яе там?

— Бяры, колькі трэба. Аформім пасля.— Счакаўшы, дадаў: — Масла, пры спатрэбе, возьмеш уверсе на паліцы.

— Добра,— адказаў Алесь і пайшоў з двара.

Вярнуўся Алесь днём, так і не выцягнуўшы прычэп, праклінаючы брыгадзіра і ўсю іхнюю механіку. Тут ён натрапіў на старшыню.

— Я казаў, не трэба ехаць. Не паслухалі. Выгналі... А цяпер усе рукою махнулі. Абодва тросы парваў...

Курдзін бачыў перад сабою стомленага, выпацканага чалавека, спахмурнелага ад няўдачы.

— Чаму ніхто не паехаў пасабіць? — спытаў ён.

— А хто па такой хлюпоце зможа да праклятага Лясішчаўскага даехаць? І на чым? У Варакевіча ж, як на зло, сапсаваўся.

Старшыня, не спяшаючыся, пайшоў па набрынялай дарозе. Нізкае вясновае сонца пускала па цёмнай вадзе лужын іскрыстыя белыя дарожкі.

Алеся непакоіла і сустрэча з Марыяй. Ён храбрыўся, у думках гаварыў дзяўчыне цэлыя прамовы, але сустрэчы чакаў з хваляваннем; пры думцы пра яе замірала сэрца і тонкім халадком працінала спіну.

Сустрэліся яны раніцаю наступнага дня. Марыя спыніла яго па дарозе ў майстэрню — ён ішоў памагчы Варакевічу. Не павіталася.

— Ну што? — коратка, з нездавальненнем у голасе, спытала дзяўчына; прыгожыя вочы яе былі трывожныя і разгубленыя.

— Пра што ты? Добрай раніцы. Што ўчора рабіла?

— Ты яшчэ прытвараешся, быццам не разумееш, пра што? Ты ж знарок пасадзіў прычэп. Вось, маўляў, паскачы без маёй дапамогі, без мае ласкі.

— Што ты, галава, толькі гаворыш? Падумай... Як ты магла нават думаць такое? Няўжо я... Ці мо ў мяне сэрца няма, па-твойму?

— Майму полю пустому скажы гэта,— і пайшла ў свой бок.

Ён кінуўся следам.

— Маруська, пачакай!

— Не выкручвайся...

Толькі цяпер ён заўважыў людзей. Некаторыя ўсміхаліся. Зняважаны, у нейкім аслупяненні, Алесь заспатыкаўся, ідучы назад, дахаты. Вялікая крыўда і абраза перапаўнялі яго душу.

У гэты момант Марыя павярнулася, зірнула на яго. Алесева постаць рашуча аддалялася.

— Ох, дапякла, гадаўка, хлопцу! — уздыхнула старая Варывоніха.— Ох, і дапякла ганарліваму...

IV

Прычэп вывезлі цераз два дні. Размоклыя папяровыя мяшкі былі парваныя. Рэшткі нявымытага дажджамі і вадою ўгнаення раздалі адстаючым брыгадам.

Горка раскайвалася Марыя, што дарэмна пакрыўдзіла хлопца. Яна жадала сустрэцца з ім. Гэта ёй удалося толькі на трэці дзень пасля той сваркі. Ён ехаў з поля. Хацела пагаварыць, усё растлумачыць, але ДТ, грозным рокатам крыючы аселіцу, пранёсся міма.

— Хадзі пешшу. Прывыкла... — данеслася з трактара.

Вечарам на танцы Алесь прыйшоў п'яны, аблаяў Марыю, калі яна падышла.

— Прэч, дурніца! Ідзі трактару майму выкажыся...

Алесь Сутан запіў. Мусіць, ён і сапраўды моцна кахаў дзяўчыну. Добрыя вясковыя жанчыны ціха ківалі галовамі, ці то асуджальна ці то спагадліва гаварылі ўслед, бачачы нецвярозага хлопца:

— Далася дзеўка ў знакі, далася, атрута...

Марыя не падыходзіла да Алеся. Неяк улетку яны сустрэліся, але, прытварыўшыся злоснымі і гнеўнымі, адвярнуліся і разышліся.

Упартыя былі гэтыя двое.

А потым каля Марыі закружыў хлопец з Кляпчан, рослы, плячысты, вясёлы. Спярша ён прыязджаў па суботах, а потым — чым далей, тым часцей.

Прыйшла восень. Захмарыла неба, пачаліся дажджы. Над Некрашамі па начах клубіліся нізкія і густыя туманы. Дні станавіліся карацейшыя, а сонца грэла ўсё меней і меней. Лес агаляўся, яго ўсё часцей авейвала задумлівая самота. Нейкая ўрачыстая, спакойная цішыня і замілаванасць пасялялася вечарамі сярод прыбраных палеткаў. Журботнае неба ласкава і самотна праводзіла ў вырай чароды апошніх птушак. У адзін з такіх дзён, калі Алесь пасабляў маці насіць у склеп бульбу, у іх весніцы няўпэўнена пастукалі.

— Чаго табе? — спытаў Алесь, калі ўбачыў прыбраную ў квяцістую тараноўку Марыю. Сярод белага дня, на вачах усіх людзей не пасаромелася яна прыйсці да хлопца.

Алесь быў рады яе прыходу. Так моцна, што не ведаў спачатку,

што казаць, як павітаць дзяўчыну. Ён не раз ужо лаяў сябе за тыя грубыя словы, што гаварыў ёй пры сустрэчах.

— Ласкавей будзь, сынок, ласкавей,— пошапкі сказала старая Сутаніха; яна ў думках даўно і не раз ажаніла сына з Атаховічаваю дзеўкаю.

Марыя не адкрыла веснічак, пазвала гаспадара.

Алесю ад радасці хацелася сціснуць, абняць дзяўчыну, сказаць ёй добрае, сардэчнае слова, але нешта стрымала яго: ён вырашыў да канца вытрымаць характар. «Пакутуеш, прыйшла... так табе і трэба. Я болей бедаваў»,— падумаў ён. Алесь падышоў да яе, падкрэслена марудзячы, нібыта раздумваў. Хмура, з неахвотаю спытаў:

— Ну што табе?

Дзяўчына не бачыла, здавалася, нічога. Вялікімі прыгожымі вачыма прасвятлёна і замілавана пазірала на хлопца.

— Кастусь у нядзельку сватоў зашле,— ціха праказала Марыя, сарамлівым дзявочым рухам цярэбячы вылінялую, але і цяпер прыгожую тараноўку.

Стала горача. Яму ўжо замроілася немаведама што. Ён не зразумеў адразу, што дзяўчына-крутня не зробіць такога ўчынку: не прыйдзе да былога каханага прасіць парады.

— Ну і што? — непрытоеная ўсхваляванасць і ў той жа час абыякавасць, якую ён наўмысна выстаўляў на паказ, прагучалі ў голасе. І голас яго быў халодны, як восеньскі дождж...

— Што мне сказаць сватам? — незразумела пакорліва, са смуткам і горыччу спытала яна.

— Што хочаш,— кпліва ўхмыльнуўся Алесь, адчуваючы асалоду ад сваёй сілы і ўлады.

— Як гэта — што хочаш? — перапытала дзяўчына і дрыготкімі пальцамі пачала перабіраць сплеценыя ў кутас махры тараноўкі.

Алесь глядзеў долу. Марыя нешта прагна, з болем у твары хацела адшукаць у яго постаці. Усё было марна. Твар яе збялеў, перасмыкнуўся. Прыгнечаная, змарнелая, яна павярнулася і пайшла. Яна нічога не заўважала. Ішла так, як чалавек, гатовы на ўсё.

V

Неўзабаве ў Некрашах гулялі вяселле. Яно было багатае і вясёлае. Прыйшло шмат моладзі. Алеся Сутана не запрасілі. Ён прыйшоў сам. Напіўся і пачаў буяніць. Аднак шаферы яго хутка супакоілі. Некалькі дзён пасля не выходзіў на работу.

Адразу па вяселлі Алесь думаў, што калі так выйшла, то і чхаць на ўсё, ён зможа перасіліць сябе. Але ішоў час, а забыць дзяўчыну ён не мог. Нібы прычаравала якая дзіўная сіла. Каб пабачыць яе, паплёўся ў Кляпчаны.

Першыя зазімкі ўжо аздобілі вецце прыдарожных бяроз, і яны стаялі задуменныя, ціхія. На калгасным полі прахаджваліся паважныя гракі. Чуўся іх грай і лапатанне крыл. Журботная закінутасць і аднастайнасць зімніх палёў узмацнялі тугу хлопца.

Алесь быў цвярозы. Магчыма таму ён не ўваліўся адразу ў хату Марыі, а пачаў шастаць ля акон.

Яна выйшла, сказала:

— Не бі дарма ног. Цяпер позна.— Яна была ў новай вопратцы, такая ж рухавая, але з твару паблажэла. Уся неяк за гэты час пасталела. «Абабілася»,— падумаў Алесь, адзначаючы, што такая, змарнелая, з кругамі пад вачыма, Марыя яшчэ болей вабіць.

— Сказаць трэба. Пастой...

— Што?

Ён і сам не ведаў што, хмура паўтарыў:

— Пачакай.

— Мяне муж жджэ.

Адна гардзіна на акне ў хаце сапраўды была адхінута. Алесь плюнуў, пайшоў.

Цераз паўгода пасля гэтай гаворкі ён жаніўся.

Жыў ён добра, спакойна. Любіў, на здзіўленне вяскоўцам, адзіноту. Працаваў па-ранейшаму добра.

Некрашоўцы гаварылі, што пашчасціла Валі Самусевіч на мужа. Сама ж Валя думала іначай. На Алеся находзілі раптам хвіліны нейкай задуменасці і засяроджанай маўклівасці. Тады ён сядзеў ціхом, угнуўшы галаву ў плечы, альбо ляжаў на ложку і маўчаў. Валя ведала, што не пра яе ён думае. Спадзявалася на адно — мо, калі народзіцца дзіця, муж памякчэе сэрцам, стане спагаднейшы, чутнейшы і да яе самой.

VI

Анатоль Клязовіч, Алесь Сутан і Уладзімір Кадзюшка сябравалі даўно, змалку. Іх дружба вытрывала праверку часам. Яе не перапынілі шчаслівыя выпадкі, нягоды і розныя іншыя жыццёвыя абставіны. І хоць рэдка бывае ў наш час, каб сябры юнацтва не раз'ехаліся, не асталіся толькі ў зварушлівых і пякучых успамінах сэрца, у гэтых траіх здарылася іменна так. Пасля арміі яны вярнуліся ў родную вёску, працавалі, ледзь не ў адзін год пажаніліся. Іх сяброўства працягвалася і ў пасталенні. Знешне яны сталі больш стрыманыя, але ўсё роўна доўга адзін без аднаго не маглі быць. На свята сыходзіліся разам. Так было лепш. Як і ў часы далёкай маладосці, усюды хадзілі сваім гуртам. Сустрэліся і сёння, гаварылі, а нарэшце выйшлі на людзі.

Плыло павуцінне, вешалася на дрэвы і правады. За вуліцаю ляжалі ў спакойным птушыным перазвоне, у сонечных промнях цёмна-карычневыя далі ўзараных папараў... Ранняя восень гаспадарыла ў прыродзе.

Каля хаты Выдымчыкаў сабралася моладзь са ўсяго калгаса. Вяселле. Іграе духавы аркестр. У клуб музыкі пойдуць вечарам, а цяпер танцы каля хаты маладой Тамары Выдымчык. Брат яе Віцька, рухавы, падпіўшы, па-гаспадарску распараджаецца сярод танцораў. Чуцён яго зычны голас.

— Колца! Барышні справа! Па-аблагадарррыць!

Прыходу жанатых мужчын не заўважалі. Алесь трохі з жалем падумаў, што мінуў той час, калі на яго заўсёды азіраліся дзяўчаты, перашэптваліся жанчыны, у якіх былі дочкі-нявесты.

Іграў аркестр. Кружыліся пары.

Тонка, да пранізлівасці тонка выводзіў рулады кларнетыст; маладымі вачыма пазіраў стары музыка на дзяўчат. Дудзела труба, працяжна, рыпліва. І гухкаў барабан салідна і мажна. А скрыпка залівалася, плакала; рэзаў смык струны, і ад яго гарачай, палкай самаадданасці, гаротнай у гэтым заліхвацкім гудзе і віхурэнні, рабілася нечага скрушліва і вусцішна на душы. «Не трэба на вяселлі іграць на скрыпцы, не трэба»,— падумаў Алесь.

Кружыліся пары. Полька. Ходырная, гульная. І яе танцавалі жвава, з імпэтам.

— Сходзім і мы патупаем,— прапанаваў Алесю Анатоль. У яго ўсё было добра — з працаю, жонкаю, бацькамі. Алесь зайздросціў гэтай жыццёвай уладкаванасці сябра.

— Ты што, выпіў?

— Не.

— То і людзей не смяшы.

Алесь аблакаціўся на плот.

Госці выходзілі з хаты. Радасна-гаманкія, станавіліся вакол аркестра, спявалі песні. Выйшла і Марыя ў абдымку з высокім чарнявым чалавекам. Безуважны твар Сутана балюча перасмыкнуўся.

— Толя! — звярнуўся ён да Клязовіча. Твар Сутана заліўся чырванню.— Пазнаў?

— Чаму не. Каго добрага не пазнаеш, а яе... Цьфу!

— Не гудзі,— коратка перапыніў Сутан.— Пайду лясну з ёю. А вы, хлопцы, прыцісніце рыпачоў. Хай гадзіну рэжуць. Хлопцаў папрасіце, каб падтрымалі.

— Зробім. Не турбуйся.

Нявыказаны і, мроілася, беспрычынны жаль агарнуў яго. Не раз ужо думаў, што мінулае забылася, у сэрцы асталіся, маўляў, толькі нудотныя ўспаміны пра шчасце. І раптам ад адной стрэчы ўсё забурліла ізноў.

Хмуры, няласкавы, Сутан падышоў да Марыі. Скоса зірнуў на Кастуся, яе мужа. Не пазіраючы на Марыю, працягнуў руку да яе. Запытаў у Кастуся:

— Ты дазволіш, канешне?

— Можа не з'ясі маю жонку за адзін танец.

Мерныя, павольныя крокі танга. Амаль як не ў танцы, без усялякага напружання, вольна ступалі гэтыя двое.

— Марыя, як ты жывеш?

— Добра.— Яе прыгожы, мілы твар, трохі прыпалоханы, быў блізка да яго. Халадком пахлі яе косы, авейвала цяпло дыхання.

— Успамінаеш хоць калі?

— Не.

— Чаму гэта?

— Не ведаю.

Плечы жанчыны ўздрыгвалі, а вочы хаваліся ад позірку Алеся. Ён мацней абняў яе. Яна прытулілася. Галава гатова была прыпасці да яго грудзей. Горкая пяшчота ўперамешку з гарачай хваляй замілаванасці і любасці захліснула Алеся. Ён вёў яе ціха і асцярожна.

Марыя, здаецца, забыла ўсё — людзей, мужа. Сама дзівілася сабе, сваёй адвазе. Сэрца нясілела ад нечаканага, моцнага, салодкага болю. Было прыемна. І радасна. За сябе, няўдаліцу, а патрэбную ўсё ж гэтаму кручанаму чалавеку. Радасна і за яго. Ён быў такі ж, якім мроіўся: добры, ласкавы, напорысты.

Яны амаль не гаварылі, суцішаныя, зачараваныя, ледзьве перастаўлялі ногі. Сонца залаціла траву. Доўгі танец канчаўся. Але ў гэты час Анатоль Клязовіч і Валодзя Кадзюшка заспрачаліся каля аркестра. Клязовіч даказваў, што музыкі будуць іграць яшчэ паўгадзіны. Кадзюшка сцвярджаў адваротнае. Вакол іх сабраліся цікаўныя, а яны ледзь не крыкма даводзілі сваё. Пайшлі аб заклад. Анатоль Кучэўскі, слабенькі, недалёкі хлопец, які заўжды цягнуўся за дужэйшымі, тут жа падахвоціўся, перабіў рукі.

— Хто не выйграе, я — абавязкова,— вясёленька праспяваў ён.

— Музыканцікі — рэжце! — выгукнуў Клязовіч, калі тыя прыцішылі тэмп.

Танец зацягнуўся. Трубачы прысталі. Акардыяніст ледзь расцягваў мяхі. Адзін толькі скрыпач, амаль дзядок, пілікаў з ахвочасцю.

Нарэшце музыкі ў знямозе адваліліся ад сваіх інструментаў.

Надрывалася адна скрыпка... Яна выцягвала сэрца з Алесевых грудзей. Ужо ніхто не танцаваў, толькі ён з Марыяй. Гукі скрыпкі, на дзіва выразныя, як іскры, украсаліся ў душу. Ён нічога не чуў, не бачыў. Скрыпка, яе жалобныя гукі, і Марыя. «Як на хаўтурах...— працяла раптам яго кароткая думка.— Як на хаўтурах па нечым дарагім...» Алесю зрабілася яшчэ самотней. Было шкада нечага безвароткага і далёкага-далёкага...

Асцярожнае маўчанне, рэдкія словы...

Моладзі надакучыла чакаць, калі яны кончаць свой дзіўны танец. Дружна ступілі ўкруг пары. Танга пачыналася нанава.

— Скажы што-небудзь...— вымавіў Алесь.

— Што? — ачнуўшыся, не зразумела яна.

З палёў патыхала спелаю збажынаю і зноў распукнутымі водарнымі краскамі восені. У Алесевай душы трымцела штосьці павабнае і дарагое, ажывала, святлела, як ранішняя вада пад прамяністым блакітам нябёс. Алесь бачыў бляск яе вачэй, адчуваў яе ўсю, гнуткую і падатную... Час супыніў для яго сваю няўтрымную хаду.

— Як жывеш?

— А ты сам як жывеш?

— Я — норма. Жыву. А цябе ўтахліць твая жытка раней часу,— як вырашанае, усім вядомае, сказаў Алесь.

— Чаму ж, дагадны, раней не дбаў. Пастой, папраўлю косы.— Яна адхіснулася.

— Нічога ты не раскудлацілася...— і глядзеў на яе хуткія пальцы.

Пазіралі і людзі на танцораў. А Кастусь Дубоўскі, ужо свабодны ад юначай гарачнасці, спакойны, разважны чалавек, са скрухаю думаў аб адным — дарма ўзяў ён Атахнавічанку. Ён любіў яе, стала ўжо і прывычна, паважаў як гаспадыню. Але не трэба хлопцу маладому такіх надломленых у жонкі браць. Марыя помсціла Алесю, выйшла замуж за другога. І нядобра, мусіць, гэта...

Танец канчаўся. Алесь адчуў, як пачужэла раптам Марыя, хутка сказаў:

— Кідай яго, бяры сына і ідзі ка мне.

Сказаў і сам дзіву не даўся: нішто яго не палохала. І голас яго гучаў сонечна і пераканаўча далей:

— З'едзем адсюль. У другое месца. Нойдзецца куды. Свет вялікі. Усё ўладуецца.

Спалоханы твар яе. Умольныя вочы. Халодны пот на лбе. Потым з пабялелых губ сарвалася:

— Выкінь з галавы...

Алесь злосна і прагна пазіраў на яе, нешта гаварыў.

— Не магу я. Не магу,— цвярдзей адно і тое казала Марыя. Не слухала яго.—Не захацеў узяць, як людзі, а цяпер позна. Зразумей — цяпер так лепш. Нельга раны вярэдзіць. А ў хованкі гуляць я не здатная. Не магу. Не хачу. І не буду.— Востры боль у яе сэрцы саступіў месца смутнай трывозе і невыразнаму суму.— Я пайшла. Не падыходзь больш да мяне. Не трэба попел варушыць...

Спынілася, трымала яшчэ руку ў яго руцэ.

— Я пайшла. Не правodзь. Не трэба.

Ён стаяў, стараўся ні аб чым не думаць. Потым схамянуўся, рашуча ступіў да яе.

— Пастой! Я!..

— Ідзі! — сказала Марыя. Па жаночы ўмела, каб не чулі другія, дадала: — Не падыходзь да мяне больш...

...Кастусь глядзеў на крыху ўзрушаную доўгім танцам жонку, маўчаў.

— Прыстала, Кастусёк,— проста адказала яна. Ласкава прыхінулася, з усмешкай глянула ў твар. Гэта пяшчота заспакоіла яго. «Глупства гэта ўсё, пра надламанасць,— падумаў ён.— А ўсё-такі... Яна ў мяне разумная».

— Хадзем у хату,— сказала яна.— Каравай скора дзяліць будуць.

Асядаў на зямлю пыл.

Алесь не глядзеў ім услед. Ён думаў. Як часта жыццёвая дарога залежыць ад дробязі, не так зробленага ўчынку, не так вытлумачанага...

У НАСТУПНЫМ НУМАРЫ

чытайце паэму Сцяпана ГАЎРУСЁВА

«ПРОФІЛЬ ВЕКУ».

Уладзімір СКАРЫНКІН

Змалку мы
пра тэатры не зналі...
Для мяне,
быццам рампы агні,
У гародзе сланечнікі ззялі,
У полі хорам гулі авадні.

Сонца шчодрае ў небе гарэла...
І была для мяне,
хлапчука,
Траццякоўскаю галерэяй
Траццякоўка —
лясная рака.

І таму я лячу —
не еду —

Да цябе,
мой сівы Гарадок!
Тут я
сейбіта шчасце
зведаў,
Склаў
свой першы ў жыцці радок.

Сустракай
мяне разам з сынам.
Упрыгож дзьмухаўцамі
шлях —
І знайдзі нам
той ранак сіні,
Што згубіў я
ў тваіх палях.

Юрка ГОЛУБ

ДАРОГА Ў БУДАПЕШТ

Іду да цябе начамі —
такімі ж,
як два дзесяцігоддзі назад:
псўнымі трывогі
чакання.
Карпаты мне сцелюць
пасцель
з высокай хмарай
ў галовах.
Толькі спаць не магу!
Дваццаць год

са сваёй стараны
пясу я ваду
хлопцам — вяскоўцам маім
і сталым мужчынам...
Яны і зараз ляжаць
з губамі сухімі
на цэгле балючай бітай
побач з чырвоным
Дунаем...
Я іду ў Будапешт...

Міхась КАЗАКОЎ

І чаму крычаць цягнікі,
Цішыню палохаюць,
І мігцяць,
завуць агенькі
У дарогу далёкую?

Мне тайга
за працу маю
Падарыла алмазы;
Я прыкурваў ад зорак
цыгарку сваю,
Як рабіў верхалазам;

Мне цалінных стэпаў
вятры
Валасы абпалілі;
Я пазычыў у Ангары
Неспакою і сілы...

Дык чаму ж
крычаць цягнікі
І куды завуць непаседу?
Пэўна, ведаюць:
я — такі,
Што ў любую дарогу
паеду!

ПЕРШЫЯ ТВОРЫ

Вячаслаў ПОЗНЯК нарадзіўся ў 1940 годзе. Яго маці загінула ў час вайны, і хлопчык гадаваўся ў дзіцячым доме. Скончыўшы дзевяць класаў, Вячаслаў вучыўся ў Мінскім мастацкім вучылішчы, а потым у Беларускім тэатральна-мастацкім інстытуце. Сёлета ён абараніў дыпломную работу «Пакарыцелі космасу» (мазаічнае пано).

Іван ГЛЯЦЭВІЧ нарадзіўся ў 1936 годзе ў вёсцы Турэц Чэрвеньскага раёна. Яго бацькі — калгаснікі. Вучыўся ў Мінскім мастацкім вучылішчы, служыў у Савецкай Арміі. Сёлета скончыў Беларускі тэатральна-мастацкі інстытут. Яго дыпломная карціна — «Адыход у партызаны».

Георгі КАЧАНОЎСКІ — брэстаўчанін, нарадзіўся ў 1938 годзе ў сям'і рабочага. Атрымаў мастацкую адукацыю ў Мінскім мастацкім вучылішчы і Беларускім тэатральна-мастацкім інстытуце. Яго дыпломная работа прысвечана гераічным абаронцам Брэсцкай крэпасці.

Рыгор НАРЧУК прысвяціў сваю карціну Міхаілу Іванавічу Калініну, які ў 1919 годзе праехаў па Беларусі на агітпоездзе «Кастрычніцкая рэвалюцыя». Нарчук родам з Гомеля. Яму 31 год. Сваю творчую кар'еру ён пачаў у клубе Гомельскага шклозавода, потым вучыўся ў Мінскім мастацкім вучылішчы. Сёлета скончыў Беларускі тэатральна-мастацкі інстытут.

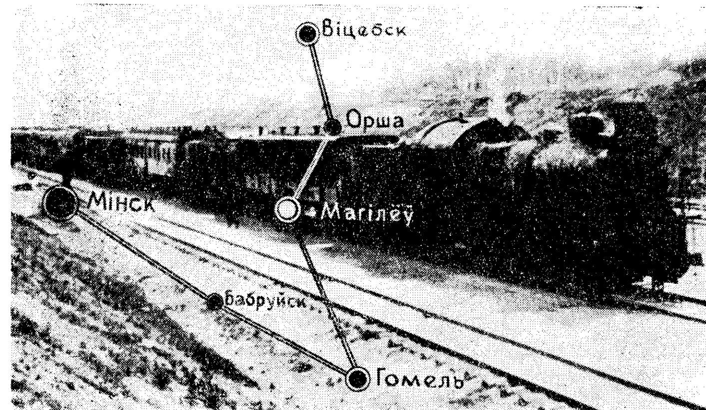

ЛЕНІНСКІМ МАРШРУТАМ

Вернемся ў думках да таго часу.

У гуле баёў, у голадзе і разрусе ішоў суровы 1919 год. Маладая рэспубліка Саветаў знаходзілася ў вогненным кальцы. На ўсходзе і ў Сібіры яшчэ быў недабіты Калчак, з поўдня на Маскву ішлі наёмныя полчышчы Дзянікіна, у Крыму — Урангель, ля сцен Петраграда — Юдзеніч, на захадзе — белапанская Польшча. 8 красавіка 1919 года дэкрэтам ВЦВК Літоўска-Беларуская рэспубліка аб'яўляецца на ваенным становішчы, ствараецца Савет Абароны. Партыйная арганізацыя Мінска мабілізуе камуністаў на фронт. ЦК кампартыі Літвы і Беларусі звяртаецца да насельніцтва з заклікам: «Да зброі!»

У. І. Ленін у тэлеграме Глаўкому і Рэўваенсавету Заходняга фронту патрабаваў: «Паскорце прасоўванне падмацаванняў, якія ідуць, і дзейнічайце энергічна. Палявому штабу ўзмацніць усямерна пільнасць за аперацыяй у гэтым напрамку».

У маі Савет Абароны Літбела выступіў з прапановай устанавіць цесны ваенны саюз Савецкіх рэспублік з адзіным ваенным камандаваннем для адпору ворагу. Гэта прапанова была прынята савецкімі рэспублікамі, і 1 чэрвеня 1919 года ВЦВК прымае дэкрэт аб аб'яднанні Савецкіх рэспублік для барацьбы з контррэвалюцыяй і сусветным імперыялізмам.

Уважліва слухаюць дзядулю Калініна дзеці беларускай вёскі.

Захар Несцеравіч Радзевіч з Бабініч абвяшчаў некалі сялянам навакольных вёсак аб прыездзе Усерасійскага старасты.
Фота **В. Жданавіча.**

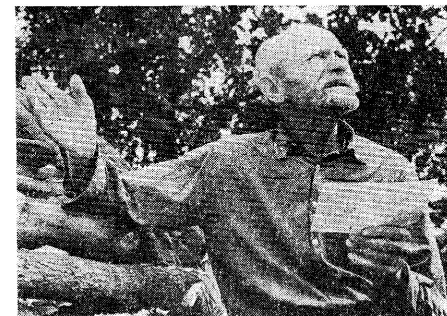

Рыгор НАРЧУК. 1919 год. Агітпоезд «Кастрычніцкая рэвалюцыя».

Вячаслаў ПОЗНЯК. Пакарыцелі космасу. Мазаіка.

Георгі КАЧАНОУСКІ. Абаронцы крэпасці. Брэст, 1941 год.

Іван ГЛЯЦЭВІЧ. Адыход у партызаны.

У той цяжкі для краіны час па ўказанню У. І. Леніна на Заходні фронт у Беларусь прыбыў агітпоезд «Кастрычніцкая рэвалюцыя» на чале з М. І. Калініным. Агітпоезд наведаў Віцебск, Оршу, Магілёў, Гомель, Жлобін, Бабруйск, Мінск. Яго работу накіроўваў Уладзімір Ільіч, падтрымліваючы сувязь з Міхаілам Іванавічам Калініным.

Віцебская газета «Известия» 12 чэрвеня 1919 года пісала пра знаходжанне на беларускай зямлі Старшыні ВЦВК Міхаіла Іванавіча Калініна, які ўзначальваў гэтую гістарычную паездку:

«11 чэрвеня раніцай у г. Віцебск прыбыў літаратурна-інструктарскі поезд «Кастрычніцкая рэвалюцыя» на чале са Старшынёй Усерасійскага Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта тав. Калініным.

Поезд стаяў ля станцыі супраць вакзала, прыцягваючы да сябе масу народу: рабочых, салдат і дзетвары.

Тав. Калініна суправаджаюць інструктары, прадстаўнікі розных народных камісарыятаў і Саюза моладзі. Інструктары ўжо з раніцы разышліся па розных аддзелах з мэтай інструктавання і азнаямлення з ходам работ арганізацыі Савецкай улады ў Віцебску.

Пры поездзе маецца друкарня і выдаецца лісток «Последние известия РОСТа». Абсталяван кінематограф, і маецца запас літаратуры рэвалюцыйнага і навуковага зместу.

Учора і сёння (11—12) тав. Калінін разам з таварышамі прымалі ўдзел у спецыяльна арганізаваных мітынгах. Учора тав. Калінін выступаў на гарнізонным мітынгу ў Маркаўшчыне, мітынгу ў Пралетарскім клубе і аб'яднаным пасяджэнні выканкомаў і адказных работнікаў.

Сёння з раніцы старшыня поезда разам з Калініным паедуць у павет, у воласці. Днём назначаны мітынг у чыгуначнікаў. Увечары будзе наладжан мітынг у мастацкім тэатры і ўрачыстае пасяджэнне Савета сумесна з прадстаўнікамі прафесіянальных саюзаў і фабрычна-заводскімі камітэтамі, на якіх таксама мяркуецца выступленне Калініна.

Поезд прабудзе ў Віцебску 2 дні».

А гэта радкі з газеты «Известия ВЦИК», якая тады асвятляла паездку М. І. Калініна:

«Асабліва кранальнымі па сваёй цеплыні і сардэчнасці, шчырасці былі сустрэчы таварыша Калініна на маленькіх станцыях. Нярэдка насельніцтва навакольных вёсак, дазнаўшыся аб прыездзе таварыша Калініна, цярпліва чакала яго 2—3 дні, і калі поезд спазняўся, усё ж заставалася чакаць».

Асабістае знаёмства Старшыні ВЦВК з вясковымі людзьмі ўмацоўвала давер іх да Савецкай улады. Калінін, як ніхто іншы, мог зразумець селяніна — працаўніка з усімі яго клопатамі і трывогамі. Сам селянін, ён ведаў, што такое свая зямля, свой конь, свой інвентар. Міхаіл Іванавіч паважаў сялянскую працу і, ужо з'яўляючыся главою дзяржавы, не раз станавіўся ў баразну і браўся за поручні плуга. Таму так даверліва і ўважліва слухалі яго сяляне, імкнучыся не прапусціць ні аднаго слова.

Дванаццаць дзён поезд «Кастрычніцкая рэвалюцыя» знаходзіўся на беларускай зямлі. Адбыліся сотні сустрэч, задушэўных гутарак, дакладаў і выступленняў. Яны пакінулі ў памяці людзей незабыўнае ўражанне.

«Выступленні таварыша Калініна выклікаюць уздым рэвалюцыйнай энергіі»,—тэлеграфаваў Леніну са Жлобіна камісар поезда П. І. Ваяводзін.

У пярэдадзень усенароднага свята 50-годдзя Вялікага Кастрычніка мы наважылі праехаць па маршруту агітпоезда, наведаць гарады і вёскі, дзе пабываў Міхаіл Іванавіч Калінін у чэрвені 1919 года, сустрэцца з людзьмі, якія бачылі і чулі Калініна, пазнаёміцца з нашчадкамі тых, хто ў суровым дзевятнаццатым адстаяў родную зямлю.

Мы—на Віцебскім вакзале. Недзе тут, на запасным пуці, сорак восем гадоў назад стаяў агітпоезд «Кастрычніцкая рэвалюцыя», і тысячы віцяблян горача віталі Старшыню ВЦВК Міхаіла Іванавіча Калініна.

Вакзала таго няма. Яго разбурылі гітлераўцы, як і ўвесь горад. Недзе вось тут быў Полацкі базар. На яго месцы—сквер. Новы будынак вакзала выглядае велічна і прыгожа. Ад яго да самай Дзвіны цягнецца новы бульвар з прыгожымі дамамі. На бульвары шмат дрэў і кветак. Горад расце, будуецца. Зніклі вузкія, цесныя вуліцы. Гэта—новы, індустрыяльны горад.

Едзем на Маркаўшчыну, былую ўскраіну горада. Маркаўшчыны не пазнаць. Калі М. І. Калінін выступаў тут у 1919 годзе, на Маркаўшчыне было толькі адно буйнае па тым часе прамысловае прадпрыемства—ільнопрадзільная фабрыка «Дзвіна», якая некалі належала франка-бельгійскім капіталістам, і некалькі саматужных майстэрняў. На фабрыцы працавала 1 400 рабочых, у большасці жанчыны і падлеткі. Імкнена працоўная Маркаўшчына, дзе асабліва жорсткай была эксплуатацыя, у гады рэвалюцыі і барацьбы за ўладу Саветаў рашуча падтрымала бальшавікоў.

Цяпер Маркаўшчына вялікі прамысловы раён. У ім 15 прадпрыемстваў: заводы запасных частак, радыёдэталей, механічны; домабудаўнічы і дрэваапрацоўчы камбінаты; шаўковая, мэблевая і панчошна-трыкатажная фабрыкі...

Панчошна-трыкатажная фабрыка «КІМ»—дзецішча першых пяцігодак. У нашай краіне яна займае другое месца пасля ленінградскай фабрыкі «Сцяг індустрыялізацыі». Капрон, нейлон, перлон (замест бавоўны і даваеннай віскозы) з маркай «КІМ» ідуць далёка за межы рэспублікі. У віцебскіх панчохах шпацыруюць дзяўчаты і ў Беларусі, і ў многіх братніх рэспубліках.

На месцы дарэвалюцыйнай фабрыкі «Дзвіна»—магутны дывановы камбінат. Яго калектыў адзін з першых у рэспубліцы заслужыў права называцца прадпрыемствам камуністычнай працы. Імёны Героя Сацыялістычнай Працы памочніка майстра Пятра Клімкова і ткачыхі Ганны Кізікавай, узнагароджанай ордэнам Леніна, сёння добра вядомы ў нашай рэспубліцы і за яе межамі.

Здзіўляюць не толькі працоўныя поспехі,—у нас цяпер шмат ардэнаносных заслужаных прадпрыемстваў,—здзіўляе высокая культура. Яна ва ўсім. Ад выстаўкі дываноў нельга адвесці вочы, але цяжка сказаць, што прыгажэй, квяцістыя дываны ці дыван з кветак на камбінацкім двары. Бабіць засень маладога саду, які камсамольцы пасадзілі на пустэчы. Зямлю дзяўблі кіркамі, ламамі, і гэта не таму, што моладзі не было чым заняцца ў вольны час: на камбінаце шмат спартыўных секцый, а плавальны басейн адкрыты для ўсіх рабочых...

Гэтая культура на прадпрыемстве

Дываны казачных узораў ткуць віцяблянкі Жэня Кітчанка і Вера Скарыновіч.

Не сядзіцца дома ветэрану Трафіму Дзяменцьевічу Угрумаву — так і цягне сюды, у дэпо, да моладзі.

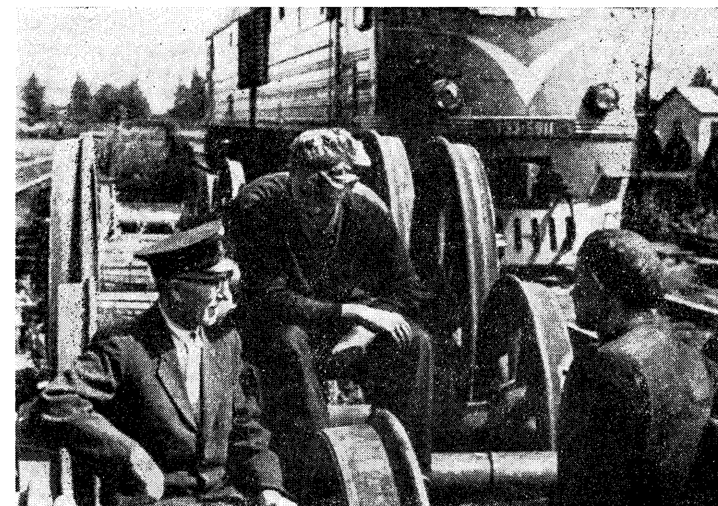

Любіў Міхаіл Іванавіч у час адпачынку прайсціся па родным полі за плугам.

ідзе ад культуры самога Віцебска. За гады савецкай улады тут створаны чатыры вышэйшыя навучальныя ўстановы, тэхнікумы; віцебскі тэатр імя Якуба Коласа канкурыруе з Акадэмічным тэатрам імя Янкі Купалы. У Віцебску працуюць 256 кандыдатаў і 126 дактароў навук.

Мы сустрэліся са старым чыгуначнікам, які ў 1919 годзе слухаў М. І. Калініна. Трафім Угрумаў працаваў тады ў дэпо майстрам па рамонту. Хоць прайшло з таго часу шмат гадоў ды і ўзрост Трафіма Дзяменцьевіча—за восьмы дзесятак, але ён добра памятае, з якой увагай чыгуначнікі лавілі кожнае слова Старшыні ВЦВК, як жорстка яны асуджалі выкрыкі меншавікоў, іх спробы падарваць давер рабочых да Савецкай улады.

— Тады са станцыі Віцебск накіроўвалася ў суткі да 5—7 пар паяздоў,—успамінае Трафім Дзяменцьевіч.—Ад машыніста да хваставога цягнулася вяроўка для сувязі. Паравозікі былі маламоцныя, да таго ж—зношаныя. У дэпо ўсё рабілася ўручную—такая была ў нас тэхніка.

— Пасля таго, як мы паслухалі Калініна, кожны стараўся працаваць лепш,—расказвае далей стары чыгуначнік.—Усім жадалася хутчэйшай перамогі над ворагам, над голадам і разрухай. Памятаю, мы ўзнялі са звалкі паравоз і вырашылі адрамантаваць сваімі сіламі, каб адправіць цягнік у Паволжа па хлеб. Працавалі не зважаючы на цяжкасці. Накіравалі дзве брыгады на чале з Маркоўскім і Герасімавым. Даставілі ў горад 37 вагонаў хлеба. Як радаваліся ўсе рабочыя тады! Васемнаццаць вагонаў адправілі ў Маскву і дванаццаць у Петраград...

Трафім Дзяменцьевіч жывы сведка таго, як развіваўся наш чыгуначны транспарт. На яго памяці паявіліся першыя савецкія паравозы «ФЭДы» і «СУ», ён удзельнічаў у асваенні пасляваенных паравозаў «Перамога», праз якія давялося перашываць асобныя ўчасткі чыгункі. А вось і яны сталі на запасны пуць: цяпер па магістралях імчацца магутныя цеплавозы. Да іх не так проста было прывыкнуць. Самы складаны паравоз многа прасцейшы за гэты магутны лакаматыў, які рве на кавалкі эшалон, калі крышку смялей кранецца з месца. А хіба параўнаеш грузы, што перавозіліся па дарэвалюцыйнай чыгунцы і па сённяшняй! Тады з Віцебска вывозілі льняныя тканіны, рыдлёўкі, сякеры, шчоткі, свечкі. А сёння ў Віцебску 18 заводаў, 17 фабрык, 9 камбінатаў!

Пасля Віцебска—шлях на Оршу.

Па-святочнаму выглядаюць аршанскія праспекты і вуліцы. Аршанцы толькі што адсвяткавалі 900-годдзе свайго горада. За сваю гісторыю не раз Орша разбуралася. Гітлераўцы яе бамбілі, рушылі ўсё, што сустракалася на шляху.

Яшчэ ў самым пачатку вайны ўзнялася на помсту аршанская зямля. З крутога пагорка Дняпра грозна глянулі на захад гвардзейскія мінамёты капітана Флёрава. Гэта быў першы «канцэрт» грозных «кацюш».

З высокага дняпроўскага берага, дзе стаіць помнік у гонар першага залпа, добра відаць уся Орша. Злева ўзняліся гмахі Аршанскага льнокамбіната, буйнейшага ў краіне. Камбінат—горад у горадзе, са сваімі вуліцамі і культурнымі ўстановамі, са сваімі школамі і магазінамі. Ці мог беларускі мужык пяцьдзесят гадоў назад спадзявацца і марыць, што той самы лён, з якога шылі зрэбныя кашулі, стане прадметам экспарту, што без беларускага льну не зможа існаваць самы сучасны інтэр'ер!

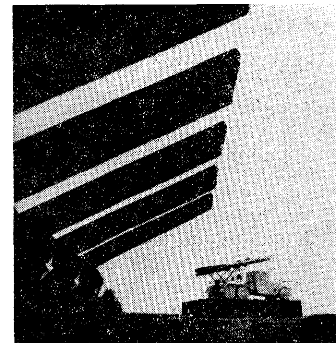

Орша. З дняпроўскай кручы глядзіць на захад першая «кацюша».

Мы едзем туды, дзе расце «сінявокі маладзец». У Машкове, Межаве і іншых вёсках былой Машкоўскай воласці памятаюць прыезд Усерасійскага старасты, памятаюць сустрэчу і гутарку з ім.

Міхаіл Антонавіч Шаматульскі тупае вакол сваёй старэнькай хаткі, адна такая толькі і засталася з вайны ў Машкове. Дзядок доўга жыве на белым свеце. Са шчукароўскай хітрасцю ён расказвае пра сваё жыццё:

— Да японскай вайны, акрамя сваёй вёскі, я нідзе не быў. А тут адразу трапіў пад Мукдэн. Там я ан-ты-ле-рыс-там быў. Каб мне цяпер тую гарматку, ото пеканув бы!.. Павајаваў я з самураямі, вярнуўся дамоў, а праз дзесяць гадоў зноў прыставілі мяне да гарматы: за цара і айцечаства на румынскім фронце гібеў. Ды хутка пачулі мы, што ў Піцеры рэвалюцыя, і вырашылі: ліха яго матары, з гэтай вайной, абрыдла яна нам, як горкая рэдзька... Я з фронту збег у Машкова—зямлю браць у пані Васілеўскай. Ды нешта не спяшаліся нам яе даваць. А мне рупіла зямля, ведама ж, пашвэндаўся па свеце, ажно рукі свярбяць, так працаваць хочацца.

Напісаў я тады Леніну. Так, маўляў, і гэтак, ваюю я ўсё ды ваюю, а зямлі няма, і хаты няма. І што вы думаеце? Неўзабаве ў воласць вяртаецца мой ліст, а на ім рэзалюцыя Леніна: зямлю Шаматульскаму даць на агульных падставах, а жыллё выдзеліць у адным з панскіх маёнткаў.

Так я стаў гаспадаром. Але прыйшлося яшчэ крышку павајаваць. Усялякі зброд тады на нас ішоў: Юдзеніч, Дзянікін, белапалякі. Быў я на Украіне, у Прыбалтыцы, прайшоў Крым і Беларусь. Ан-ты-ле-рыс-там быў! А з 1927 года сеў на сваю гаспадарку, як гаспадар...

Міхаіл Антонавіч памятае гутарку са Старшынёй ВЦВК:

На ўспамін аб сустрэчы з аршанцамі.

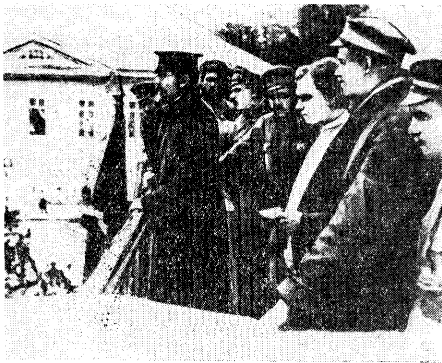

Мітынг у Магілёве.

Магілёўскі драмтэатр. З гэтага балкона выступаў Міхаіл Іванавіч Калінін.

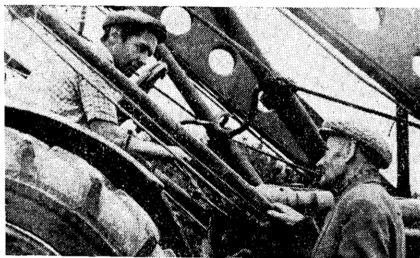

— Як справы, сынок?—завітаў бацька на работу да Героя Сацыялістычнай Працы Рыгора Пускіна.

— Валасць тады змяшчалася ў маёнтку графа Лубенскага, у Межаве. А тут, у Машкове і ў навакольных вёсках, былі землі пані Васілеўскай. Сяляне мелі маленькія надзелы, ды і тыя былі не ва ўсіх. І вось усе мы тады цікавіліся зямлёй, сенажацямі, выпасамі, лесам, скардзіліся Калініну, што няма ўгнаенняў, газы, солі, недзе пасвіць жывёлу...

Падрабязнасці гэтай сустрэчы ўдакладняе Васіль Палікарпавіч Яскевіч, які быў у той час загадчыкам земаддзела валасці. Ён сустракаў і суправаджаў Калініна, частаваў яго чаем.

— Вось тут, на двары перад будынкам валсавета, сабраліся сяляне і батракі,—успамінае Васіль Палікарпавіч.—Мы раіліся з Калініным, як лепш падзяліць панскую зямлю. Гаварылі пра становішча на франтах. Тады ў валасці было шмат дэзерціраў, і мы спыталі ў Калініна, што рабіць з імі. Ён сказаў, што яны нашы людзі і хутка зразумеюць, што неабходна абараняць Савецкую ўладу. З імі трэба шчыра пагутарыць, растлумачыць іх памылку, і яны пойдуць ваяваць.

Па ўказанню Калініна тады адрэзалі частку зямлі ад дзяржаўнай гаспадаркі, што была створана на панскіх палетках, і далі па дзве дзесяціны на чалавека тым, у каго яе не хапала ці зусім не было. Неўзабаве ўсе дэзерціры пайшлі на фронт.

Васіль Палікарпавіч добра памятае выпадак з Шаматульскім і тую рэзалюцыю У. І. Леніна на яго лісце. Яму, як загадчыку земаддзела, давялося выконваць усё тое, што было ў ёй напісана.

Непадалёк ад Межава ёсць лясок, які тут называюць «лес Яскевіча». Яго Васіль Палікарпавіч на пустэчы пасадзіў і выгадаваў, калі быў за лесніка. Пасля, як закончыў агратэхнікум, узяўся за сады. Цяперашнія вакол Межава сады, больш як 120 гектараў, таксама яго клопат.

Вунь як вырасла вёска Межава, разлеглася ўшыр і ўздоўж! Мураваныя дамы, сярэдняя школа, клуб з шырокаэкраннай установкай. Амаль у кожным доме тэлевізар, радыё, газ. Межаўцы сёння скардзяцца на тое, што ў іх магазін мала завозяць халадзільнікаў, матацыклаў, тэлевізараў, аўтамашын.

У Межаве эксперыментальная база Віцебскай доследнай станцыі. На яе палях вырошчваецца элітнае насенне лепшых раяніраваных гатункаў збожжа. Былыя батракі, атрымаўшы з рук Савецкай улады зямлю і шырокую ініцыятыву, сталі гаспадарамі свайго лёсу. Многія сярод рабочых за самаадданую працу і высокія вытворчыя паказчыкі ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі. А даярка Вольга Сямёнаўна Дзерваед удастоена высокага звання Героя Сацыялістычнай Працы.

***

14 чэрвеня 1919 года Міхаіла Іванавіча сустракаў Магілёў. На Тэатральнай плошчы сабраліся жыхары, чырвонаармейцы, прадстаўнікі розных устаноў. Пасля прывітальных прамоў выступіў Калінін.

«За паўтара года Савецкай улады, нягледзячы на жахлівыя ўмовы, мы зрабілі крок далёка наперад,—гаварыў ён.—Калі мы і далей так будзем рухацца наперад, то нашы ворагі павінны будуць прызнаць, якія творчыя сілы скрыты ў народных масах».

М. І. Калінін выступіў у клубе чыгуначнікаў, пабываў у некаторых установах і воінскіх часцях. Хвалюючай была сустрэча з выпускнікамі Магілёўскай школы чырвоных камандзіраў. Курсанты паднеслі Калініну сцяг, адбіты імі ў белапалякаў, пазнаёмілі з работай школы.

Тэатральная плошча. Змяніўся яе выгляд—не пазнаеш ні вуліц, ні дамоў. Толькі будынак драматычнага тэатра, з балкона якога выступаў перад магіляўчанамі Калінін, амаль што захаваў свой ранейшы выгляд. Усё астатняе,—і Першамайская вуліца і гэтыя дамы-гмахі, што акружаюць плошчу,—вырасла нядаўна на месцы руін, пакінутых вайной. У дзевяціпавярховым доме на Тэатральнай

Успамінае Адам Сямёнавіч Гавароўскі.

У саўгасе «Бабруйскі».

Яны сустракалі Міхаіла Іванавіча Калініна (вёска Палыкавічы).

плошчы, у зале з вялізнымі вокнамі, працуе выстаўка Бялыніцкага-Бірулі. Мы разглядаем раннія пейзажы вялікага мастака і міжволі параўноўваем іх з сучасным беларускім краявідам. Глянуць толькі на сам Магілёў: шырачэзная індустрыяльная панарама! Магілёўскі аўтамабільны завод выпускае самаходныя скрэперы, якія можна сустрэць на буйнейшых будоўлях краіны. Іх ведаюць і за мяжой. У высотных будынках Масквы, Кіева, Мінска снуюць ліфты магілёўскага завода «Строммашына». На правым беразе Дняпра дымяць каміны завода штучнага валакна імя Куйбышава. Побач будуецца яшчэ адзін мост праз Дняпро.

...З Рыгорам Пускіным мы едзем збіраць палыкавіцкіх людзей, што сустракаліся ў дзевятнаццатым годзе з М. І. Калініным. Нам не заўсёды шанцуе, не ўсе адразу згаджаюцца ехаць: аднаму нездаровіцца, а той яшчэ не паспеў паснедаць.

— Яны старыя ўсе. Гадоў па семдзесят, а то і па восемдзесят маюць, —кажа Рыгор.—Маці мая яшчэ таксяк, а бацька зусім нядужы: хадзіць яму цяжка. Перажыць войны ды дзесяць дзяцей выгадаваць,—яно, ведаеце, не проста...

— І вы ўсе ў калгасе працуеце?

— Не, не ўсе. Старэйшы мой брат Іван—у Маскве. Урач. Яшчэ чацвёра нашых у Магілёве, на заводах. А ў калгасе нас—пяцёра.

— Хто вы па спецыяльнасці, Рыгор?

— Трактарыст.

— Ды ён жа Герой Сацыялістычнай Працы!—не вытрымлівае Фёдар Лявонавіч Хуртаў.—От жа, лабідуда, і чаго тут саромецца!

Зачырванеўшыся, Рыгор апраўдваецца:

— А чаго выхваляцца. Не я адзін. У нашым калгасе пяць Герояў. І старшыня наш Аркадзь Іосіфавіч Якірэвіч—таксама Герой.

Гэта мы ведалі раней. І ведалі, за што такая павага палыкавіцкім людзям. Палі калгаса «Камінтэрн» раскінуліся на 35 кіламетраў уздоўж Дняпра. Высокія ўраджаі жыта, пшаніцы, кармавых траў дазваляюць атрымліваць з кожных ста гектараў па 122,9 цэнтнера мяса, 697 цэнтнераў малака.

Сёння толькі ў Палыкавічах 600 двароў. Шмат новых дамоў вырасла за апошнія гады, а таксама клуб з бібліятэкай на 36 тысяч кніг, фельчарска-акушэрскі пункт, дзве пачатковыя і адна сярэдняя школы. Радыё, электрычнасць і газ—усё гэта даўно не навінка ў жыцці калгаснікаў.

На лавачцы, пад кучаравымі вішнямі, мы гутарым са старажыламі вёскі. Цікавімся, хто бачыў і чуў тады Калініна. У Палыкавічах нямала жывых сведак гэтай сустрэчы: Антон Аляксандравіч і Таццяна Мікітаўна Пускіны, Кузьма Майсеевіч Чмыроў, Фёдар Лявонавіч Хуртаў.

— Не вельмі што жылося нам у той час,—прыгадвае Антон Аляксандравіч Пускін,—хаця мы і вызваліліся ад паноў. Не хапала зямлі, не было коней, інвентару. І мы на гэта скардзіліся Калініну. А ён, расказаўшы аб прычынах нашага няшчасця, заўважыў, што прыйдзе час, калі сялянская праца аблегчыцца. Там, дзе цяпер працуе дзесяць чалавек, некалі будзе ўпраўляцца адзін. Не верылася!..

Антон Аляксандравіч адзін з першых уступіў у 1930 годзе ў калгас. Такіх смельчакоў, як ён, было ўсяго пяцёра. Яны аб'ядналі інвентар, зямлю, коней і назвалі свой калгас «Чырвоны барацьбіт». Неўзабаве да іх пацягнулася ўся вёска. Пачалося новае жыццё, новая гісторыя Палыкавіч, народжаная Кастрычнікам.

У калгасе «Камінтэрн» восем спецыялістаў з вышэйшай і дзесяць з сярэдняй адукацыяй. Атрад механізатараў і жывёлаводаў налічвае 150 чалавек. Інтэлігенцыя вёскі—гэта больш як 40 настаўнікаў, урачоў, акушэрак. А між тым, як успамінаў той жа Антон Аляксандравіч, пры царызме на ўсю Палыкавіцкую воласць не было ні аднаго чалавека з сярэдняй адукацыяй.

***

Агітпоезд прыбыў у Гомель 16 чэрвеня. У гонар М. І. Калініна на вакзале адбыўся парад гомельскага інтэрнацыянальнага батальёна войск ВЧК і роты асобага прызначэння. Гэта быў своеасаблівы агляд салідарнасці працоўных розных нацыянальнасцей, якія абаранялі маладую рэспубліку Саветаў.

У той жа дзень Калінін наведаў цэхі вагонарамонтнага завода, гутарыў з рабочымі. Персанальны пенсіянер Казімір Казіміравіч Казлоўскі, які ў 1905 і 1917 гадах актыўна ўдзельнічаў у баявых рабочых дружынах і чырвонагвардзейскіх атрадах, успамінае, што тады па ўказанню Калініна пачалі прэміраваць прадуктамі лепшых рабочых, а на чале завода быў пастаўлены вопытны інжынер.

Казімір Казіміравіч—адзін з нямногіх, хто добра помніць гісторыю завода, баявыя справы рабочага класа Гомеля. За самаадданую працу і рацыяналізацыю на вытворчасці яшчэ ў 1932 годзе ён быў узнагароджаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга Беларускай ССР.

Міхаіл Іванавіч Калінін выступае на Гомельскім вагонарамонтным.

— Памяркуйце самі, як мы жылі раней,—кажа Казімір Казіміравіч.— Рабочы дзень цягнуўся 14—16 гадзін. Заробкі былі мізэрныя, усё ў цэхах рабілі ўручную...

З руін і попелу зноў узняўся Гомельскі вагонарамонтны завод. Поўнасцю абнавіўся яго станочны парк. Сёння тут рамантуюцца пасажырскія вагоны самых розных марак. Каб хутчэй рамантаваць вагоны, зробленыя на замежных заводах, асобныя дэталі з металу і пластмас выпускаюць тут жа, на заводзе.

...18 чэрвеня на станцыі Беразіна, куды прыбыў поезд «Кастрычніцкая рэвалюцыя», сабраліся натоўпы людзей. Як адзначалі потым газеты, Калінін «кожнага выслухаў, з кожным пагутарыў, раздаваў літаратуру і газеты». За два дні, якія правёў Міхаіл Іванавіч у Бабруйску, ён выступіў на агульнагарадскім мітынгу ў Палацы працы, у Народным садзе і на аб'яднаным пасяджэнні выканкома Саветаў і прадстаўнікоў партыйных і прафсаюзных арганізацый. У суправаджэнні ваеннага камісара і прадстаўніка павятовага выканкома ён наведаў Гарбацэвіцкую воласць.

— Як сёння памятаю гэтую сустрэчу,—расказвае Адам Сямёнавіч Гавароўскі.—У рабочай кепцы, у простым карычневым гарнітуры, у ботах... Бародка клінком... Просты рабочы чалавек...

Такім Усерасійскі староста запомніўся ўсім гарбацэвіцкім сялянам, якія слухалі яго, задавалі яму пытанні. Гутарка праходзіла на двары валаснога Савета, дзе цяпер новы будынак сельсавета.

У Гарбацэвічах—цэнтр саўгаса «Бабруйскі». Гэта буйная механізаваная гаспадарка, якая з кожным годам дае краіне ўсё больш збожжа, мяса, малака, гароднiны. Дабротныя вытворчыя пабудовы, магазіны, жылыя дамы, сталовая працягнуліся ўздоўж

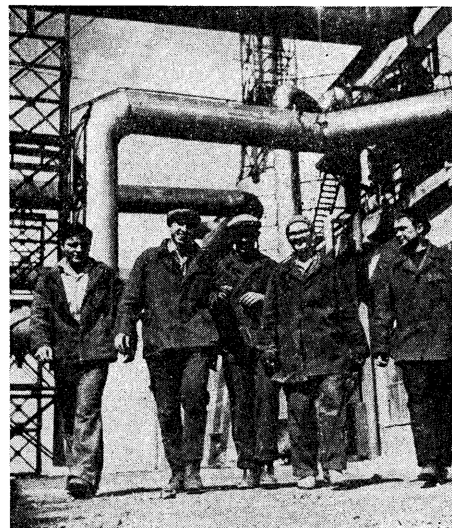

Гомельскі суперфасфатны: змена ідзе.

Шмат пытанняў у беларускіх сялян...

Слуцкай шашы. І куды не кінеш вокам—усюды паспелая збажына, пад цяжарам пладоў сады...

***

20 чэрвеня, завяршаючы паездку па Беларусі, Міхаіл Іванавіч Калінін прыбыў у прыфрантавы Мінск. На мінскім вакзале яго сустракалі прадстаўнікі кампартыі Літвы і Беларусі, Саўнаркома, Чырвонай Арміі і прафсаюзаў.

Вірыла людское мора. Кожнаму хацелася бліжэй убачыць Міхаіла Іванавіча. «На вас усіх,—гаварыў Калінін на вакзале,—ляжыць абавязак прыняць удзел у барацьбе з ворагамі рэспублікі і сваёй доблесцю, сваёй пралетарскай дысцыплінай нанесці канчатковы ўдар рэштам контррэвалюцыі на Заходнім фронце».

У Мінску Міхаіл Іванавіч выступіў на плошчы Свабоды перад пятнаццаццю тысячамі школьнікаў горада.

«Я прашу вас,—гаварыў ён,—вучыцца і вучыцца. Перад вамі адкрыта шырокая дарога, дзеці. Я спадзяюся, што з вас вырастуць добрыя грамадзяне, добрыя патрыёты, якія заўсёды са зброяй у руках будуць абараняць нашу свабоду, наша новае жыццё».

Тысячы тых, хто яго слухаў тады, мужна змагаліся ў гады Вялікай Айчыннай вайны супраць нямецка-фашысцкіх акупантаў. Многія аддалі сваё жыццё за свабоду і шчасце, заваяваныя іх бацькамі.

На развітанне Міхаіл Іванавіч запрасіў дзяцей у поезд: «Прыходзьце. У мяне там ёсць кінематограф, і вы ўбачыце шмат цікавага».

Затым ён прымаў парад часцей Мінскага гарнізона і рабочых усенавуча на Траецкай плошчы, дзе цяпер парк і Тэатр оперы і балету.

Увечары Калінін выступіў на аб'яднаным пасяджэнні ЦВК Саветаў Літоўска-Беларускай ССР, Мінскага Савета і праўлення прафсаюзаў, якое адбылося ў гарадскім тэатры. Удзельнікі пасяджэння горача віталі Савецкую Расію, Чырвоную Армію і адобрылі дэкрэт аб стварэнні ваенна-палітычнага саюза Савецкіх рэспублік. Калінін адзначыў, што Расія ва ўсе цяжкія моманты будзе абараняць беларускі народ, што саюз Савецкіх рэспублік дапаможа перамагчы ўсіх ворагаў.

Міхаіл Іванавіч наведаў Сенненскую і Самахвалавіцкую валасці.

«Я хачу ведаць, у якіх адносінах вы знаходзіцеся з уладай, як яна адносіцца да сялянскага побыту,—гаварыў ён у гутарцы з сялянамі ў Самахвалавічах.—Я хачу ведаць, як вы жывяце, што ў вас робіцца». Закранаючы пытанні мясцовай улады, ён сказаў: «Дзяржаўны апарат вы павінны наладзіць у першую чаргу ў сваёй вёсцы. Будзе наладжана воласць, наладзіцца і павет, а па павету наладзіцца і губерня. Нечага чакаць, што прыйдзе пан, рассудзіць ды адлупцуе—прайшлі ўжо тыя часы...»

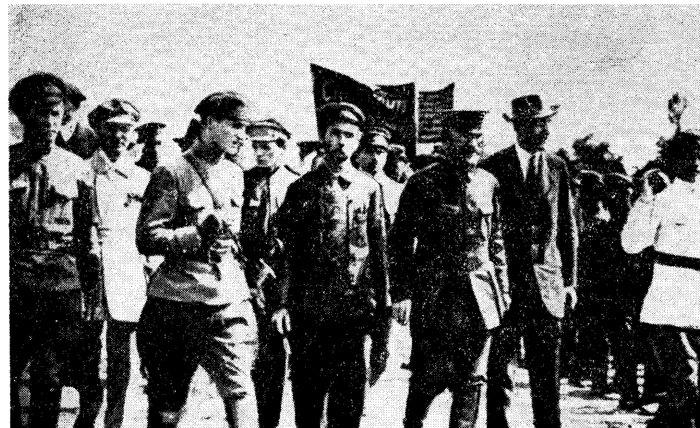

Усерасійскі стараста на парадзе войск Мінскага гарнізона.

У маёнтку Ігнатовічы і іншых вёсках, дзе пабываў Калінін, сяляне часта прапаноўвалі падзяліць былыя панскія маёнткі і землі, на што Калінін адказваў, што культурныя маёнткі Савецкай уладзе патрэбны як фабрыкі хлеба, што Савецкая ўлада зацікаўлена ў павелічэнні пагалоўя прадуктыўнай жывёлы, што перабоі з дастаўкай тавараў у вёску выкліканы цяжкасцямі вайны.

У Самахвалавічах цяпер старыя гавораць: «У нас, хутчэй, горад, чым вёска. І жывём мы не горш, як жывуць у горадзе».

***

Прашумелі гады. Прайшло амаль паўвека, як па абпаленай вайною, разбуранай і знявечанай зямлі Беларусі ішоў поезд «Кастрычніцкая рэвалюцыя». Даўно згнілі косці старых і новых заваёўнікаў, якія зарыліся на наша шчасце. З попелу паўсталі гарады і вёскі, расквітнела зямля здабыткамі вольнай чалавечай працы.

Ленінскім маршрутам ішоў у суровым 1919 годзе агітпоезд. Ленінскім маршрутам пад кіраўніцтвам партыі Леніна крочыла наша родная Беларусь у шарэнзе з усімі народамі савецкай краіны, пераадольваючы ўсе цяжкасці на сваім шляху. Ленінскі маршрут натхняе нашых сучаснікаў на паход далей, да сваёй светлай будучыні.

Антон **КАВАЛЬЧУК.**

СЯЛЯНСКІ ДЭПУТАТ

У асабістым архіве палкоўніка ў адстаўцы Уладзіміра Піліпавіча Караткевіча, які жыве ў Маскве, захавалася фота. На ім зазнята група людзей і ёсць надпіс: «Усерасійскі савет сялянскіх дэпутатаў Беларускай вобласці. Петраград. 27.V.1917 г.»

Уладзімір Піліпавіч перадаў гэтае фота ў рэдакцыю «Маладосці». Мы папрасілі намесніка дырэктара Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Кастрычніцкай рэвалюцыі і сацбудаўніцтва БССР Мікалая Іванавіча КАМІНСКАГА расказаць аб падзеях і людзях таго часу.

Тут расказваецца пра нашага земляка Піліпа Караткевіча, які быў адным з дэлегатаў з'езда сялянскіх дэпутатаў ад Беларусі ў Петраградзе.

Адкрыўся гэты з'езд 17 мая 1917 года ў Петраградзе. І хоць называўся ён І Усерасійскі з'езд сялянскіх дэпутатаў, галоўнымі арганізатарамі яго былі эсэры. Пад іх уплывам праходзілі выбары прадстаўнікоў ад губернскіх сялянскіх арганізацый. Да канца з'езда дэлегатаў сабралася больш чым 1 300 чалавек.

Актыўны ўдзел у рабоце з'езда прынялі беларускія дэлегаты. Так, дэ-

легацыю Мінскай і Віленскай губерняў узначальваў вядомы бальшавік-ленінец Міхаіл Васільевіч Фрунзе.

Бальшавікоў на з'ездзе было ўсяго дваццаць чалавек, яны склалі асобную фракцыю на чале з Г. Разжывіным, якая дзейнічала пад кіраўніцтвам ЦК РСДРП(б) і асабіста У. І. Леніна. Бальшавікі перацягнулі на свой бок фракцыю беспартыйных дэлегатаў у чатырнаццаць чалавек. Кіраваў гэтай фракцыяй М. В. Фрунзе. У яе склад уваходзіў і дэлегат ад сялян Бабруйскага павета народны настаўнік Піліп Мацвеевіч Караткевіч.

У першыя дні работы з'езда У. І. Ленін быў хворы і не здолеў на ім прысутнічаць. Таму ён звярнуўся да дэлегатаў з адкрытым пісьмом, якое было надрукавана ў газеце «Солдатская правда» 24 мая 1917 года. У пісьме Уладзімір Ільіч растлумачваў патрабаванні бальшавіцкай партыі па трох асноўных пытаннях: аб зямлі, аб вайне і аб будове дзяржавы.

З'езд ператварыўся ў арэну барацьбы бальшавікоў з эсэрамі за сялянскія масы. Асабліва вострыя спрэчкі ішлі аб зямлі. Гэтае пытанне з перапынкамі абмяркоўвалася з 29 мая да 7 чэрвеня.

У. І. Ленін напісаў рэзалюцыю па аграрнаму пытанню і прапанаваў яе ад імя фракцыі бальшавікоў на разгляд з'езду. Рэзалюцыю ўхвалілі таксама беспартыйныя дэлегаты.

4 чэрвеня Ленін выступіў на з'ездзе з прамовай па аграрнаму пытанню. Ён прапанаваў перадаць зямлю народу, адмяніць прыватную ўласнасць на яе. Адзін з дэлегатаў, успамінаючы гэты дзень, пісаў:

«Шум, які стаяў у зале, адразу заціх, калі старшыня абвясціў, каму прадастаўляецца слова. Аднекуль з-за прэзідыума выступіла наперад постаць Уладзіміра Ільіча... Спачатку з правых лавак чуліся рэплікі. Але хутка іх не стала чуваць. Дэлегаты, асабліва сяляне, напружана ўглядаліся ў твар і жэсты Леніна. А ён хадзіў па ўзвышэнні ўзад і ўперад, голас яго гучаў моцна, яго словы, выразныя і ясныя, былі ўсім зразумелыя. Скончыў Ленін прамову — і пачалася дружная авацыя большасці з'езда. Гэта было нечакана нават для многіх, хто апладыраваў: так іх захапіла прамова Уладзіміра Ільіча».

Уважліва слухаў Леніна і Піліп Караткевіч. Ён тады ўпершыню бачыў і чуў правадыра бальшавіцкай партыі, пра якога расказваў Міхаіл Васільевіч Фрунзе па дарозе ў Петраград, а пасля на нарадзе фракцыі чатырнаццаці беспартыйных. Па рэгламенту пасля выступлення Леніна з'езд павінен быў прыняць рэзалюцыю, прапанаваную эсэрамі. Аднак, баючыся правалу, эсэры спынілі на два дні пасяджэнні з'езда і звярнуліся за дапамогай да Г. В. Пляханава. Той прыслаў на імя з'езда пісьмо, у якім заклікаў сялян не чапаць памешчыцкіх і кулацкіх земляў таму, што «калі ў іх адбяруць зямлю, то памешчык стане жабраком. Гэта значыць, што мы будзем пладзіць жабракоў у Расіі...»

Аднак большасць дэлегатаў з'езда была за неадкладную перадачу зямлі сялянам. І эсэрам прыйшлося змяніць загадзя падрыхтаваную рэзалюцыю. Яны раздзялілі дэлегатаў па губернях і на раздзельных пасяджэннях літаральна навязалі ім сваю рэзалюцыю з дадаткам пункта аб перадачы ўсіх земляў, у тым ліку і памешчыцкіх, пад ведама і на ўлік зямельным камітэтам і аб забароне спекуляцыі зямлёй. 7 чэрвеня гэтая «каўчукавая» рэзалюцыя была прынята большасцю з'езда. Напышлівымі фразамі эсэры ашукалі сялян. Аднак заклік Леніна на з'ездзе прагучаў на ўсю краіну і меў велізарнае значэнне для палітычнага выхавання сялянства.

Напярэдадні Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Петраградзе пры Усерасійскім Савеце сялянскіх дэпутатаў быў створаны Беларускі абласны камітэт пад старшынствам Я. Канчара. Адным з двух яго намеснікаў быў Піліп Караткевіч. Гэта была чыста сялянская арганізацыя, якая складалася з сямідзесяці беларусаў — дэлегатаў Усерасійскага з'езда — і стаяла за канфіскацыю памешчыцкіх земляў. У канцы 1917 года камітэт быў цесна звязаны з Наркамнацам РСФСР, які падрыхтоўваў утварэнне Беларускай рэспублікі.

У жніўні 1919 года Піліп Караткевіч не паспеў эвакуіравацца з Бабруйска, і яго арыштавалі белапалякі. Некалькі месяцаў ён сядзеў у мінскай турме. Потым, па стану здароўя, яго вызвалілі пад нагляд жандармерыі. Піліп Караткевіч уцякае на савецкую тэрыторыю. Там ён расказвае сялянам аб становішчы на захопленай акупантамі тэрыторыі і заклікае падтрымліваць Чырвоную Армію.

Пасля вызвалення Бабруйска Піліп Караткевіч працаваў у аддзеле народнай асветы інструктарам школ, а пасля быў загадчыкам школы першай ступені ў Любонічах.

У сакавіку 1921 года пасля цяжкай хваробы Піліп Мацвеевіч памёр. Пахаваны ён у Бабруйску. Бабруйскі акруговы аддзел народнай асветы пісаў пра яго: «Не было да гэтага часу сярод школьных працаўнікоў Бабруйскага павета настолькі адданага справе народнай асветы і столькі многа аддаўшага гэтаму чалавека, як тав. Караткевіч».

Мікалай КАМІНСКІ.

80 гадоў з дня нараджэння Джона РЫДА

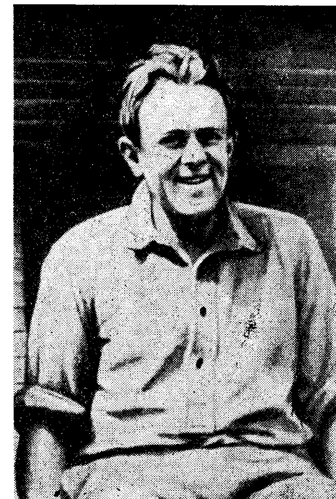

ВОІН КАСТРЫЧНІКА

Сярод барацьбітоў-камуністаў, якія прысвяцілі сваё жыццё рэвалюцыі, ярка ззяе імя амерыканскага сябра Савецкай Расіі Джона Рыда. Шлях прагрэсіўнага пісьменніка да сацыялізма быў складаны.

Джон Рыд атрымаў адукацыю у Гарвардскім універсітэце, са сцен якога выйшла нямала дыпламатаў, банкіраў, бізнесменаў і нават прэзідэнтаў ЗША. Д. Рыд вельмі старанна займаўся гуманітарнымі навукамі. Асабліва захапляўся літаратурай, гісторыяй, эканомікай, палітыкай і мовамі. Велізарны ўплыў на светапогляд Д. Рыда зрабіў яго бацька — чалавек незалежных поглядаў, які працаваў федэральным судовым выканаўцам, а таксама прагрэсіўны амерыканскі дзеяч Лінкольн Стэфенс, з якім малады пісьменнік пазнаёміўся ў Нью-Йорку.

Яшчэ будучы студэнтам, Джон Рыд рэдагаваў сатырычны ўніверсітэцкі часопіс, пісаў для яго прозу і вершы, высмейваў недахопы сынкоў буржуазіі. Пазней, ужо ў Нью-Йорку, з-пад яго пяра выходзяць апавяданні «Куды вядзе сэрца», «Гульня правасуддзя», «Убачыць — значыць перамагчы», «Капіталіст», «Яшчэ адзін выпадак няўдзячнасці» і іншыя, у якіх Джон Рыд крытыкуе сістэму буржуазнага грамадства, паказвае адваротны бок так званага амерыканскага ладу жыцця, з абурэннем выкрывае цынізм капіталістычнага свету.

У красавіку 1913 года Рыд убачыў мужную барацьбу пралетарыяў на шаўкаткацкіх фабрыках Патэрсона. Тут пісьменніка арыштавалі, ён некалькі дзён сядзеў у турме і разам з забастоўшчыкамі спяваў «Марсельезу». Там жа ён пазнаёміўся з Білам Хейвудам — лідэрам рэвалюцыйнай у той час прафсаюзнай арганізацыі «Індустрыяльныя рабочыя свету». У выніку Д. Рыд напісаў нарыс «Вайна ў Патэрсоне», у якім з вялікай страсцю выступіў у абарону забастоўшчыкаў.

Праз год малады пісьменнік прымае баявое хрышчэнне ў Мексіцы, дзе пачалася грамадзянская вайна. Д. Рыд быў першы і адзіны карэспандэнт, які расказаў свету пра тое, што адбывалася ў гэтай краіне, ахопленай полымем народнага паўстання. Яго рэпартажы, сабраныя ў кнізе «Паўстаўшая Мексіка», маюць вялікае значэнне і сёння.

Вярнуўшыся ў Нью-Йорк, Рыд прадаўжаў абараняць інтарэсы мексіканскай рэвалюцыі. У апавяданні «Мак—амерыканец» ім выкрываюцца наёмнікі, правакатары і забойцы.

Вясною 1914 года Д. Рыд-карэспандэнт спяшаецца да месца крывавых падзей у Ладлоу (штат Каларада). Падзеі, што адбыліся на вугальных шахтах Джона Ракфелера, ускалыхнулі ўсю Амерыку, бо наёмныя ахоўнікі вугальнага магната спалілі палатачны лагер, дзе туліліся забастоўшчыкі — 1200 чалавек дваццаці адной нацыянальнасці.

Пісьменнік смела выкрывае цынічныя і злачынныя дзеянні прадстаўнікоў вялікага бізнесу супраць працоўнага люду. Сабраны ў Ладлоу матэрыял паслужыў

асновай для нарыса «Вайна ў Каларада», якi ператварыўся ў абвiнаваўчы акт супраць усёй сiстэмы наёмнага рабства.

Зноў Нью-Йорк. Д. Рыд выступае на мiтынгах у абарону забастоўшчыкаў i ўдзельнiчае ў кампанii збору сродкаў пацярпеўшым рабочым. У адказ на гэта падкупленыя шахтаўладальнiкамi газеты пачалi траўлю i праследаванне маладога пiсьменнiка. Але Джон Рыд не склаў зброi. Усё выразней акрэслiваецца разыходжанне i раскол памiж iм i класам буржуазii.

Праз некалькi месяцаў пасля падзей у Ладлоу ў Еўропе пачалася сусветная вайна. Д. Рыд заявiў: «Гэта не наша вайна!» У сваiх новых апавяданнях «Дачка рэвалюцыi», «Праўда малых нацый», «Галава роду», «Ноч на Брадвеi» i iншых ён выкрывае чалавеканенавiсны лад iмперыялiстычных дзяржаў, з горыччу зазначае, што ў Еўропе на франтах памiраюць мiльёны людзей дзеля прыбытку капiталiстаў.

Вясною 1915 года Джон Рыд зноў едзе ў Еўропу. Грэцыя, Сербiя, Расiя, Балгарыя, Турцыя... Аб усiм, што ўбачыў на свае вочы, ён напiсаў у кнiзе «Вайна на ўсходнiм фронце». З болем у сэрцы Рыд гаворыць пра народы, уцягнутыя ў пекла вайны, рашуча паўтарае словы: «Гэта не наша вайна!», адкрыта гаворыць пра свае сiмпатыi да пралетарыяту, спачувае яму «ўсiм сэрцам».

Кастрычнiк 1917 года. Амерыканец Джон Рыд сярод змагароў на вулiцах рэвалюцыйнага Петраграда. Пад уплывам сацыялiстычнай рэвалюцыi i У. I. Ленiна ён становiцца перакананым марксiстам. «Маё жыццё,— пiша Д. Рыд,— я дзялю на два перыяды: да сустрэчы з Ленiным i Кастрычнiцкай рэвалюцыяй i пасля гэтай сустрэчы. Раней я бачыў толькi паверхню з'яў, у Ленiна я навучыўся разумець iх сутнасць. Нi адзiн чалавек не даў мне столькi, колькi ён».

Джон Рыд прыехаў у Расiю карэспандэнтам прагрэсiўнага амерыканскага часопiса «Мэсiз». Гэта быў цяжкi i бурны час пасля правалу карнiлаўскай авантуры. Улада ў Расii перайшла да буржуазii, краiне пагражала поўная эканамiчная катастрофа, контррэвалюцыя намагалася ўстанавiць ваенную дыктатуру.

Джон Рыд актыўна ўключаецца ў вадаварот палiтычных падзей: наведвае мiтынгi, якiмi бурлiў Петраград, вывучае вялiкую колькасць газет, брашур, плакатаў, лiстовак, адозваў i загадаў. I кожны дзень, пражыты ў рэвалюцыйным Петраградзе, пераконвае Д. Рыда, што задушыць пралетарскую рэвалюцыю немагчыма. Сiла бальшавiцкiх iдэй i лозунгаў расце, i бальшавiкi — адзiная партыя, якая можа павесцi народ на штурм старога свету.

У той час выйшла больш 60 артыкулаў i пiсем У. I. Ленiна, у якiх партыя атрымала кiруючыя ўказаннi. Пазней у газеце «Рэвалюцыйны век» Д. Рыд пiсаў: «Дзень за днём са свайго патаемнага сховiшча Ленiн уздымаў голас, падобны звону металу: "Паўстанне, паўстанне!»

25 кастрычнiка (7 лiстапада) 1917 года рэвалюцыя ў Расii перамагла. У сваёй першай каблаграме для часопiса «Мэсiз» Д. Рыд паведамляў: «Гэтай ранiцай я назiраў, як юнкеры займаюць пазiцыi вакол Зiмняга палаца, акружанага бальшавiкамi. Днём я прысутнiчаў на адкрыццi II-га Усерасiйскага з'езда Саветаў. Вечарам я быў сведкам штурму Зiмняга палаца i ўвайшоў туды разам з перадавымi атрадамi бальшавiкоў». Кастрычнiцкая рэвалюцыя захапiла Д. Рыда цалкам i беззаздзельна, ён успрыняў яе як сваю. Амаль кожны дзень пiсьменнiка можна было ўбачыць у калiдорах Смольнага, што былi перапоўнены чырвонагвардзейцамi i матросамi з фронту, або сустрэць у памяшканнi Ваеннарэвалюцыйнага камiтэта.

Бiёграф Д. Рыда Грэнвiл Хiкс вельмi дакладна выказаўся: «Рэвалюцыя ўзнавiла ў iм надзею i мужнасць i стала цэнтрам яго жыцця. Гэта не было цудадзейнае пераўтварэнне. Гэта было пасталенне». Знаёмства з У. I. Ленiным у Рыда пачалося з вывучэння яго твораў. Д. Рыд набыў працы Ленiна «Цi ўтрымаюць бальшавiкi дзяржаўную ўладу?», «Дзяржава i рэвалюцыя», «Пралетарская рэвалюцыя i рэнегат Каўцкi» i iншыя, глыбока iх вывучыў i законспектаваў.

Праз восем месяцаў пасля прыезду ў Расiю Джон Рыд асабiста ўбачыў У. I. Ленiна, калi ён выступаў на II-м з'ездзе Саветаў з дакладам аб мiры i зямлi. Пасля амерыканскi пiсьменнiк часта бываў у Ленiна ў крамлёўскiм кабiнеце. Па прапанове правадыра рэвалюцыi Д. Рыд пiша працу «Камунiстычны рух у Амерыцы». У. I. Ленiн уважлiва прачытаў гэты твор, унёс важныя папраўкi i ўдакладненнi, даў патрэбныя рэкамендацыi i зрабiў заўвагi на палях артыкула.

«Калi Джон Рыд расставаўся з У. I. Ленiным,— успамiнае Карл Ховi (рэдактар часопiса «Метрапалiтэн», дзе раней супрацоўнiчаў Д. Рыд),— у яго было адчуванне, нiбы ён атрымаў у рукi ключы, што адмыкаюць дзверы ў будучыню».

У частых сустрэчах з У. I. Ленiным Д. Рыд чэрпаў ленiнскую праўду, якая паступова авалодвала ўсёй яго iстотай, адчуваў велiчнасць i генiяльнасць рускага правадыра, яго гуманiзм. Як вынiк паездкi ў Расiю, на барыкады Кастрычнiка, Джон Рыд напiсаў кнiгу «Дзесяць дзён, якiя патрэслi свет». Кнiга з'явiлася праз год пасля Кастрычнiка. У ёй правiльна i глыбока асветлены гiстарычныя заканамернасцi Кастрычнiцкай рэвалюцыi, паказаны магутны рух народных мас i створаны незабыўны вобраз У. I. Ленiна.

Былы амерыканскi рудакоп, цяпер савецкi шахцёр, стары камунiст Iван Мацвеевiч Пiптар, успамiнае, што кнiга Джона Рыда «Дзесяць дзён, якiя патрэслi свет» была першым палiтычным падручнiкам амерыканскага рабочага класа. А прагрэсiўны англiйскi пiсьменнiк Джэймс Олдрыдж з хваляваннем пiша, што многiя замежныя сябры ўпершыню адчулi атмасферу Кастрычнiка, чытаючы гэтую кнiгу.

«Нават шмат гадоў пасля мы, здаралася, плакалi ад радасцi,— пiша Олдрыдж,— чытаючы рэпартаж Рыда аб Ленiне». Вярнуўшыся ў Амерыку, Д. Рыд, не шкадуючы сябе, поўнасцю стаў палiтычным прамоўцам i публiцыстам. Ён ездзiў па краiне, чытаючы лекцыi аб новай Расii, друкаваў артыкулы, у якiх палiтычна адукоўваў рабочы клас Амерыкi. Д. Рыд — адзiн з першых людзей, хто ўдзельнiчаў у стварэннi камунiстычнай партыi ў ЗША.

У 1919 годзе Д. Рыд прыехаў у Маскву як дэлегат III-га Iнтэрнацыянала. Ён збiраўся напiсаць новую кнiгу, але здзейснiць задуму не паспеў — пiсьменнiк захварэў на брушны тыф i памёр 17 кастрычнiка 1919 года.

Военно-Революціон. Комитетъ при Петр. С. Р. и С. Д. Комендантскій отдѣлъ. 16 ... 191 г. № 955 Смольный Институтъ

Пропускъ.

Дано сіе ... срокомъ по ... на право свободнаго входа въ Смольный Институтъ.

Комендантъ ...

Рэвалюцыйны пропуск.

Iмя Джона Рыда, шчырага i нястомнага барацьбiта-рэвалюцыянера, для нас, савецкiх людзей, для працоўных усяго свету з'яўляецца сiмвалам беззапаветнай адданасцi iдэям марксiзма-ленiнiзма.

Нiна ФЁДАРАВА.

◆ ◆ ◆

У лiстападзе на старонках нашага часопiса з архiўных матэрыялаў вы даведаецеся ПРА ПАДАРУНКI, якiя рабiлi працоўныя Беларусi кожнай ГАДАВIНЕ КАСТРЫЧНIКА.

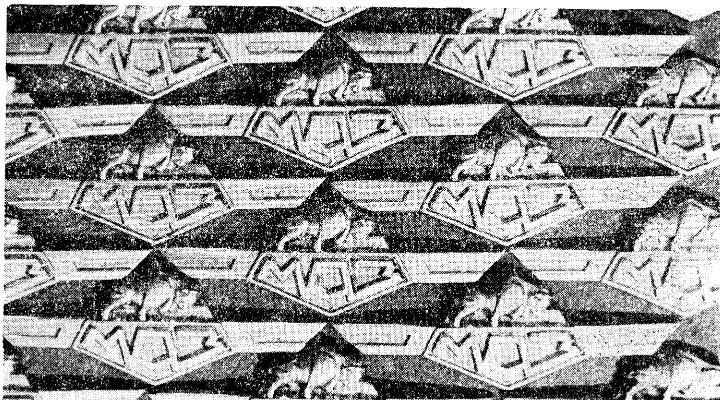
Гэту эмблему ведае ўвесь свет.

Так пачынаецца працоўны дзень. Каршчыцы выязджаюць на работу.

МАЗ НАБІРАЕ ХУТКАСЦЬ

Рэпартаж

7 лістапада 1924 года па Краснай плошчы ў Маскве пракаціліся першыя савецкія аўтамабілі — грузавікі АМО-Ф-15.

7 лістапада 1947 года па плошчы Леніна ў Мінску праехалі першыя беларускія аўтамабілі МАЗ — 205. Іх было пяць.

Ранак у цэху.

Сёння машыны з маркай Мінскага аўтазавода ходзяць па дарогах пяцідзесяці краін свету. Вітаюць іх пальмы Гвінеі, фінскія шхеры, піраміды Хеопса, джунглі Цэйлона. Беларускі сталёвы зубр, як спадарожнік, імчыцца вакол усёй нашай планеты. І без усялякай нацяжкі, па справядлівасці, па праву можна сказаць: МАЗ — завод і аўтамабіль — нацыянальны гонар беларусаў.

У пачатку жніўня 1944 года, усяго праз месяц пасля вызвалення Мінска, фронт знаходзіўся ўжо ў Польшчы. Хуткасць наступлення Савецкай Арміі ўзрастала з кожным днём. Шалёнага звера гналі ў яго логава. Каб забяспечыць нашы перадавыя дывізіі ўсім неабходным, трэба было мець як мага больш машын. І вось пастанова — стварыць у Мінску аўтазборачны завод.

Тады ў Чырвоным Урочышчы сабралася некалькі сот чалавек. Яны прыйшлі з лесу ў лес. Пакінуўшы адны зямлянкі, хуценька пабудавалі другія. Здалі зброю, атрымалі рыдлёўкі і сякеры. Былі яны ў паўваеннай вопратцы, харч атрымлівалі па прадуктовых картках. І парадак захоўваўся яшчэ паўваенны. Загад № 1 па заводу быў падпісаны не дырэктарам і не галоўным інжынерам, а Упаўнаважаным ЦК КП(б)Б і СНК БССР. Мінскі аўтазавод стваралі партызаны. Быў сярод іх і цяперашні дырэктар завода, былы камандзір партызанскай брыгады «Смерць фашызму» Іван Міхайлавіч Дзёмін.

Як лепш правесці эстафету «100 ударных дзён камсамола» — раяцца камсорг тэрмічнага цэха Галя Анцюфрыева і маладыя рабочыя Іван Тарасевіч, Міхалай Міхалевіч, Леанід Злачынскі.

Партызаны карчавалі лес, будавалі цэхі і збіралі імпартныя аўтамабілі, якія прама з цэха накіроўваліся на фронт. Калі ж скончылася вайна і з'явілася неабходнасць у пашырэнні айчыннай аўтабудаўнічай прамысловасці, у цягніку, што вёз савецкую ўрадавую дэлегацыю з Патсдамскай канферэнцыі, было вырашана пабудаваць у Мінску аўтамабільны завод.

Гэта цяпер наш завод лічыцца самым буйным з пасляваенных аўтамабільных і яго машыны атрымалі сусветнае прызнанне. Да таго, як заслужыць ордэн Леніна, мець сваіх Герояў Працы і заваяваць пераходны Чырвоны сцяг свет ахнуў ад здзіўлення. У Жодзіне, пад Мінскам, вырас яшчэ адзін завод, БЕЛАЗ, які за кароткі час прынёс шмат лаўраў не толькі Беларусі, але і ўсёй краіне.

За дваццаць гадоў, з таго дня, як па плошчы Леніна прайшлі першыя беларускія аўтамабілі, МАЗ узышоў на арбіту сусветнай славы. Чаму ён апярэдзіў усе аўтазаводы краіны, што выпускаюць грузавыя аўтамабілі?

Трэба ведаць аўтазаводцаў, каб растлумачыць гэтае «чаму». Трэба ведаць мінчан. Трэба ведаць наогул беларусаў, іх гісторыю, іх шматвяковыя пакуты, і тады стануць зразумелымі іх дасягненні за гады Савецкай улады. Але гэта

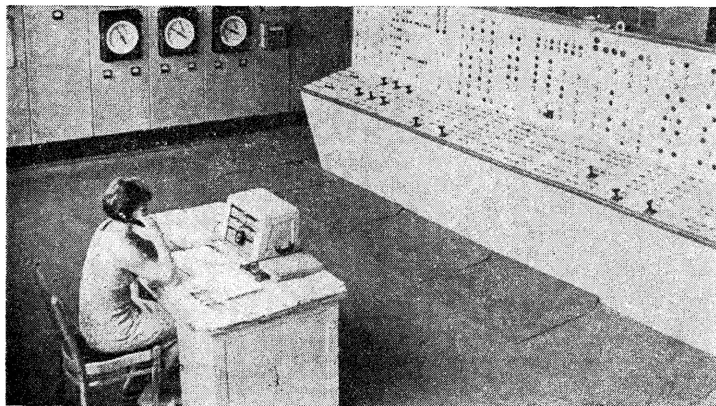

За пультам кіравання цэха афарбоўкі металапакрыццяў — Ларыса Ліпай.

Міністэрства аўтамабілебудавання Саюза, МАЗ прайшоў складаны і нялёгкі шлях.

Як правіла, новыя аўтамабільныя заводы маюць сваіх папярэднікаў. Мазаўцы вучыліся будаваць машыны на Маскоўскім аўтазаводзе. Першую мадэль МАЗ—205 распрацавалі для мінчан у Яраслаўлі. Кіруючы інжынерны і канструктарскі персанал «пазычалі» то на ЗІЛе, то на ГАЗе. Так было спачатку.

А пасля мінскія аўтазаводцы самі сталі настаўнікамі. З іх гнязда вылецела такое птушаня, што ўжо адхіленне ў бок агульнай гісторыі, якая больш-менш вывучана. Гісторыя ж МАЗа яшчэ толькі пішацца.

Лепш пагаворым з рабочымі, майстрамі, інжынерамі, з дзяўчатамі, якія працуюць на заводзе ўсяго некалькі месяцаў, і з пасівелымі дзядзькамі, для якіх работа на МАЗе хутка стане ўспамінам. Не будзем ідэалізаваць іх працу, як гэта робіцца ў песнях, не будзем ставіць адну спецыяльнасць вышэй за другую, бо няма ніводнай лёгкай справы, калі яна робіцца ад душы. Праз лязгат многа-

Выдатную сталь варыць Васіль Карпавіч Ладагубец.

разцовых такарных станкоў, праз дым і гарачыню ліцейкі, з грымучай чорнай фармоўкі паўстаюць перад намі гэтыя людзі.

У заводскім музеі вісіць фатаграфія шафёра Віктара Аляксандравіча Гаршкова. У пасляваенныя гады Гаршкова рэдка калі бачылі на заводзе. Ён заўсёды быў у дарозе, у самых далёкіх рэйсах. Маўклівы, надзвычай сціплы, ён дзень за днём вазіў на завод дэфіцытныя дэталі. У самы люты холад газаваў да Свярдлоўска па латунныя трубкі. Не паспее як след адаспацца, а ў яго зноў пытаюцца:

— Паедзеш?

А чаго тут пытацца! Ён бы ехаў і ехаў, хоць на край свету. Ён тады толькі і жыў, калі роўна вуркатаў матор і ў ветравым шкле мільгацелі гарады і сёлы.

— Ці ездзіце вы ў далёкія рэйсы цяпер, Віктар Аляксандравіч?

— А навошта? Цяпер тэрміновыя грузы для нас перавозіць аэрафлот, «таўкачы» ў нас свае ёсць...

Лягчэйшае стала жыццё, не патрэбны вялікія самаахвяры, каб выканаць праграму. Рэканструкцыя рэзка змяніла твар завода і зменіць яго яшчэ больш. Мадэрнізацыя абсталявання, аўтаматызацыя вызвалілі рабочых ад цяжкай, малапрадукцыйнай працы. Сучасныя тэхнічныя тэндэнцыі знайшлі на заводзе адлюстраванне не толькі ў безлічы канвеераў, навейшых аўтаматычных ліній і агрэгатных станкоў, а і ў самой архітэктуры высокіх са шкла і бетону карпусоў. Ужо зараз можна праводзіць параўнанні тыпу «раней і цяпер», хоць адлегласць па-

У руках мазаўцаў — пераходны Чырвоны сцяг Міністэрства аўтамабілебудавання СССР.

між імі не больш як пяць год.

Гасцям на заводзе заўсёды раяць паглядзець цэх афарбоўкі металапакрыццяў. Тыя ў адказ звычайна моршчаць насы, бо каму ахвота пэцкацца, дыхаць паветрам, насычаным ацэтонам. Але ўсё ж ідуць за экскурсаводам, і, калі трапляюць у цэх, здзіўленню іх няма канца. Ні фарбы, ні традыцыйных заскарузлых камбінезонаў маляроў — замест гэтага пульт, падобны на пульт атамнай станцыі.

Цяпер па ўсіх літаратурных законах трэба было б паказаць апаратара пульта, скажам, маладога хлопца, які мае вышэйшую тэхнічную адукацыю, вялікага эрудыта, або, як мінімум, студэнта-вячэрніка, які паспявае і на вытворчасці, і на лекцыях па радыёэлектроніцы.

Але ў жыцці не бывае схем. І ля пульта мне сустрэўся не ўдачлівы студэнт вячэрняга факультэта, а маці пяцярых дзяцей, колішні маляр Софія Сцяпанаўна Ліпай.

Яна нарадзілася ў 1928 годзе і жыла ў вёсцы Астравок на Уздзеншчыне да таго часу, пакуль вёску не спалілі немцы. Спалілі, як звычайна, за сувязь з партызанамі, і ўсіх старых і малых, каго толькі захапілі, таксама спалілі жывых у гумне. Сярод спаленых была маці Софіі Сцяпанаўны.

У сорак пятым годзе Софія выйшла замуж. Хутка зноў засталася адна, з двума малымі на руках: Міколу прызвалі ў армію. Гэтыя тры гады яна ледзь зводзіла канцы з канцамі. Калі Мікола дэмабілізаваўся, пераехалі ў Мінск, і абодва, муж і жонка, пайшлі на аўтазавод. Мікола быў ліцейшчыкам, яна — стрыжаньшчыцай, потым маляром. Зараблялі добра, жылі дружна, на заводзе іх паважалі. Потым Мікола захварэў. Доўгі час урачы нічога не знаходзілі, а калі знайшлі, было позна: ні курорты, ні санаторыі не выратавалі мужа.

Як жыць, як працаваць на тым заводзе, дзе памёр самы блізкі чалавек? Ёй і тут памаглі, неяк суцешылі, а каб лягчэй было, перавялі на пульт. Крышку раней спецыяльнасцю апаратара авалодала дачка Ларыса. Так яны цяпер і працуюць, кіруюць цэхам, змяняючы адна адну.

Гэта, вядома, не тыповы прыклад. Звернем увагу на другое: чалавек, прайшоўшы праз такія суровыя выпрабаванні, не страціў сваёй годнасці, не замуціў чысціні сваёй душы. Вось што характэрнае ў гэтай біяграфіі і тыпова не для аднае Софіі Сцяпанаўны, а для ўсяго рабочага калектыву.

У новай мадэлі аўтамабіляў закладваюцца і смелыя вынаходніцкія ідэі, і самаадданая праца рабочых, і рызыка тых, хто іх выпрабоўвае.

Канстанцін Рыгоравіч Паўлянковіч, якому летась прысвоена званне Героя Сацыялістычнай Працы, выпрабоўвае МАЗы ўжо шаснаццаць гадоў. Праз яго рукі прайшлі амаль усе мінскія мадэлі. Калі скласці кіламетраж усіх спідометраў, дык атрымаецца астранамічная лічба — адзін мільён. Дваццаць пяць разоў вакол зямлі!

Сёлета Канстанцін Рыгоравіч вярнуўся з Каўказа, дзе выпрабоўваліся машыны маркі МАЗ-500Т. Аўтамабілі гэтай маркі будуць выкарыстоўвацца ў краінах з трапічным кліматам. Усе дэталі трапічнага МАЗа маюць павышаную антыкаразійную ўстойлівасць.

У Крыме Паўлянковіч выпрабоўваў МАЗ — 500Г, горны варыянт нашага «зубра».

— У якой ступені небяспечная ваша работа, Канстанцін Рыгоравіч?

— Пасля таго, як два разы гарэў у танку, я не адчуваю асаблівай небяспекі за рулём новага МАЗа. Былі, праўда, непрыемныя моманты на Каўказе. Там грунтовыя воды падмываюць пад асфальтам ямы. Лёгкія аўтамабілі праходзяць над імі, а нашы «зубрыкі» часам правальваліся. Былі спачатку агрэхі ў канструкцыі: падшыпнікі пярэдняга маста не вытрымлівалі вялікай нагрузкі. Ну, а калі клініць падшыпнік на пярэднім коле, машына аказваецца ў кювеце. Мы, выпрабавальнікі, настаялі на тым, каб гэты падшыпнік быў узмоцнены.

МАЗ-500, і наогул усе машыны гэтай серыі, зусім не падобны на таго «зубронка», пра якога некалі спяваў Ворвулеў. МАЗ — 205 хадзіў з хуткасцю 52 кіламетры ў гадзіну. МАЗ-500 — 85, а то і ўсе 90. На шашы няма машыны, роўнай нашаму «зубру». На свайго ляснога сабрата наш новы аўтамабіль падобны нават формай, асабліва МАЗ-503 — самазвал. У прасторнай яго кабіне поўны камфорт. Мяккія зялёныя крэслы, прыгожая прыборная дошка, ёсць нават спальнае месца, каб у вялікай дарозе шафёр мог адпачыць. Кіраваць цяжкім грузавіком гэтак жа лёгка, як «Масквічом» ці «Волгай». У тэхнічных і эстэтычных адносінах мінскі грузавік адпавядае самым сучасным нормам. Вялікую ролю ў стварэнні «пяцісотага» адыграла бюро мастацкага канструявання, якое ўзначальвае Аляксандр Міхайлавіч Першын.

Мы размаўлялі з ім пра тое, як мастацкі густ уплывае на канструкцыю аўтамабіля. Аляксандр Міхайлавіч сказаў:

— Аўтамабіль наогул не можа існаваць без мастака. Інжынеры працуюць над зместам, мы — знаходзім форму. Між тым, тыя часы, калі кожная краіна, кожны

Выпрабавальнікі ў дарозе. Злева — Герой Сацыялістычнай Працы Канстанцін Рыгоравіч Паўлянковіч.

Праблемы эстэтыкі грузавіка вырашаюцца ў мастацка-канструктарскім бюро.

завод выбіваліся з сіл, каб надаць машыне арыгінальны выгляд, ужо прайшлі. Аўтамабіль у нашы дні страчвае нацыянальны характар. Ён імкнецца да самай рацыянальнай формы, а гэта — касмапалітычная тэндэнцыя. Скажу, што беларускія грузавікі ў сэнсе рацыяналізму задаюць тон. Я, напрыклад, лічу, што самы прыгожы грузавік — БЕЛАЗ-540.

А бюро працуе ўжо над мадэрнізацыяй кабіны МАЗ-500. Калі сядзеш за баранку драўлянай мадэлі, ствараецца ўражанне, быццам трапіў у шырокафарматны кінатэатр. Гэтую ілюзію стварае суцэльнае лабавое шкло. Панарамны агляд, дасканалы інтэр'ер не будуць стамляць шафёра ў дарозе.

Цікава пагаварыць і з тымі рабочымі, якія не ведалі вайны, не мерзлі ў лясных зямлянках, лёс якіх склаўся даволі гладка. Многія з гэтых хлопцаў і дзяўчат нават не прымалі ўдзелу ў вытворчасці МАЗ-205, які да нядаўняга часу яшчэ сыходзіў з галоўнага канвеера.

Міхась Бугаёў, электрык, і не думаў, што будзе працаваць на МАЗе. Ён служыў у войску, а ў дзень дэмабілізацыі да іх прыехаў работнік аддзела кадраў МАЗа:

— Хлопцы, хто хоча ў нас працаваць? — прапанаваў ён. — Набудзеце спецыяльнасць, дамо вам інтэрнат, у сталіцы жыць будзеце...

Многія з хлопцаў, што былі на гэтай сустрэчы, прыехалі на завод.

Хто ж цяпер Міхась Бугаёў?

Дэпутат Заводскага раённага Савета, камсорг цэха, кандыдат у члены партыі. Рыхтуецца да ўступных экзаменаў на энергафак Беларускага політэхнічнага інстытута.

Наогул, людзі на заводзе растуць, як на дражджах. Быў токар, у чатыры разы хутчэй за іншых апрацоўваў дэталі, а цяпер — начальнік аддзела кадраў завода. Гэта Дземідзенка Мікалай Якаўлевіч.

Пасля арміі прыйшоў на завод і Анатоль Догіль. Быў слесарам, вучыўся завочна ў палітэхнікуме, а цяпер адзін з лепшых майстроў у цэху нармаляў.

Сярод аўтазаводцаў шмат людзей знатных, чые імёны адзначаны Указамі Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР. Толькі 22 жніўня 1966 года за поспехі ў выкананні пяцігадовага плана 134 аўтазаводцы атрымалі ўрадавыя ўзнагароды.

Растуць людзі, шырыцца завод, дужэюць і прыгажэюць мінскія аўтамабілі.

МАЗ набірае хуткасць.

Валянцін ЖДАНОВІЧ.

● ● ●

САМЫЯ ВЫСОКІЯ

Кожны, хто ўпершыню заходзіць у майстэрню, дзе працуюць архітэктары, здзіўляецца, нават бянтэжыцца. Дарослыя людзі, як дзеці, гуляюць у пластмасавыя домікі. Прыстаўляюць адзін да аднаго, нарошчваюць паверхі, выстройваюць у шнурочак або, наадварот, раскідаюць па паверхні стала. Бураць усё, зноў кампануюць, каб знайсці перш-наперш гарманічнае спалучэнне аб'ёмаў — між сабой, з тым, што ўжо збудавана, з ландшафтам.

І вось, здаецца, ёсць рашэнне...

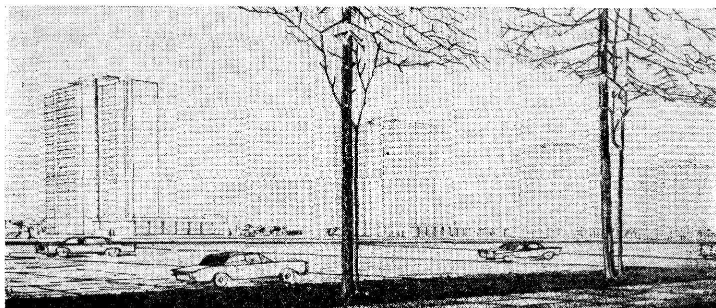

Доўгі час Мінск будаваўся аднастайна — пяціпавярховыя, падобныя адзін на адзін, жылыя дамы стваралі падобныя адзін на адзін кварталы, цэлыя раёны. Архітэктары і грамадскасць забілі трывогу, пачалі пошукі новых, сучасных рашэнняў. Над адным з іх у «Мінскпраекце» працавала група, узначаліць якую давялося мне.

Разам з інжынерамі Маркусам Манастырскім, Васілём Перадзерыем і Давідам Янко мы прапанавалі самыя высокія ў Мінску жылыя дамы — па 16 паверхаў. Яны завуцца — кропкавыя. На генеральны план яны праецыруюцца, як кропкі сярод іншых ансамбляў.

Для будаўніцтва гэтых дамоў, якое пачнецца ў новым годзе, адведзен правы бок Магілёўскай шашы — паміж будынкамі інстытута народнай гаспадаркі імя В. Куйбышава і перакрыжаваннем шашы з Даўгабродскай вуліцай (квартал № 11).

На кожным паверсе — па дзесяць кватэр: чатыры аднапакаёвыя, чатыры двухпакаёвыя і дзве трохпакаёвыя. Унутры — новая планіроўка: павялічаны ад ранейшых тыпавых праектаў памеры кухні і пярэдняга пакоя, а таксама палепшан санітарна-тэхнічны блок. Прахадных пакояў у кватэрах няма. Кожная кватэра мае шырокую лоджыю (крыты балкон).

Побач з лесвіцай спраектаваны па два ліфты — адзін пасажырскі, другі ж, каб падымаць грузы вагой да 500 кг. Памеры грузавога ліфта такія, што можна падымаць мэблю.

Фасады запраектаваныя ў простых, сучасных гарманічных формах, маюць прыгожае аздабленне па колеру. Усё прадугледжана, каб у нашых дамах не толькі добра жылося, але каб яны і выглядалі адпаведна патрабаванням часу.

Міхаіл БАРСУКОЎ,
галоўны архітэктар праекта.

ДЛЯ МАЛАДЫХ

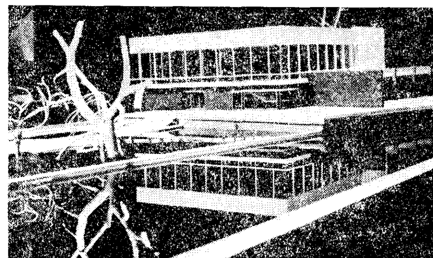

Мінск — горад маладосці. Кожны год у ім адкрываюцца новыя навучальныя ўстановы, дамы культуры, клубы, кінатэатры, кафэ... Пройдзе якіх два гады, і на вуліцы імя Янкі Купалы над Свіслаччу-ракой мы ўбачым увесь са шкла і бетону, дэкараваны мастакамі будынак кафэ «Маладзёжнае». Праект яго распрацавалі архітэктары і інжынеры «Мінскпраекта» О. Ткачук, Ф. Кантаровіч, Ф. Кацнельсон.

◆ ◆ ◆

«ТУТ ЗДЗЯЙСНЯЛАСЯ РЭВАЛЮЦЫЯ» —

так будзе называцца
фотанарыс Валянціна ЖДАНОВІЧА
ў лістападаўскім нумары.

Гэтыя заўзятыя барабаншчыцы — з Эстоніі.

ПЕСНЯ з тысяч галасоў

Рэпартаж

Старажытны горад Тарту. Ціхі, чысты і ўтульны. Сонечнымі ліпеньскімі днямі сюды прыехалі студэнты з сямі брацкіх рэспублік на свята песні. Чаму ў Тарту?

Эстонія здаўна славіцца сваімі традыцыямі. Тут кажуць: «Лягчэй пералічыць рыбу ў Балтыйскім моры, чым усе нашы традыцыі і звычаі». Гэта, вядома, жарт. Але іменна з даўняй традыцыі нарадзіўся гэты вясёлы маладзёжны форум песні.

Ініцыятары яго — студэнты Тартускага ўніверсітэта.

Дзесяць гадоў таму назад нарадзілася новая традыцыя — дні харавых спеваў ператварыліся ў студэнцкае шматнацыянальнае свята песні. Сёлета ўжо трэці раз прымаюць удзел у ім беларускія студэнты.

Ліпень. Апошнія рэпетыцыі, гарачыя спрэчкі, зборы ў дарогу. І вось картэж аўтобусаў узяў курс на Тарту. Нашу рэспубліку прадстаўлялі калектывы самадзейнасці ўніверсітэта, медыцынскага інстытута і кансерваторыі. У вокнах замільгалі знаёмыя беларускія пейзажы, і — песня над імі. Настрой прыўзняты: дзесьці засталіся турботы сесіі, наперадзе вясёлае студэнцкае свята.

Ідуць літоўскія дзяўчаты.

Пскоў сустрэў нас даўніной і сучаснымі будынкамі. Пейзажы мяняюць свой воблік. Усё часцей з'яўляюцца блакітныя чашы азёр і квадраты востраканечных дахаў...

Тарту вітаў гасцей сонцам, кветкамі і музыкай. На галаўным аўтобусе беларускай дэлегацыі тэрмінова вывешваецца плакат «Тэра-тэра, Тарту!» — «Прывітанне, Тарту!»

У гэты ж дзень з'ехаліся дэлегацыі і з іншых рэспублік. Старажытная Ратушная плошча, святочна прыбраная транспарантамі і прывітальнымі плакатамі, абудзілася шумам матораў, гаворкамі на розных мовах, вясёлым, іскрыстым смехам. Тут эстонцы і ленінградцы, літоўцы і беларусы, ерэванцы і петразаводцы, масквічы і ўкраінцы. Галасы не сціхалі да позняга вечара. Наперадзе генеральныя рэпетыцыі, прэс-канферэнцыі, знаёмства з горадам. А знаёміцца ёсць з чым. Тарту, былы Юр'еў, заснаваны яшчэ Яраславам Мудрым. Тут захавалася шмат помнікаў тых часоў. Даўніною так і вее ад сцен старажытнага горада. З хваляваннем думаеш, што калісьці па гэтых ціхіх і вузкіх вулках гулялі студэнтамі Пірагоў, Бурдэнка, Бэр і многія іншыя вядомыя вучоныя, якія выйшлі са сцен Тартускага ўніверсітэта. Закончыўшы яго, яны па старой традыцыі ішлі да помніка заснавальніку і першаму рэктару ўніверсітэта Парроту, моўчкі кляліся берагчы вернасць выбранай справе і... разбівалі бутэльку шампанскага.

...Свята пачалося ўрачыстым шэсцем па вуліцах горада, запоўненых людзьмі. З тратуараў старых вузкіх вуліц і новых шырокіх праспектаў, з балконаў і вокан даносяцца насустрач святочным калонам прывітанні і воплескі. Каля будынка сельскагаспадарчай акадэміі кожная дэлегацыя прыпыняецца і выконвае сваю нацыянальную песню.

Далей шлях ляжаў праз увесь горад да пеўчага поля Цяхтвеpэ. Своеасаблiва праходзілі беларускія студэнты — яны, апрача песень, выконвалі яшчэ і нацыянальныя танцы. Бурныя апладысменты гледачоў гаварылі самі за сябе. Цяхтвеpэ сустрэла ўдзельнікаў кумачом, зелянінай і стракатым людскім дыванам, які спускаўся па схіле ў даліну, дзе высіцца вялікая сцэна. Дзесяткі тысяч гледачоў!..

Свята песні, свята дружбы і сонечнай усмешкі.

Кветкамі віталі гасцей тартускія студэнты.

Гучыць беларуская песня. Дырыжыруе заслужаны артыст рэспублікі Аляксандр Іванавіч Білібін.

Пад гукі дзяўчат-барабаншчыц калоны праходзілі перад трыбунамі і падымаліся на сцэну, якая ўмяшчае каля пяці тысяч чалавек. На звычайнай сялянскай фурманцы прывезлі шматпудовы камень-граніт. Гэта — сімвал ведаў, якія павінен «згрызці» кожны студэнт за пяць гадоў вучобы. Прагучаў гімн нашай Радзімы. Свята адкрыла старшыня аргкамітэта рэктар сельскагаспадарчай акадэміі Міна Аўгустаўна Клемент. Студэнтаў вітаў сакратар ЦК Кампартыі Эстоніі Леанід Ленцман, першы сакратар ЛКСМЭ Рэйн Полліман Юрымях, рэктар універсітэта Тэадор Клемент. На сцэну запрасілі ганаровага дырыжора свята, старэйшага артыста рэспублікі Густава Эрнесакса. Не паспеў ён ступіць некалькі крокаў, як дзесяткі маладых моцных рук падхапілі яго, і пад гучнае скандаванне трыбун «Эр-не-сакс! Эр-не-сакс!» любімы кампазітар узляцеў у паветра.

«Гаўдэамус ігітур» — было напісана на эмблеме свята. Гэтыя словы са старога студэнцкага гімна ў перакладзе азначаюць: «Будзем весяліцца». З гэтага і пачалося свята. Трыбуны падхапілі песню, і яна шырока і велічна плыве над далінай. Хор, паслухмяны кожнаму руху рук кампазітара, выканаў яшчэ некалькі песень.

Слова «цуд» даволі зацёрта ад празмернага ўжывання, але іменна гэтым словам можна перадаць уражанне ад незвычайнага пяцітысячнага зводнага хору рэспублік.

«Там каля млына» — гэтай песняй пачаўся беларускі рэпертуар. Гледачы цёпла віталі зводны хор рэспублікі. Гучалі песні «Сінічку вецер закалыхаў», «Там вдали за рекой» і многія іншыя. Дырыжор, заслужаны артыст БССР Аляксандр Іванавіч Білібін, сышоў са сцэны з лаўровым вянком на грудзях...

Першыя кроплі дажджу напомнілі аб Прыбалтыцы. Трыбуны пакрыліся парасонамі. Але быццам адчуўшы сваё бяссілле перад страснымі аматарамі харавых спеваў, дождж неўзабаве сціх. Да позняга вечара гучалі ў гэты дзень песні розных народаў у мястэчку Цяхтверэ.

Назаўтра свята перанеслася ў маленькі старажытны гарадок Эльву. Асабліва вялікі поспех выпаў у той дзень на долю беларускіх танцораў. Гледачам вельмі спадабаліся беларускія народныя танцы «Кола», «Лявоніха», «Лядкаўская кадрыль». Спакойных і стрыманых эстонцаў пакарылі імклівасць, бадзёрасць і вялікае майстэрства выканання гэтых танцаў студэнтамі Белдзяржуніверсітэта і медыцынскага інстытута. Як герою дня беларускаму танцавальнаму калектыву эстонскія студэнты паднеслі памятны сувенір. Пра беларускіх танцораў цёпла гаварыў Густаў Эрнесакс: «Мне спадабалася выступленне вашага хору, але асаблівае задавальненне я атрымаў ад вашай танцавальнай групы».

Слухачы размясціліся не горш, чым у тэатры.

«Вашы танцоры вельмі хітрыя,— з усмешкаю працягвала размову Міна Аўгустаўна Клемент,— яны заваявалі сімпатыі нашых гледачоў яшчэ ў час урачыстага шэсця. А цяпер пажынаюць плады». Вочы сівой жанчыны ласкава ўсміхаюцца, яна шчыра рада поспеху, які выпаў на долю яе новых сяброў.

Яшчэ не ўлегліся пачуцці пасля выступлення, яшчэ шчокі дзяўчат ружавелі ад хвалявання, а аўтобусы ўжо спяшаліся ў Тарту. Наперадзе заключны канцэрт.

Нечакана, на адным з паваротках шашы, злева паказаўся вялікі абеліск. Хтосьці ціха сказаў:

— Гэта тартускі Бухенвальд...

У полі мы назбіралі рамонак, каб пакласці іх ля пастамента. Так мы ўшанавалі памяць тых, хто загінуў у барацьбе з фашызмам.

...На заключным канцэрце гледачоў было асабліва многа. Здавалася, што ўвесь Тарту, як адзін жыхар, прыйшоў на гэтыя зялёныя пагоркі. Змрок паступова ахінае трыбуны. Са сцэны здавалася, што канцэрт ідзе без гледачоў. І толькі па жывым дыханні людзей ды па дружных апладысментах здагадваліся, што ўсе 80 тысяч пар уважлівых вачэй нястомна сочаць за ўсім, што адбываецца на гэтым асветленым пражэктарамі квадраце сцэны. Хоры выконвалі свае любімыя песні. На танцавальнай пляцоўцы перад сцэнай успыхнуў вялізны касцёр. Пачаліся танцы. Нацыянальныя касцюмы ў казачным святле кастра здаваліся яшчэ прыгажэйшымі.

Для песні — і дождж не перашкода.

Да мікрафона падышла Ніна Аўгустаўна Клемент. Ад усіх эстонскіх гледачоў яна падзякавала калектывам мастацкай самадзейнасці за іх песні і танцы і сказала, што свята прайшло паспяхова, што мэта гэтага своеасаблівага форуму поўнасцю дасягнута: маладое пакаленне яшчэ мацней здружылася, умацавала веру ў дабро і прыгажосць, мір і светлую будучыню, сваёй творчас-

Вясёлы танец прывезлі з Мінска будучыя медыкі.

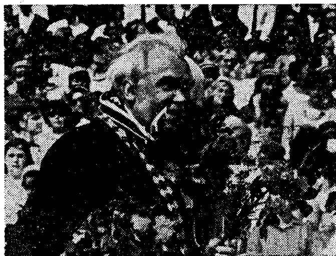

Патрыярх песні, народны артыст СССР Густаў Эрнесакс.

Люда Грышчанка і Дзіна Скавыш прыехалі на свята ў складзе танцавальнага калектыву БДУ.

цю ўславіла юбілей 50-гадовай многанацыянальнай краіны.

Наступныя такія сустрэчы намечана правесці ў Літве і Беларусі.

Пакуль прадстаўнікі рэспублік дзякавалі за цёплы, сяброўскі прыём, на полі ўжо ўтварыліся калоны. Пачалося самае грандыёзнае і прыгожае відовішча — факельнае шэсце. Маленькая Ратушная плошча ператварылася ў мора агню...

Пачаўся мітынг за мір і дружбу, за веру ў добрае і цудоўнае. Пад звон старынных курантаў, пры святле тысяч факелаў студэнты сямі братніх рэспублік кляймілі ганьбаю амерыканскіх і ізраільскіх агрэсараў, заклікалі да барацьбы за мір ва ўсім свеце. Прыняты зварот да моладзі ўсяго свету. Апоўначы факельнае шэсце вярнулася ў Цяхтверэ. Яшчэ і яшчэ ўспыхвалі кастры. Вакол іх пачаліся вясёлыя танцы і карагоды. Навокал смех, жарты, весялосць. Дэлегаты абменьваюцца сувенірамі, запрашаюць адзін аднаго ў госці.

Ужо і неба пасвятлела, зніклі з небасхілу зоркі, а свята ўсё працягвалася. Студэнты, узяўшыся за рукі, з песнямі пакрочылі па ранішніх, ціхіх вуліцах горада...

Маладыя, шчаслівыя, радасныя ўсмешкі... Тут усё было без конкурсаў, без прызавых месцаў. Дэлегацыі павезлі з сабой дадому штосьці большае, чым граматы і дыпломы. «Цяпер у нас стольکі сяброў стала, што не хопіць і года аб'ехаць усіх»,—так сказалі студэнты Белдзяржуніверсітэта Тамара Лявонава і Васіль Літвінка на развітанне.

Дружба — галоўны здабытак свята.

Анатоль КУДРАЎЦАЎ.
Фота аўтара і **У. ХВАЙНІЦКАГА.**

СУСТРЭЧА З ЧАСАМ

Гэтаму экрану пашанцавала: за свой век ён столькі бачыў, як ніякі другі, нават у першаразрадным кінатэатры.

Кожны дзень, ледзь толькі на Мінскай студыі навукова-папулярных і хранікальна-дакументальных фільмаў пачынаецца звычайная мітусня, ён працуе ўжо.

«Экран пакажа... Паглядзім на экране...» — гэтыя словы не пераўвялічваюць магічную сілу своеасаблівай пробы новых здымак і задум. Экран — першы суддзя: на белым палатне змястоўныя кадры стануць цікавымі і захапляючымі, а ад шэрых, невыразных — павее халадком.

Звычайна з ранку для прагляду прыносяць стос карабкоў. Тут і зафіксаваныя падзеі працоўнага дня ў Жодзіне, дзе нараджаюцца новыя медалісты міжнародных кірмашоў — магутныя БЕЛАЗы, і кадры з Салігорска — шахцёрскай беларускай сталіцы, і кі-

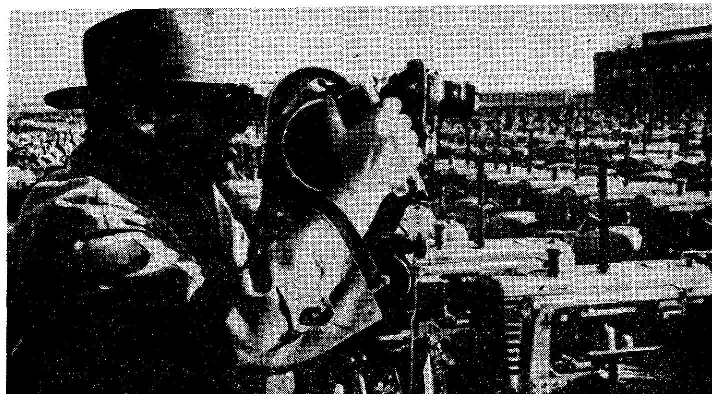

Міхась Бераў на заводскай пляцоўцы Мінскага трактарнага.

наразмова з вядомым асілкам — чэмпіёнам свету Аляксандрам Мядзведзем. Ёсць у гэтых карабках і асаблівыя здымкі. Пажаўцелыя ад часу этыкеткі з надпісам «Архіў» — таксама рэпартажы, толькі ўжо ўчарашняга дня, кавалкі з жыцця нашых бацькоў і старэйшых братоў, фрагменты гісторыі.

Сустрэча з мінулым часам. У невялікай праглядальнай зале, — а яна ў такія гадзіны заўсёды перапоўнена, — пануе цішыня і хваляванне. З экрана пазіраюць жывыя вочы герояў першых пяцігодак; нам усміхаюцца жанчыны, рукі якіх толькі што напісалі: «Мы — не рабы»; мы бачым вясёлыя твары першых піянераў. Не, мы ўжо не толькі бачым, мы адчуваем пафас часу, біццё сэрцаў энтузіястаў першых фабрык і заводаў.

Гасне экран, успыхвае святло, моўчкі сядзяць людзі — атмасфера мінулага завалодала ўсімі.

— А памятаеш... тады мы яшчэ спяшаліся, а рамізнік ніяк не хацеў ехаць праз новы мост, — загаварылі, успомнілі аператары, аўтары гэтых унікальных сёння здымак. Экран вярнуў і іх маладосць, і іх час, калі яны, юнакі-камсамольцы, нясмела пераступалі парог «Вялікага нямога» — як у той час называлі кіно — каб сваім запалам, талентам і ўменнем дапамагаць будаваць сацыялізм.

Гледачы сталічнага кінатэатра «Перамога» і не здагадваюцца, што насупраць у невялічкай камяніцы на другім паверсе, у звычайнай трохпакаёвай кватэры, больш як сорак гадоў таму назад нараджалася беларускае кінамастацтва.

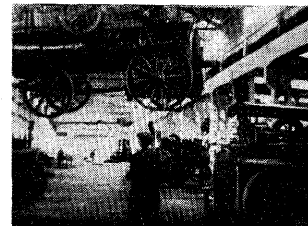

Кадр даваеннай кінахронікі: лакамабільны завод — буйнейшае прадпрыемства рэспублікі (аператар Іосіф Вейняровіч).

Партызанскі налёт на чыгунку — гэтыя хвіліны мужнасці, рашучасці, адвагі засведчыў Іосіф Вейняровіч.

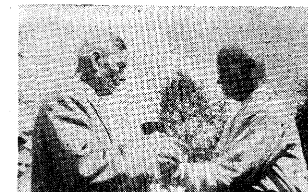

Легендарны бацька Мінай. Фільм пра яго здымаў аператар Яўген Сакалоў.

— Праяўлялі мы плёнкі ў ванным пакоі,—успамінае ветэран нашага кіно заслужаны дзеяч мастацтва Іосіф Навумавіч Вейняровіч.—Рэзалі знятую плёнку на дзесяціметровыя кавалкі і асцярожна праяўлялі ў пасудзіне, што вельмі нагадвала звычайны гаршчок. Потым у цемнаце на імгненне запальвалі маленькі ліхтарык. Трэба было вельмі хутка вырашыць: дастаткова ці—яшчэ праяўляць... Потым гэтак жа рукамі фіксавалі кавалкі плёнкі. Праз некалькі гадзін у суседнім пакоі, што быў і канцылярыяй і залай, на невялікай кінапрасоўцы з хваляваннем глядзелі «жывую фатаграфію».

Тэматыка першых здымак нашых апаратараў, яе ідэйная накіраванасць былі абумоўлены жыццём рэспублікі, яе справамі, праблемамі. Галоўнае месца займалі кароткія кінарэпартажы з новабудоўляў, справаздачы аб палітычных і грамадскіх падзеях, першыя перамены ў жыцці вёскі.

— Сёння, калі мы глядзім даўнія здымкі і сучасныя,—працягвае Іосіф Навумавіч,—дык вырысоўваецца жывая дыяграма росту, сапраўды сямімілёвых крокаў Кастрычніка. Успамінаюцца ў сувязі з гэтым і мае першыя работы ў беларускім дакументальным кіно. Мне, як пачынаючаму мастаку, даручылі зрабіць малюнкі для фільма пра першыя поспехі маладой Савецкай улады. Вырашалі мы гэтую творчую задачу даволі проста. Напрыклад, рост статку адлюстроўвалі ў трох кадрах. У першым была намалявана маленькая кароўка, у другім—значна большая, у трэцім—яшчэ большая. Паміж кадрамі ўклейвалі надпісы і лічбы. Не вельмі арыгінальна, але зразумела. Калі ўлічваць, што глядач толькі пачынаў вучыцца разумець мову кіно.

Уявім сабе пачуцці кінаапаратараў і рэжысёраў, калі ў той жа дзень 1 мая ці 7 лістапада вечарам у сталічных кінатэатрах са старымі і вельмі гучнымі назвамі «Эдэн» і «Мадэрн» дэманстраваліся перад гледачамі на экране кадры народнага шэсця і святочнага лікавання. І не вядома, хто больш хваляваўся: гледачы ад такой аператыўнасці ці стомленыя і перапэцканыя фарбай (бо асобныя кадрыкі і надпісы малявалі анілінам для больш эмацыянальнага ўздзеяння) кінахранікёры, якія чакалі канца сеанса, каб хутчэй перанесці плёнку ў другі кінатэатр, дзе таксама было аб'яўлена пра свежую хроніку.

З часам арганізацыя «Белдзяржкіно» пашырыла сваю сетку, адкрыліся новыя кінатэатры ў многіх гарадах рэспублікі, кіно ўладарна заваёўвала і сельскага гледача. А на экранах, што сталі своеасаблівымі універсітэтамі ведаў, з'яўляліся новыя фільмы, назвы якіх гаварылі пра час і запатрабаванні: «Маланка», «Папера», «Там, дзе льецца сталь», «Тэлефон», «Заваяваная зямля».

Ішлі гады, мяняўся воблік краіны, мяняліся і адрасы, куды ездзілі ў камандзіроўкі кінахранікёры.

Летняя ноч... Месяц углядаецца ў сонныя палі. Манатонна шуміць матор, машыну злёгку пакалыхвае. Стрэлка спідометра набліжаецца да лічбы «100». Стомленыя ў працяглай камандзіроўцы, але задаволеныя, што вязём цікавыя здымкі з Лукомльскай электрастанцыі, асілка энергетыкі Беларусі, мы ўжо ў думках былі дома.

Машыну адразу моцна пахіснула ўлева, пасля яе нехта нібы падкінуў угару. Не паспелі мы здагадацца, у чым справа, як наш вадзіцель супакоіў нас:

— Балон... Цяпер пакорпаемся...

Мы выйшлі на абочыну дарогі. Шафёр ужо ўвіхаўся ля запаскі, а мы аддаліся цалкам ва ўладу чароўнай ночы. Час ад часу побач праносіліся машыны. Гледзячы на шашу, што недзе гублялася ў моры агнёў нашай сталіцы (да Мінска было з дзесятак кіламетраў), нехта ўздыхнуў: «Эх, шляхі-дарогі, колькі іх пройдзена!..»

— А вы ведаеце, што вось гэтая,—уключыўся ў гутарку апаратар Уладзімір Паўлавіч Цяслюк,—для мяне асаблівая. Так сказаць, дарога ў жыццё...

Усе адразу зацікавіліся такім сімвалічным значэннем для Уладзіміра Паўлавіча аўтамагістралі Мінск—Масква.

— Гэта было,—ціха пачаў ён сваю размову,—у 1933 годзе. Тады магістралі яшчэ не існавала. Яна толькі будавалася. І было вырашана адлюстраваць на плёнцы такую грандыёзную будоўлю, паказаць яе гледачам. Здымачная група студыі «Белдзяржкіно» назірала за ходам работ, вяла летапіс магістралі. У гэтай групе быў і я, памочнікам апаратара. Час гарачы, а тут захварэў старэйшы таварыш—апаратар, і здымкі спыніліся. Хтосьці прапанаваў паслаць мяне. Падумалі і паслалі. Ну, што і казаць, хваляваўся... Але калі пагля́дзелі мае здымкі,—пахвалілі. Так я самастойна зняў першыя кадры...

— Пачыналі мы,—успамінае Уладзімір Паўлавіч, цяпер ужо заслужаны дзеяч мастацтва, старэйшы апаратар студыі,—з самага простага: вучыліся круціць ручку здымачнага апарата. Так, у той час у нас яшчэ не было тэхнікі з электраматорамі. І каб потым на экране кадрыкі не «скакалі», трэба было ўмець вельмі плаўна і ў адным рытме—прыблізна 24 кадры ў секунду—круціць ручку апарата. Ды і сам выезд апаратара на тэрміновую здымку выглядаў вельмі імпазантна: рамізнік крычаў на ўсю вуліцу: «Убок, убок! Вязу кіназдымшчыкаў!..»

Але такія карціны хутка адыходзілі ў нябыт. Краіна станавілася на рэйкі індустрыялізацыі. Тэхнічны прагрэс прыйшоў і ў лабараторыі і павільёны кінастудыі. Вядуцца інтэнсіўныя спробы прымусіць загаварыць «Вялікага нямога». Яшчэ ў жніўні 1929 года на нашай студыі гэтай справай заняліся супрацоўнікі спецыяльнай лабараторыі гуказапісу. Дарэчы прыгадаць, што ў Мінску адкрыўся чацвёрты па ліку ў краіне гукавы кінатэатр.

— У нас, як і ва ўсім кінематаграфічным свеце,—успамінае тыя часы апаратар Міхась Бераў,—хапала скептыкаў. Многія не разумелі, для чаго кіно гук, яны не бачылі ў ім новага раўнапраўнага кампанента кінамастацтва, яшчэ адной асаблівасці «мовы» экрана. Але час браў сваё, і на нашай студыі вырашана было стварыць гукавую кінапраграму. Нашы хваляванні раслі яшчэ і таму, што гук вырашылі запісваць па сістэме, прапанаванай работнікамі нашай студыі В. Ахотнікавым і А. Машковічам.

— У цесным павільёне панаваў настрой незвычайны, трывога змешвалася з нейкай радасцю,—працягвае Міхась Сямёнавіч:—а як там будзе?.. Ці не падвядзе тэхніка?.. Здымаліся кадры выступлення мастацкай самадзейнасці. Некалькі дзён таму назад гукаапаратары запісалі спеў хору. Цяпер гук далі праслухаць спевакам, яны павінны былі спяваць з такой жа самай артыкуляцыяй, а апарат са спецыяльным матoрам гэта ўсё павінен быў зазняць, прычым строга па 24 кадрыкі ў секунду з такой жа хуткасцю, як і запісваўся гук, каб потым на экране дасягнуць сінхроннасці. Трэба сказаць, што не так проста і лёгка ўвайшоў гук у наша кіно. Патрэбны быў пэўны час, вопыт, шматлікія эксперыменты, каб гук з «новага атракцыёна» стаў моцным выяўленчым сродкам кінамастацтва. У 1934 годзе пачаў выходзіць гукавы кіначасопіс. Першы нумар яго музыкальна афармляў І. Дунаеўскі, які, дарэчы, быў сталым супрацоўнікам студыі «Белдзяржкіно».

Даваенныя гады—як сведчаць кінахранікёры—былі часам натхнёнай працы, плённых пошукаў. Кіно з ілюзіёна кірмашоў ператварылася ў сур'ёзнага спадарожніка жыцця савецкіх людзей, яно стала мастацтвам, патрэбным і зразумелым народу. Героі нашых кінадакументаў таго часу—перадавікі заводаў і калгасных ніў. Жывой

Кулямёт і апарат — побач. Аператар Уладзімір Цяслюк перад баявым вылетам.

творнай тэмай кіно стала новае жыццё. І як апафеоз, уручэнне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспубліцы вышэйшай урадавай узнагароды—ордэна Леніна.

Шмат важнага, цікавага і непаўторнага здолелі адлюстраваць на кінаплёнцы нашы кінахранікёры. На жаль, у ліхалецці вайны многае загінула.

— Ясны летні ранак,—успамінае Уладзімір Паўлавіч Цяслюк.—Напярэдадні мы з апаратарам Міхасём Беравым пачалі здымаць рэпартаж з заняткаў па процілаветранай абароне. На нядзелю раніцой прызначаны заключныя здымкі вучэння. У гэты час Мінск яшчэ не вельмі рухлівы. Яно і зразумела—выхадны: людзі не спяшаюцца.

Загружана ўжо машына здымачнай апаратурай, на развітанне нам памахаў вартаўнік студыі, і мы паехалі. Ціхая і цяністая вуліца Карла Маркса. Ля Дома афіцэраў рознакаляровыя вялікія афішы нашых гасцей—артыстаў МХАТа. Нядаўна многія з нас былі на іх спектаклях, усхвалявана апладзіравалі вядомым майстрам сцэны. Савецкая—галоўная вуліца. Вось і Інстытут фізічнай культуры. На фоне маленькіх драўляных домікаў ён выглядае гігантам. І раптам нам дарогу загарадзіў міліцыянер. Шафёр захваляваўся:

«У чым справа, чаму далей ехаць не дазволена? У аб'езд мы можам не паспець».

І як бы ў адказ на наша недаўменне—у небе пачуліся выбухі. Спазніліся? Але байцы ўжо стралялі баявымі снарадамі—пачалася вайна. У акулярах кінакамер апаратараў былі ўжо іншыя кадры—кадры гэтай вайны.

— Немцы стварылі па ўсім фронце глыбокую лінію абароны,—успамінае Іосіф Навумавіч Вейняровіч.—Цяжка было прабрацца да іх у тыл, асабліва

кінаапаратару з апаратурай. Вырашылі скінуць мяне ў партызанскі раён на парашуце. Дагэтуль я ніколі не скакаў з парашутам, а між тым— трэба было зрабіць начны скачок, ды яшчэ ў лес...

...Мы ў паветры... Вось і лінія фронту. Яна добра бачна нават ноччу. Самалёт пачалі абстрэльваць. Маланкамі замільгалі трасіруючыя кулі. Непадалёк успыхнулі зенітныя снарады. Яшчэ некалькі мінут—і мы за фронтам, над акупіраванай фашыстамі тэрыторыяй. Чым далей ад фронту, тым часцей бачны кастры ў цёмных лясах.

— Гэта партызаны,—растлумачыў штурман.

Самалёт змяніў курс, пакружыўся над лесам.

— Мы над арыенцірамі. Падрыхтавацца!—пачулася каманда.

Я ледзь вылез з кабіны і сеў на грузавы мяшок. Халодны вецер, здавалася, скіне мяне. Перабівала дыханне. Моцна трымаюся за борт кабіны і чакаю, пакуль штурман штосьці шукае ў суцэльнай цемнаце. Калі пад намі праплыла вёска, ён штурхануў мяне рукою:

— Пайшоў!..

Спрабую нічога не думаць... Лячу галавою ўніз... Некалькі імгненняў куляюся, захлёбваюся паветрам... Мяне занесла ў лес. Парашут павіс на дрэве. Я стаяў па калена ў вадзе ў невялікай лясной рачулцы. У цёмным небе, чакаючы майго сігналу, кружыўся самалёт. Я прасігналіў яму электрычным ліхтарыкам. Лётчык скінуў мяшок з прадуктамі і запасам плёнкі, і гук самалёта прапаў...

Так 19 красавіка 1942 года беларускі кінааператар Вейняровіч пачаў летапіс партызанскай барацьбы. Бранскія лясы, Украіна, Віцебшчына—вось якія надпісы значацца на карабках з тымі неацэннымі кадрамі.

А ў Налібоцкай пушчы У. П. Цяслюк—яшчэ нядаўна таксама франтавы аператар—здымаў атакі партызан на паліцэйскія гнёзды і фашысцкія гарнізоны. Разам з партызанамі ён увайшоў у вызваленую Любчу, а адтуль ужо спяшаўся ў Мінск на партызанскі парад.

Праўда, тут паспеў пабываць ужо яго калега М. Бераў, які разам з перадавымі часцямі III-га Беларускага фронту ўвайшоў у сталіцу 3 ліпеня.

— Не раскажаш, што рабілася ў Мінску...—успамінае ён.—Людзі вышлі з сутарэнняў і зямлянак і са слязамі радасці сустракалі калоны нашых салдат. Цалавалі ўсіх у вайсковым, нават і мяне, кінааператара. Знайшліся знаёмыя, сябры па рабоце ў «Белдзяржкіно». Я зняў момант, калі скідвалі свастыку з Дома ўрада, зрывалі фашысцкі сцяг з будынка гасцініцы Дома афіцэраў...

Тое, што аператар убачыў і перажыў, захавалася на плёнцы, якая хоць з часам і старэе тэхнічна, але набывае новую вартасць—нагадвае мінулыя дні.

Кінакадр. Нейкае імгненне «бывае» ён на экране. А каб адзняць яго, парою трэба і некалькі дзён. Ён, адзіны кадр, часам скажа болей, чым цэлы пасрэдны фільм. Але як цяжка знайсці яго, адзняць так, каб ён адразу закрануў душу гледача...

Спідометр нястрымна накручваў кіламетры: ішлі дні звычайнай і напружанай камандзіроўкі аператара Рыгора Масальскага. Да фільма «Арліная крыніца»—усхваляванай і паэтычнай аповесці пра лёс народа—патрэбны былі кадры, якія ярка і поўна адлюстравалі б усё, што вайна прынесла на нашу зямлю.

І аператар знайшоў такія кадры, дакладней сказаць, адзін, толькі адзін кадр з незвычайнай эмацыянальнай сілай уздзеяння, кадр, які нельга глядзець без хвалявання.

...У вёсцы Карма Добрушскага раёна пад вечар, калі скончылася работа ў полі, Рыгор Масальскі зазняў жанчын, калі яны вярталіся дамоў. Яны прасілі аператара хутчэй скончыць здымку, бо вячэра не згатавана, дзеці не памыты, каровы не доеныя.

602 мужчыны з вёскі Карма пайшлі дарогамі вайны. Вярнулася толькі два...

Доўга, можа і не па правілах мантажу, доўга на экране трымаецца гэты кінакадр, але ён такі праўдзівы, так яскрава перадаў сутнасць вайны, што выклікае слёзы людзей, якія ў зале.

...Сядзяць жанчыны, стомленыя за доўгі працоўны дзень, а дыктар чытае прозвішчы іх мужоў, бацькоў, братоў. І падаюць назвы мясцін, дзе яны аддалі сваё жыццё, каб працягвалася і квітнела наша...

— Калі мы паставілі гэтыя кінакадры побач,—расказвае аператар С. Фрыд,—самі здзівіліся той сіле, якую набылі некалькі метраў плёнкі.

У 1945 годзе аператар пабываў у Кімбараўскім дзіцячым доме. Тут жылі сіраты, дзеці, што цудам выратаваліся з фашысцкага лагера смерці ў Азарычах, дзеці загінуўшых партызан, франтавікоў.

Нават цвёрдае салдацкае сэрца ўздрыгнула. Дзеці нагадвалі жывыя шкілеты, яны былі такія знясіленыя, што не маглі рухацца. Савецкі воін выратаваў ім жыццё і першы паклапаціўся аб іх лёсе, аддаючы ім свой палявы паёк.

І вось праз 20 гадоў яны зноў у сваім родным доме. Педагогі, урачы,

Аператарскія сцежкі прывялі Уладзіміра Пужэвіча ў Налібоцкую пушчу на сустрэчу былых партызан.

інжынеры, геолагі, людзі самых мірных прафесій, яны з'ехаліся сюды з розных канцоў краіны.

Разам з усімі савецкімі людзьмі працаўнікі беларускага кіно прайшлі праз суровыя выпрабаванні вайны.

І вось зноў мірныя дарогі паклікалі кінарэпарцёраў. Яны—заўсёды ў пошуках, заўсёды ў раз'ездах. У любой гасцініцы іх сустракаюць як добрых знаёмых, іх пазнаюць праваднікі чыгункі, сцюардэсы самалётаў. Бухгалтары падлічылі, што палавіна іх рабочага часу—камандзіроўкі. Яны ў паездках не толькі летам, калі хораша грэе сонейка і хораша ловіцца рыбка на Нарачы,—хаця бываюць і такія здымкі,—але і 31 снежня, калі людзі падымаюць чарку за Новы год, і 8 Сакавіка, калі жонкі вельмі б хацелі бачыць іх дома, і 1 Мая, і ўвосень, калі расквашаны дарогі і спрытны «газік» буксуе, і ўзімку, калі дарога знікае пад белым покрывам.

...Зубры ніяк не хацелі «пазіраваць», больш таго, яны адышлі ад вальера і пасвіліся за дрэвамі. Вярнуцца з Белавежскай пушчы без цікавых кадраў аператар Цяслюк не хацеў. Егеры некалькі разоў папярэджвалі, што небяспечна знаходзіцца ў вальеры, што зубр—не заўсёды ціхая жывёліна.

Але аператар зайшоў у вальер. Спачатку зубры быццам і не звярталі на яго ніякай увагі, а пасля ўсім статкам рушылі проста на чалавека з кінакамерай. Што рабіць? Бегчы да агароджы—далёка, і, як сцвярджаюць егеры, зубр тады ўсё роўна дагоніць... Лепш стаяць на месцы...

...Зубры падышлі зусім блізка, спыніліся. Адзін з іх, гадавалы Пуф, падышоў яшчэ бліжэй, выцягнуў шыю, уцягнуў ноздрамі паветра і... пайшоў за статкам...

Кадры атрымаліся цудоўныя. Ніхто нават на студыі не здагадаўся пра небяспеку, якая пагражала аператару ў час здымкі.

...Адразу вышыня здалася не страшнай, ды і разважаць не было часу. Аператар Міхась Бераў здымаў першамайскае шэсце з балкона чацвёртага паверха. Адсюль дэманстрацыя мінчан выглядала яшчэ больш унушальнай, людскі паток разліўся ва ўсю шырыню Ленінскага праспекта. Зняўшы некалькі кадраў, аператар заўважыў, што з суседняга балкона панарама яшчэ лепшая, ды толькі гаспадароў кватэры няма дома. Аператар перайшоў па карнізе на аблюбаваны балкон, зняў цікавыя кадры і, толькі вярнуўшыся назад, ацаніў усю сітуацыю: 20—30 сантыметраў выступу і ніякай іншай апоры на працягу чатырох метраў!

...Гэта былі апошнія метры да вяршыні, самыя цяжкія метры. Няміласэрна ўпіваўся ў плячо пасак рукзака, цяжэйшага, чым у астатніх альпі-

ністаў на добры дзесятак кілаграмаў. А што такое дзесяць кілаграмаў на вышыні 5 000 метраў!

Калі малады аператар М. Южык ехаў на Каўказ здымаць штурм Эльбруса першай групай беларускіх альпіністаў, дык думаў, што за месяц можна будзе і крыху адпачыць і загарэць пад паўднёвым сонцам. Аднак яго спадзяванні развеяліся, нібы туман. Яму сказалі: хочаце зазняць вяршыню Эльбруса—трэніруйцеся цэлы месяц, здайце экзамен, а потым ідзіце разам з усімі на штурм. Выбару не было, і кінаапаратар стаў альпіністам-аматарам. Аднак, калі ён апынуўся на «даху» Эльбруса, у яго перастаў працаваць кінаапарат. На вяршыні 25 градусаў марозу, а тэхнік забыўся перавесці механізм з летняй змазкі на зімовую. І тут усе альпіністы па чарзе бралі пад вопратку здымачны апарат, каб сагрэць яго, каб дапамагчы аператару адзняць апошні кадр.

Кожны дзень у невялікай праглядальнай зале студыі адбываецца незвычайнае падарожжа па Беларусі і знаёмства з яе людзьмі, з важнымі падзеямі—«пішацца» летапіс нашага часу. Хочацца, каб сучаснікі і нашчадкі ўбачылі сёлетні год—50-ты год Савецкай улады—праўдзівым і знамянальным.

Радкі пра кінарэпарцёраў хочацца закончыць расказам аб адной здымцы, на першы погляд можа і звыклай, але глыбока ўвабраўшай у сябе дух нашага часу, яго глыбокі змест.

У калгасе «Рассвет», што на Магілёўшчыне, падзея гэтая была ўжо даўно запланавана. Адбываецца яна штогод, і да яе тут прывыклі. На цэнтральнай вуліцы калгаса выстройваюцца ўсе аўтамабілі. Аўтаінспектары прыдзірліва правяраюць тэхнічны стан і знешні выгляд машын. А іх тут нямала: 56 легкавых аўтамашын у асабістым карыстанні, каля ста матацыклаў і некалькі дзесяткаў арцельных аўтамашын. Жадаючых папоўніць рады аўтааматараў значна больш, чым зараз тут ёсць машын.

Некалі кірмаш, дзе прадаваліся коні, быў вялікай падзеяй для цэлай ваколіцы. І вось сяляне беларускай вёскі 1967 года прапануюць гандлёвым установам наладзіць у іх сяле кірмаш па продажу аўтамабіляў, матацыклаў. Якія велізарныя змены! Які высокі дабрабыт!

Гэтыя здымкі, зробленыя аператарам Ю. Іванцовым, былі ўключаны ў чарговы выпуск часопіса «Савецкая Беларусь». Дарэчы, каменціраваць іх дыктару не давялося. Суправаджаліся кадры гутаркай К. П. Арлоўскага, Героя Савецкага Саюза, Героя Сацыялістычнай Працы—старшыні слаўтай сельскагаспадарчай арцелі. Кірыл Пракопавіч простымі словамі гаварыў пра тое, што было на гэтай зямлі ў цяжкім 1944 годзе, з чаго пачыналі калгаснікі.

...Кінакадры нагадваюць цудоўную дыяграму нашага росту, паказваюць шлях народа, які за гады Савецкай улады здзейсніў самы вялікі цуд—стварыў краіну працы, шчасця, творчасці.

Рычард ЯСІНСКІ.

● ● ●

На каляровых укладках у наступным нумары— рэпрадукцыі работ з РЭСПУБЛІКАНСКАЙ ЮБІЛЕЙНАЙ МАСТАЦКАЙ ВЫСТАЎКІ.

З ПАКАЛЕННЯ ПЕРШЫХ

15 кастрычніка споўнілася 60 гадоў Раману Карпавічу Сабаленку, чыё імя вядома беларускаму чытачу вось ужо сорак гадоў.

Раман Сабаленка належыць да пакалення пісьменнікаў, чые жыццёвыя ветразі надзімалі вольныя вятры рэвалюцыі, хто быў першым піянерам, першым камсамольцам, першым памочнікам і апораю тых, хто на руінах старога свету закладваў падваліны новага жыцця.

Праца з малых год на зямлі, на гаспадарцы, школа сялянскай моладзі, Гомельскі педтэхнікум, вячэрняе аддзяленне Гомельскага педінстытута, а пасля праца ў рэдакцыях газет «Палеская праўда» і «Звязда» — вось тыя ўніверсітэты, якія прайшоў вясковы хлопец з Брагіншчыны і якія абудзілі ў ім пісьменніка.

Пісаць пачаў ён рана. І спачатку — вершы. У 1927 годзе яго імя паяўляецца на старонках «Маладняка», а потым і на старонках «Полымя рэвалюцыі». Вершы паэта сабраны ў двух зборніках: «З родных крыніц», «Мая эстафета».

У пяцідзесятыя гады Раман Сабаленка звяртаецца да прозы. У 1957 годзе выходзіць у свет яго зборнік апавяданняў «Жменя зярнят», а ў 1958 — кніга «Юнацтва ў дарозе», у якую ўвайшла і аднайменная аповесць.

Аповесць «Юнацтва ў дарозе» — твор знамянальны не толькі для самога пісьменніка, але і для ўсёй беларускай літаратуры. Звярнуўшыся да свайго жыццёвага вопыту, да ўбачанага, перажытага і перадуманага, пісьменнік здолеў паказаць духоўны вопыт свайго пакалення, якому выпала нялёгкае шчасце на ніве, разварушанай рэвалюцыяй, тарыць шляхі новаму жыццю.

Паэт і празаік, гумарыст і публіцыст, Раман Сабаленка валодае яшчэ адным шчаслівым талентам — талентам чалавечнасці. Таварышы, якія ездзілі з ім некалі ў шматлікія камандзіроўкі, і сёння ўспамінаюць, як умее Раман Сабаленка падысці да чалавека, загаварыць з ім, як умее сваёй шчырасцю адамкнуць чужое сэрца. Можа таму ён з такой ахвотаю працаваў у жанры мастацкага нарыса і меў у ім бясспрэчны поспех.

Шэсць дзесяткаў гадоў — вяршыня высокая. Няхай Вам, Раман Карпавіч, з яе далёка і ясна бачыцца і няхай Вам плённа пішацца пра адкрытыя з гэтай вышыні новыя жыццёвыя мацерыкі.

Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ

ЗАПАЛ ПАЭТЫЧНАГА СЛОВА

— Не, не сказаць, каб асабліва радавала сённяшняя паэзія — вельмі сцішанай і задумёнай яна стала.

— А хіба няма пра што думаць?

— Слушна, але ці не здаецца вам, што паэтычнае «ўдумванне» частаператвараецца ва ўяўную глыбакадумнасць, гэтакую дробную філасафічнасць, якая заклікана маскіраваць недахоп вопыту? Замест думкі — апісанне думкі, замест пачуцця — апісанне...

— А, разумею... Вы прывыклі, відаць, да бадзёрай патэтыкі. Дык магу нагадаць вам «маладнякоўцаў»...

Не ведаю, чым скончылася гэтая спрэчка паміж двума аматарамі паэзіі, і наогул, ці магла яна скончыцца, бо, урэшце, густ ёсць густ, і кожны густ мае права на існаванне. Мае такое ж права і кожны паэтычны жанр, у тым ліку і тая паэзія, якую мы называем публіцыстычнай і да якой ставімся нярэдка з недаверам, забываючы на тое, што ад паэзіі «нам патрэбны ісціны простыя, як хлеб, і праўдзівыя, як плач дзіцяці» (П. Панчанка) і што такія ў вышэйшай ступені каштоўныя ісціны можа адкрыць нам публіцыстычная лірыка.

«Жанравая разнастайнасць, — гаворыць І. Бэхер, — ёсць вынік шырокага размаху паэтычных пошукаў. Новы герой, які думае і адчувае, паступова пачынае звяртацца да палітычных і маральных праблем сучаснасці — і вось адраджаецца і абагульняецца жанр філасофскай, інтэлектуальнай грамадзянскай лірыкі. Новы лірычны герой можа быць іранічны, насмешлівы — і вось вам умова для адраджэння гумару ў паэзіі. Ён можа быць рэзкі і бязлітасны — і вось вам уздым сатыры. Ён вольны ў выражэнні сваіх любоўных пачуццяў — і вось вам росквіт любоўнай лірыкі. Ён не хавае свайго захаплення прыгажосцю прыроды — вы бачыце ажыўленне пейзажнай лірыкі і г. д. Для яго няма забаронных сфер».

Сёння літаратурная крытыка зусім справядліва адзначае развіццё філасофска-медытатыўнай тэндэнцыі ў сучаснай паэзіі. Ад дэкларатыўных заклікаў, абяцанняў і прызнанняў тыпу «перад дарогаю трошкі падумаць хачу» (К. Кірэенка) паэзія пераходзіць да паўных эстэтычных здзяйсненняў, вынікам якіх з'явіліся шырока вядомыя і агульнапрызнаныя па сваёй мастацкай каштоўнасці паэтычныя кнігі А. Куляшова. М. Танка, М. Аўрамчыка, П. Панчанкі, А. Пысіна, А. Вярцінскага і іншых паэтаў, дзе востра і бескампрамісна пастаўлены «вечныя» і «нявечныя» праблемы чалавечага існавання, якія так хвалююць сучасніка.

Такое — змястоўнае — наватарства непасрэдна звязана, на маю думку, з актывізацыяй ідэйна-творчых пазіцый мастакоў, якія напружана шукаюць новых шляхоў мастацкага пазнання свету. Навізна жыцця і навізна мастацтва, навізна ідэі і навізна выражэння — як быццам бы ўсё ясна. Але як часта мы механічна аб'ядноўваем адно з другім, прымітыўна склейваючы іх сродкамі наіўнай эстэтыкі: маўляў, новы матэрыял абавязкова знаходзіць новыя сродкі выражэння і... кропка, забываючы пры гэтым «маленькую рэч» — асобу самога мастака з яго паэтычнай свядомасцю і ўсім тым, што фармуе мастака ў істоту грамадскую, у індывідуальнасць агульназначную. Мастацкая свядомасць творчай індывідуальнасці заўсёды рухомая, яна можа ісці ўпоравень з часам і адставаць ад яго, можа ісці наперадзе жыцця і паўтараць яго старыя, даўно засвоеныя формы. Наватары і традыцыяналісты, эксперыментатары, эпігоны і архаісты — усе яны жывуць у адзін і той жа час і часта карыстаюцца аднымі і тымі ж мастацкімі прыёмамі і сродкамі, але ў адных «прыём» стаў арганічнаю часткаю і якасцю іх паэтычнай свядомасці, у другіх застаўся механічным, прыўнесеным звонку, чужым. Іншымі словамі, не спалучыўся з асобаю мастака.

Ёсць, мне здаецца, нешта слушнае ў гаворцы таго «незадаволенага» прыхільніка пафаснасці і публіцыстычнасці, які, спрачаючыся з «філосафам», магчыма залішне катэгарычна паставіўся да недахопаў нашай паэзіі. Не думаю, каб ён не ведаў пра бліскучую філасофскую кнігу А. Куляшова і яго новыя вершы, пра лірычную пластыку М. Танка, пра навукова-інтэлектуальныя пошукі ў паэзіі А. Русецкага і дапытлівую праблемнасць А. Вярцінскага — яго філасофскія «Тры цішыні», пра гукапісныя эфекты некаторых паэтычных эксперыментаў (дабавім, вельмі цікавых і павучальных) Р. Барадуліна, пра лірычную споведзь перад судом памяці А. Пысіна і шмат што іншае, што належыць да безумоўных дасягненняў нашага паэтычнага «сёння». Але тым не менш, ці мала халодных («філасофскіх») вершаў з'яўляецца побач з гэтымі дасягненнямі, вершаў, якія — хоць яны і няблага скроены — нельга аднесці нават у маштабе творчай біяграфіі аўтара да «накладных выдаткаў» асабістых пошукаў. Возьмем, для прыкладу — не з горшых — такі верш аднаго з бясспрэчна здольных сучасных паэтаў:

Я зайздрошчу табе,
бяссоннае сонца:
Колькі светаў ты бачыш,
колькі людзей.
Калі б нават жыццё ўсё —
адна бяссонніца,
За жыццё я не ўбачу,
што бачыш за дзень.
Я зайздрошчу табе,
бяссоннае сонца:
Я прашу: не прыходзь да мяне,
бяссонніца.
Пасля ночы
хай прыйдзе звычайны дзень,
Я патрэбен яму,
як другія патрэбны, —
Каб планета наша
ўзяла здаля.
Справа рук — для яе лепшы гімн хвалебны,
Бо другое бяссоннае сонца —
Зямля!

Ніхто, напэўна, не ўсумніцца ў правільнасці таго, што чалавеку, гаворачы метафарычна, патрэбен дзень, а дню — чалавек. І метафара неблагая, і іншыя паэтычныя знаходкі ёсць. Здавалася б, усё на месцы. Аднак ці стала гэтая «правільная» ідэя фактам паэтычнай свядомасці Р. Тармолы, аўтара верша? Думаю, што не. Паэт, урэшце, застаўся раўнадушны і да бяссоннага сонца і да шматтурботнага звычайнага дня, якія так і не сталі прадметам яго паэтычнага асэнсавання. Што яго найбольш «усхвалявала», дык гэта карэнная рыфма «бяссоннае сонца — бяссонніца», вакол якой тэхнічна «накруціўся» верш, але злучыць жыццё з паэзіяй яму не ўдалося. Думка ў вершы пазбаўлена якіх-небудзь прыкмет часу, ёй нестае перажытасці, страснасці, гарачай абароны той ісціны, з якой паэт намерыўся выступіць: ісціна — сама па сабе, верш — сам па сабе.

Філасафічнасць і медытатыўнасць не заўсёды дапамагаюць узмацнен-

ню праблемнасці. Праблемы не выдумляюцца з галавы ў вольны час, яны звязаны перш за ўсё з жыццёвым вопытам паэта, з узроўнем яго асабістай свядомасці, са ступенню яго грамадскасці. «Для стварэння праблемнага твора,— пісаў яшчэ ў 1940 годзе крытык А. Дэрман у адным з сваіх артыкулаў («Праблемнасць як фактар мастацкай творчасці»),— неабходна, каб пісьменнік адчуў тую ці іншую праблему іменна як асабістую, каб ён зазнаў з вялікай сілай націск унутранай патрэбы высветліць сабе гэту праблему». І далей: «...выкрышталізаваўшыся ў ім у якасці чагосьці асабіста неабходнага, яна (праблема.— **У. Г.**) вяртаецца ў грамадскае асяроддзе ў якасці аб'ектыўнай каштоўнасці».

Узняць праблему — тое самае, што падняць трывогу, звярнуўшы тым самым увагу грамадскасці на нешта вельмі важнае і неадкладнае. Я з цікавасцю сачу за творчым ростам, не заўсёды роўным і прамалінейным, Ніла Гілевіча. Быў час, калі крытыка справядліва адзначала рыгарыстычны антыэстэтызм у некаторых вершах, скажам, у «Размове з калегам аб рыфмах і хлебе надзённым», у «Здарэнні на выстаўцы шкла», калі паэт, адмаўляючы пошукі, здаралася, перабіраў меру («Толькі ...знаеш: сама па сабе гэта рыфма — каму яна трэба? Ёю ў сэрцах людскіх не заменіш надзённага хлеба»). Але нават у гэтых палемічных крайнасцях паэта ёсць штосьці рацыянальнае. І справа не толькі ў тым, што Ніл Гілевіч палемізуе з тымі, хто папаў у палон да рыфмы або выбраў сабе за ідал каралеву Метафару. У другім выпадку ён як бы супярэчыць самому сабе:

Не адбірайце музыкі ў паэта,
Заканадаўцы паэтычных мод!
Яна з ім дружыць ад стварэння свету,
Ва ўсякім разе — сотні тысяч год.

Зайздросная рыса таленту Ніла Гілевіча — і менавіта ў гэтым сэнс яго эстэтычных патрабаванняў — вострая праблемнасць яго лепшых твораў, якая якраз і выяўляе ўнутраную патрэбу паэта высветліць для сябе, а значыць і для іншых, пэўныя грамадскія пытанні. Ва ўсіх на памяці верш «Пра дзядоў і зямлю» (зборнік «Бальшак»). Здарылася лірычнаму герою Н. Гілевіча «ў той час — ні лепшы, ні горшы, калі ўдарнаю сілай лічыліся ў вёсцы дзяды», пабываць «у лясной старане», дзе адвеку не мераюць на грошы «ні закуску, ні чарку, ні шклянку халоднай вады», зайсці ў хату да звычайнага працоўнага чалавека. Паэт малюе прывабны яго партрэт:

...Дзеркачом абабіўшы валёнкі
(На працы быў дзесьці),
Ён прысеў каля грубкі.
Ільдзінкі плывуць з барады...

Адбываецца цікавая размова:

— Цяжкавата зімою?
— Памог бы!..
— А дзе вашы дзеці?
— Дзеці? Там, дзе і ты, брат...
Па шчасце пайшлі ў гарады.

— Ну, чаго так глядзіш?—
Пераняў мой збянтэжаны позірк.
— Я адсюль не сыду ўжо,
Калі не сышоў малады.
Ад зямлі уцякаем,
А хлеб сюды з горада возім...
Чым далей ад зямлі мы збяжым,
Тым бліжэй да бяды...

На прыкладзе гэтага верша выразна бачны рост маральнай адказнасці сучаснага чалавека за жыццё, за чалавечае шчасце, якое нельга аддзяліць ад зямлі, ад народа, які працуе на ёй. Паэзія ўсё больш глыбока ўсведамляе гэта і таму так смела паглыбляецца ў грамадскія праблемы, даследуе нашу рэчаіснасць з пазіцый сацыялістычнага ідэалу, шукае адказаў на самыя вострыя пытанні сучаснасці. Ідэя ў вершы Гілевіча палітычная, бо

яна — вывад з рэалістычнага адлюстравання жыцця, вынік той па-гаспадарску зацікаўленай пазіцыі ў адносінах да жыцця, якую займае паэт.

Праблемнасць у паэзіі — родная сястра публіцыстычнасці. Я ні на ёту не хачу прыніжаць філасофскага жанру ў паэзіі. Наадварот, цяпер ёсць усе магчымасці для яго росквіту, пра якія гаварыў І. Бэхер. Па развіццю гэтага жанру можна меркаваць пра ўзровень эстэтычнай культуры паэзіі, пра ўменне паэта самастойна аналізаваць жыццёвы матэрыял, пра сталасць светапогляду. Разам з тым, пра ўсё гэта можна меркаваць па ступені развіцця публіцыстычнай лірыкі, дзе талент грамадзянскасці выяўляецца яшчэ больш непасрэдна, дзе асоба паэта (або яе адсутнасць) бачны здалёк і адразу, дзе лірычны характар праяўляецца як істота грамадская ва ўсіх сваіх душэўных жэстах і валодае магутнай сілай уздзеяння.

Мне запомніўся чамусьці даўні верш К. Кірэенкі «Жыву», хоць гэта і не самы лепшы твор аўтара:

Што ты здзіўляешся,
Што я часам гневам грымлю,
Што я часта і сам
Агонь на сябе заву?
Што ты здзіўляешся,
Што я слабым быць не цярплю,—
Я ж жывы, братка,
Я жыву...

Нягледзячы на шматслоўе (у вершы пяць такіх, падобных адна на другую строф), на элементы рытарычнасці, якія занадта фарсіравана, «у лоб» перадаюць або, правільней сказаць, называюць перажыванні аўтара, словам, нягледзячы на недахопы «формы», верш хвалюе. У ім б'ецца сэрца нашага сучасніка — неспакойнага, няўрымслівага чалавека. Тут ёсць і самааддана́сць, і грамадскія турботы, і цяжкія пошукі сэнсу жыцця — якраз тое, што перш за ўсё неабходна для шчырай публіцыстыкі.

Некалі адзін з удзельнікаў паэтычнай дыскусіі на старонках «ЛІМа» катэгарычна заявіў: «Публіцыстыка — гэта, калі гаварыць коратка,— палітычная лірыка, у якой аўтар выступае па важнейшых грамадзянскіх падзеях». Прама скажам: збедненае і паверхоўнае разуменне публіцыстычнай паэзіі. Яно вядзе да газетнага «адзначання» падзей і дат, бо не ўлічвае таго, што сёння трэба народу, партыі, дзяржаве перш за ўсё, што сёння самае галоўнае, не ўлічвае высокаразвітае ў паэта пачуццё асобы.

Адчуваю, мой уяўны апанент незадаволены: шукаць самае галоўнае? Як гэта разумець? Не, лепш не ўскладняйце, таварыш. Тут усё проста. Грамчэй заклікай, шумі! Ну, хоць бы так:

Праўду-матку ўсім рэжу я ў вочы адкрыта,
Як сумленне заўсёды падказвае мне,
Сябра сябрам заву,
А бандыта — бандытам.
І пра тое кажу, што душу ўскалыхне.

Не варта тлумачыць, што такія агульныя дэкларацыі, дзе поўнасцю адсутнічае лірычны характар і засушаны пачуцці, нікога, вядома, не праймуць. У вершы адсутнічае характар, а ў паэта — пачуццё асобы. І ніякім барабанным боем тут не ўратавацца. Пафас азначае, сцвярджаў Гегель, супадзенне ідэі з асобаю, высокай мэты з кроўнай патрэбаю, думкі з характарам, страснасці з інтэлектам. У цытаваным намі вершы адна з гэтых палавін адсутнічае, і пафас губляе рэальную апору, становіцца на хадулі.

Зрэшты вышэй прыведзенаму выказванню справядліва, хоць, відаць, залішне катэгарычна, пярэчыў другі ўдзельнік дыскусіі І. Агееў: «Жанру публіцыстыкі няма ў паэзіі, тэорыя гэтага жанру — гэта тэорыя рыторыкі». І ён мае рацыю ў тым сэнсе, што актуальнасць тэмы не можа

падмяніць сабою грамадзянскую актыўнасць паэта, самую яго асобу пры багатай яе духоўнай змястоўнасці, — адным словам, усяго таго, без чаго публіцыстычная лірыка ператворыцца ў халодную рыторыку. Да гэтага трэба дадаць і аптымістычны, жыццесцвярджальны погляд на свет — фактар у выключнай ступені станоўчы і дабратворны для развіцця паэзіі.

Публіцыстычнасць, такім чынам, азначае пэўны тып эстэтычных адносін паэта да рэчаіснасці, які характарызуецца глыбокім жыццесцвярджальным пафасам, высокай узрушанасцю паэтычнага перажывання, партыйнай вынашанасцю думак і пачуццяў, якія выказвае паэт.

Магутным талентам публіцыстычнасці, унаследаваным па традыцыі ад Я. Купалы з яго высакародным «Чаго вам хочацца, панове...», ад Я. Коласа з яго «Ворагам» і ад У. Маякоўскага, валодае П. Панчанка. паэт уражлівы, страсны, з незвычайна чуйным «болевым парогам». Панчанка — сумленне нашай паэзіі, увасабленне яе грамадзянскасці і чалавечнасці. Аб гэтым пераканаўча сведчыць яго апошняя кніга «Пры святле маланак»:

Праўда веку!
Зрабі нас дужымі,
Рабства знішчыць дапамажы:
Рабства жонкі і рабства мужа,
Рабства дачаў і аўтамашын;
Рабства чаркі, паперкі, блату,
Біркі званняў і крэслы чынуш.
Мы плацілі вялікую плату
За шчаслівы наш дзень.
Дык чаму ж
З-за каня, з-за палена
без гневу
Удава б'е паклоны царку?
Сярод белага дня нейкі невук
Старажытную нішчыць царкву?
Век наш любіць дакладнасць і мужнасць,
Будзь праўдзівы, бо ты камуніст.
Вось хапуга. Вось хам. Вось двурушнік.
Канцылярскі арол. Кар'ерыст.

Мяне мучыць сумленне і памяць
Аб загінуўшых.
Што ж, рызыкнём
Біць хлусню без чарговых кампаній
У другіх і ў сабе, і з агнём.

Гэта і ёсць баявая публіцыстыка, так сказаць, «філасофія прамога называння», заснаваная на сумленным пазнанні і вывучэнні рэчаіснасці, жыцця, якое адно можа надзяліць паэта душэўнай актыўнасцю, любоўю, палымянасцю. Зразумела, не так проста паказаць пальцам: вось двурушнік, вось хам і г. д. Сёння ўсё гэта куды складаней, бо выступае, каб прыстасавацца да новай рэчаіснасці, у новых, замаскіраваных формах, і адным «называннем» тут не абысціся. Паэт і сам гаворыць: «Часта га́ды і тарбахваты карыстаюцца дабратой». Але важна сама сумленна-бескампрамісная пазіцыя паэта, які смела і прама ставіць маральна-этычныя праблемы сучаснага жыцця і тым самым прымушае чытача задумацца. Канкрэтнасць лірычнага пачуцця — абавязковая адзнака паэтычнага мыслення П. Панчанкі, адзнака партыйнай спеласці яго светапогляду і актыўнай пазіцыі ў жыцці. Паэт не баіцца спрачацца з агульнапрынятымі ісцінамі і нават з самім сабой, учарашнім. Яго лірыка па-сапраўднаму канфліктная, паэтычная думка — рухомая, паэт валодае здзіўляючым уменнем аналізаваць і сінтэзаваць з'явы жыцця. І калі хто думае, што ў паэзіі П. Панчанкі ўсё ясна і проста, то ён глыбока памыляецца. Публіцыстычнасць паэта складаная, багатая на фарбы і адценні, але заўсёды ваяўнічая. Тут яму памагае сатыра, гумар, жарт, іронія. Паэт умее шчыра смяяцца, умее смуткаваць, трывожыцца за тых, «каму нялёгка ў жыцці». Ёсць у Панчанкі матывы драматычнага і нават трагедыйнага гучання, і трагедыя ёсць трагедыя — тут нічога не паробіш, але ў паэта яна сцвярджае пераможнасць жыцця, перамогу праўды над несправядлівасцю, любові над нянавісцю, дабраты над злом, смеласці над страхам, ініцыятывы над пасіўнасцю. Сцвярджанне жыцця ў імя жыцця — душэўна багатага, паўнакроўнага, словам, чалавечага жыцця — галоўны пафас лірычных перажыванняў паэта. І вельмі натуральна, што гэты пафас увасабляецца ў публіцыстычную форму размоўных інтанацый, свабодных рытмаў, у якіх так шырока і вольна дыхае думка паэта:

Мой белы свет,
Мой свет цяжкі ды мілы,
Я ведаю, як трэба шмат рабіць,
Каб нам бліжэй было, чым да магілы,
Да шчасця і да сонечных арбіт.
Таму крывінкай кожнай ненавіджу
Я раўнадушных,
Чэрствых,
Прагных,
Хіжых,
Якія, каб паболей адхапіць,
Гатовы праўду Леніна забіць.
Гаворыце, што выйшлі вы з народа?
Куды? Чаму?
Якой цяпер пароды?
Я са свайго народа не выходзіў
І жыць да скону буду ў народзе.
Мне сорамна народ агітаваць,
Каб людзі больш і больш штодня рабілі,
Мясілі гліну, валуны драбілі:
Ён ведае і сам, як працаваць...

Сёння П. Панчанка на правым флангзе актыўнай праблемна-публіцыстычнай лірыкі, якая ніколі не падмяняе пафас рыторыкай. Ён узначальвае цэлую плеяду паэтаў, якія, як і ён, імкнуцца да канкрэтна-публіцыстычнага засваення жыцця. Гэта Р. Барадулін і А. Вярцінскі, А. Наўроцкі і Г. Бураўкін, В. Зуёнак, Н. Гілевіч і іншыя. Амаль усе яны належаць да пакалення наследнікаў П. Панчанкі, і гэта да іх звяртаўся паэт, гаворачы: «Двум пакаленням за працай не цесна: мы з аднаго ваяўнічага цеста» («Размова з наследнікамі»). Публіцыстычнасць паэтычнага таленту ў кожнага з іх выяўляецца па-свойму, але, як правіла, заўсёды сведчыць пра большую або меншую яснасць і сталасць ідэйнага светапогляду, пра грамадзянскасць творчай пазіцыі, пра маральную чуйнасць і смеласць паэта.

Нехта, магчыма, не згодзіцца, што я ў «разрад публіцыстаў» (у маім разуменні гэта вельмі ганаровае слова) залічыў А. Наўроцкага з яго відавочнай схільнасцю да філасафічнай разважлівасці, да мастацкага эксперыменту. «Чыстых» лірыкаў-публіцыстаў, напэўна, няма, а мне і сёння яшчэ помніцца ўражанне, якое зрабіла на мяне некалькі год таму назад яго паэма «Стрэл у твар смерці»:

Крытыка,
Бяры на прыцэл
Таго, хто азыз!
Хай грыміць
У твар смерці стрэл —
Яшчэ больш умацаваны
Сацыялізм!

Вобразная асацыятыўнасць, нярэдка вельмі нечаканая, узмацняе ў А. Наўроцкага публіцыстычны запал слова, якое ад гэтага не губляе сваёй філасафічнасці, не траціць эстэтычнай змястоўнасці. Разам з тым, паэт не ігнаруе быт, а пераадольвае яго. «Я — корань... жыллёвай праблемы», — гаворыць ён у адным з вершаў. Быт у вершах паэта паўстае як грамадскае быццё, як нешта надзвычай важнае, рашаючае для таго, каб «не моўкнуў стрэл у твар смерці», а грамадскае быццё выступае ў святле вельмі асабістых, падчас па-добраму дзіўна смелых паэтавых хваляванняў. А. Наўроцкі добра арыентуецца сярод тых — старых і новых —

пазітыўных чалавечых каштоўнасцей, з якіх складаецца свет нашага жыцця. Лясы, птушкі, акіяны, чалавечыя ўсмешкі, вясновыя ранкі, каханне, дружба, прырода — усё гэта без эклектыкі ўжываецца ў яго паэме, усё знаходзіць у паэце вернага прыхільніка і страснага абаронцу.

А. Наўроцкі не ўхіляецца ад складанасці жыцця, ён страсна заглыбляецца ў яго, пераадольвае пазнавальнымі сіламі розуму і эмоцый, сінтэзуе. Моцны публіцыстычны струмень адчуваецца ў многіх яго філасофскіх вершах: «Адгабляваная дошка», «Ветры, буйныя ветры...», «Размова з Уладзімірам Ільічом» — тут скрозь прысутнічае, я б сказаў, напорыстая тэндэнцыя (успомнім Маякоўскага: паэзія пачынаецца там, дзе ёсць тэндэнцыя) аптымістычна-філасофскага сцвярджэння жыцця як дзеяння, як працы, якая — аснова ўсяго, аснова чалавечнасці. Думаецца, што ў такім разуменні жыцця і заключаецца паэтычная канцэпцыя А. Наўроцкага з характэрнымі для яго адзнакамі маштабнага філасофскага мыслення, якое нярэдка ўвасабляецца ў форму палымянай публіцыстыкі. І гэта, дабавім, грунтоўная і плённая канцэпцыя!

Іншымі рысамі — з націскам на маральна-этычны момант — характарызуецца паэтычная праблематыка А. Вярцінскага, аднаго з самых здольных і шматабяцаючых нашых паэтаў. Праблемнасць — душа яго лірыкі, і тое, як востра яна ставіцца і як сумленна і бескампрамісна вырашаецца, дазваляе гаварыць і аб немалым публіцыстычным таленце паэта. Вось цікавы, хоць і не самы лепшы, верш з яго кнігі «Тры цішыні»:

Ідзі! Не марудзь, ідзі!
Іначай нельга ў жыцці.
Ідзі, белахалатая,
Ідзі, да іх — да людзей.
Ідзі з палаты ў палату —
Суцеш, супакой, абнадзей.
Ідзі і цяплом абдорвай.
Ідзі, бо патрэбна ты...
Не ўсе хочуць быць добрымі,
Ды хочуць усе дабраты.

Тут цэлае крэда паэта — сучаснага гуманіста, паслядоўнага прапагандыста дабраты і чуласці. Праўда, толькі гэтым не вычэрпваецца маральная пазіцыя А. Вярцінскага: ён — сацыялістычны гуманіст, любоў да чалавека азначае для яго дзейсную і самаадданую барацьбу за яго, з найбольшай дабраты і пяшчотнасці да чалавека вырастаюць гнеў і рашучасць паэта. А. Вярцінскаму, як і яго настаўніку П. Панчанку, ні ў самай малой ступені не ўласціва нейтральнасць эстэтычных пазіцый, без спробы асэнсаваць падзеі, ацаніць факты. Для яго арганічныя тэндэнцыйнасць і адказнасць. Гэта бачна па яго вершах і тэарэтычных артыкулах: «... навучыцца «проста плакаць» (гэтак жа, як і «проста кахаць») у вершах — гэта ўжо нямала і гэта неабходна. Але паэту — такі ўжо закон мастацтва — трэба ісці далей, трэба «рашаць складаную задачу, глыбінныя загадкі жыцця». Трэба быць, інакш кажучы, грамадзянінам. Грамадзянінам і мысліцелем» *.

Мысліцельна-грамадзянскі пачатак вельмі моцны ў А. Вярцінскага: паэт вавое дабратою, якую разумее як унутраную актыўнасць і дасканаласць маральных ідэалаў, на якіх павінны будавацца чалавечыя ўзаемаадносіны:

Вы зразумейце правільна.
Я не за тое, не,
Каб падстаўлялася правая,
Калі хто па левай б'е.
Я не супроць гнева.
Ды я за тое, каб нас
Не білі ні справа, ні злева,
Ні ў профіль, ні ў анфас.
Каб гордасці нашай і годнасці
Ніхто не наносіў абраз,
Каб не было неабходнасці
Рашаць: ці біць у адказ?

* «Полымя», № 1, 1967.

Прага чалавечнасці, шчырасці, душэўнага абнаўлення, цэласнасці і гарманічнасці — вось пафас лірыкі А. Вярцінскага, чыя пазіцыя пазбаўлена ўсялякай позы, усяго паказнога. Кніга «Тры цішыні» — значны здабытак сучаснай беларускай паэзіі. Гэта па-сапраўднаму востра-праблемная, актуальная кніга, якая ўзнімае аўтара, скажам без перабольшання, да паэтаў усесаюзнага класа.

Сёння публіцыстычнай паэзіі шмат работы. І гэта адчувае Г. Бураўкін, для якога публіцыстычнасць, як неспакой і трывога, як любоў і нянавісць, больш, чым блізкая. Пра гэта сведчыў адзін з першых, праграмных, яго вершаў:

Я з твайго неспакойнага племені,
Партыя,
Хоць ля сэрца білет твой яшчэ не нашу.
Гэта ты разам з маці дала мне ўпартую
І няўрымслівую душу.

Гэта ты мне адкрыла прасторы шырокія
І ў дарогу ўручыла свой дапытлівы зрок.
І заўсёды
з тваімі ўладарнымі крокамі
Я зніто́ўваю кожны свой крок.

Па апошняму зборніку паэта «Дыханне» можна бачыць, як напружана імкнецца ён апраўдаць сваю ўрачыстую дэкларацыю, не адмаўляючыся ад палкага слова, ад узнёслых пачуццяў, якімі яго, «грамадзяніна дваццатага стагоддзя», шчодра надзяліла жыццё, уласная біяграфія. Ідэал паэта — усебакова развітая чалавечая асоба (гэтым ён блізкі А. Вярцінскаму, хоць увогуле цяжка знайсці двух, больш непадобных сярод паэтаў іх пакалення), чалавек «ва ўвесь рост», гаспадар «зялёнай зямлі», улюбёны ў прыгажосць сацыялістычнай рэчаіснасці. Не так даўно ён крыху наіўна, але, як кажуць, у межах паэтычнага «дапушчэння», раіў свайму калегу:

Не трэба мудрыць,
выдумляць не трэба
Нейкі іншы,
дзівосны свет.
Ёсць у нас
зямля зялёная,
сіняе неба,
І на ім —
баразною белаю —
самалёта след.
І навокал
буяе духмянае лета,
З чмялямі калматымі
і дажджоў буйнымі слязьмі.
Калі ты летуценнік,
збяры ўсё гэта
І на плечы песні сваёй вазьмі...

І гэта не спрошчанасць, не абмежаванасць душы, гэта, хутчэй, яе шырыня, напорыстасць, той аптымізм, які натуральна вынікае з веры ў жыццё, у будучыню. Праўда, адчуванні героя Г. Бураўкіна нярэдка бываюць занадта катэгарычныя, ім, на мой погляд, часам бракуе ўдумлівай засяроджанасці. Такія адчуванні да месца там, дзе паэт будзіць людскую пільнасць, узнімае голас супраць мілітарызму і вайны:

Людзі,
памятайце пра гэта
І ў радасны час,
і ў сумны час...
Ракеты на Рэйне!
На Рэйне — ракеты,
Нацэленыя
на кожнага з нас...

Іншая справа, калі паэт бярэцца судзіць «чужую споведзь». Я кажу пра паэму «Чужая споведзь«», паказальную якраз у гэтым сэнсе, дзе мяне нават крыху здзівіла ў многім, дарэчы, правільнае і мне ўвогуле асабіста сімпатычнае непрынядце паэтам споведзі «ціхенькага палахлівуца», гэтакага «маленькага чалавечка» 60-х гадоў XX-га стагоддзя. Пафас паэта можна зразумець і, без сумнення, ухваліць, калі ён гаворыць:

Я проста
ненавіджу палахліўцаў
І аб'яўляю «ціхенькім» вайну.
Я сэрца поўню лютасцю зацятай
Да іх —
цішэй вады, ніжэй травы.
Далі нам век дваццаты,
з'езд дваццаты —
На смеласць чалавечую правы.

Але калі гаворка ідзе пра канкрэтнага героя, пра «чалавека сярод людзей», то чытачу абавязкова патрэбны падрабязнасці: хто ён?, адкуль?, чаму так сталася?, хто ў гэтым вінаваты? і г. д., словам, патрэбна сацыяльная «біяграфія» з'явы, відаць, вельмі цікавай і актуальнай. Няма патрэбы спяшацца асуджаць, важна, каб абвінавачы прысуд «шэранькаму чалавечку» прагучаў абгрунтавана, аб'ектыўна і пераканаўча. Інакш кажучы, патрэбен аналіз усёй сукупнасці абставін, што прывялі да маральнага злачынства.

А ўвогуле кніга «Дыханне» сведчыць, што да паэта прыйшла сталасць — і жыццёвая, і паэтычная. Запамінаецца трыпціх «Неба і зямля» з гэтай кнігі, твор асабісты, я б нават сказаў, аўтабіяграфічны ў тым сэнсе, што Г. Бураўкін раскрывае аўтабіяграфію свайго пакалення, як ён яе адчуў і перажыў. Кранае сваім публіцыстычным гучаннем верш «Пра «сціпласць», дзе расказваецца пра нейкага «бойкага дзядзьку», што «пляваў на мой народ і край». Праўда, і тут здзіўляюць непрадуманасцю асобныя радкі:

Глынуўшы ком абразы даўкі,
Мы дзядзьку «выдалі» з пляча.
А побач быў таварыш даўні
І...
акуратненька маўчаў...

Не ведаю, хто такі «даўні таварыш», але наўрад ці правільны такі спосаб вырашэння канфлікту — «выдаць з пляча» — і ў жыцці, і ў паэзіі. Я разумею і падзяляю непрынянце паэтам усякага нейтралізму, усякага «мая хата з краю» і сімпатызую яго герою, які так страсна жадае сцвердзіць на свеце справядлівасць і дабро. Але такая паспешлівасць, як у вершы «Пра «сціпласць», усё ж такі мала прыймальная для нас. Да вырашэння падобных канфліктаў варта падыходзіць удумлівей і больш грунтоўна, улічваць усе «пазіцыі». Зрэшты, гэта «накладныя выдаткі» нялёгкіх пошукаў паэта ў тонкай сферы маральна-этычнага...

Публіцыстычная лірыка, можа, як ніякая іншая, патрабуе сталасці светапогляду, выразнасці ідэалаў, разумнасці — у філасофскім сэнсе гэтага слова, добрага адчування жыццёвых тэндэнцый, вострай рэакцыі на падзеі рэчаіснасці. Гэта не лёгкі «жанр», тут не абысціся аднымі дэкларацыямі, няхай сабе і самымі вогненнымі. Суб'ектыўны пафас паэта павінен арганічна спалучацца з аб'ектыўнымі заканамернасцямі жыццёвага «матэрыялу».

У пачатку нашага артыкула аматар філасафічнасці дакараў прыхільніка публіцыстычнай лірыкі сумным вопытам «маладнякізму». «Маладнякоўцы (і крытыкі і самі паэты), — піша Н. Гілевіч у сваім даследаванні пра паэзію «Маладняка», — бадзёры, вясёлы і радасны настрой лічылі не толькі характэрнай асбалівасцю сваёй творчасці, але і яе сапраўдным зместам, яе сутнасцю. У гэтым яны бачылі яе галоўнае адрозненне ад беларускай паэзіі нашаніўскага перыяду — на іх думку, сумнай, журботнай, слёзнай». Так, сапраўды, такая аднастайнасць настрою ў паэзіі «маладнякоўцаў» мела месца, і тым горш, што яна часта спалучалася з абмежаванасцю светапогляду, з туманнасцю эстэтычнага ідэалу, з касмічна-планетарным успрыняццем рэчаіснасці, у якім губляўся дарагі для лірыкі момант асабістасці. Усё гэта паглыбляла недахопы маладнякоўскай публіцыстыкі. У гэтым сэнсе ўрокі «Маладняка» выключна павучальныя для сучаснай паэзіі. Аднак гэта недахопы не публіцыстычнага «жанру», а пэўнай эстэтычнай пазіцыі, тых творчых прынцыпаў, з якіх у пераважнай сваёй частцы выходзілі «маладнякоўцы». Потым яны, кожны па-свойму, пераадольвалі хваробы росту, станавіліся паэтамі высокай эстэтычнай і грамадзянскай культуры...

Сярод многіх розных і добрых паэтаў я выбраў некалькі імёнаў, якія асабліва імпануюць мне сваім талентам публіцыстычнасці, лірычным запалам слова, еднасцю споведзі і пропаведзі. Зразумела, яны не вычэрпваюць публіцыстычны струмень у нашай паэзіі, і спіс іх можна было б прадоўжыць, успомніўшы стаўшыя хрэстаматыйнымі вершы А. Куляшова «Слова да Аб'яднаных нацый», «Камуністы», «Маё сэрца ў бары», многія вершы з яго «Новай кнігі», так багатай, як сказаў адзін крытык, на «валявы публіцыстычны патэнцыял». А паэзія В. Таўлая з яго магутным «Жаданнем»:

Гром, — загрымі! Віхор, — завый!
Пад бляск маланак агнявы
хай задрыжаць прасторы неба:
скрануць Зямлю з падвалін трэба!

Знойдзем узоры палымянага слова і ў М. Танка, і ў П. Броўкі, і ў А. Вялюгіна, У. Дубоўкі, С. Гаўрусёва і іншых. Звяртаюцца да публіцыстыкі, праўда, з розным поспехам, і самыя маладыя У. Паўлаў, В. Жуковіч, А. Канапелька, М. Кусянкоў, Х. Чэрня і іншыя. І гэта вельмі добра. Няўвага да публіцыстычнага верша азначала б паслабленне актыўнасці ў дзейснасці паэзіі, здрабненне яе рэалізму, нарэшце, жанравае збядненне.

Гісторыя беларускай літаратуры, асабліва савецкай беларускай літаратуры, пераканаўча сведчыць, што лепшыя ўзоры публіцыстычнай паэзіі сталі неад'емнаю часткаю лірычнага летапісу нашай эпохі.

●●●

ЗДЗЕЙСНЕНЫЯ НАДЗЕІ

З вялікім хваляваннем чакалі шахматысты Беларусі старту IV Юбілейнай спартакіяды народаў СССР. Гэта ж была своеасаблівая справаздача не толькі за перыяд з часу папярэдняй Спартакіяды 1963 года, але вынік усёй шахматнай работы Беларусі за 50 год.

Варта ўспомніць, што яшчэ ў перадваенныя гады маладыя беларускія майстры ўпэўнена выйшлі на ўсесаюзную шахматную арэну. Двойчы — у 1934 і 1940 гадах — прымаў удзел у фіналах першынства СССР малады майстар Гаўрыіл Верасаў. Званне майстра ў цяжкіх баях заваявалі гамяльчанін Абрам Маневіч, віцяблянін Уладзіслаў Сіліч. У пасляваенныя гады пачынаюць рэгулярна разыгрывацца камандныя чэмпіянаты краіны. І год за годам каманда Беларусі гуляе ўсё больш упэўнена і паспяхова. У 1953 годзе каманда Беларусі ўпершыню выходзіць у фінал, у 1955 годзе паспяхова вядзе ўжо барацьбу з мацнейшымі калектывамі.

Сенсацыяй папярэдняй Спартакіяды народаў СССР было трэцяе прызавое месца беларусаў. І вось зноў — Спартакіяда... У паўфіналах упэўнена выйшлі наперад у сваіх групах РСФСР і Ленінград, Масква і Грузія. Больш напружаная сітуацыя склалася ў 2-й групе, дзе сустрэліся Украіна, Беларусь і Латвія. Таму, зразумела, барацьба ў фінале была вельмі зацятай і сур'ёзнай, а ў большасці сустрэч былі перамогі з самым мінімальным лікам.

Усё вырашаў апошні тур. Масквічы сустрэліся з упартым супраціўленнем калектыву Беларусі, у той час як каманда РСФСР, якая адставала ўсяго на адно ачко ад масквічоў, рашуча «абрушылася» на сваіх бліжэйшых канкурэнтаў.

Залатыя медалі заваявалі масквічы пасля перамогі над беларусамі з лікам 5,5 : 4,5. Наступныя месцы з другога па шостае адпаведна занялі РСФСР, Украіна, Ленінград, Беларусь, Грузія. Пераможцам падгрупы «Б» аказалася каманда Латвіі, якая заняла агульнае сёмае месца.

***

У турнірах на дошках было нямала сенсацый. Пачаліся яны з грубага прагляду Цігрaна Петрасяна ў партыі з туркменскім майстрам Кудрашовым. Экс-чэмпіён свету Міхаіл Батвіннік прайграў грузінскаму майстру Раману Джынджыхашвілі, гросмайстры Марк Тайманаў і Леў Палугаеўскі — армяніну Эдуарду Мнацаканяну. Два паражэнні мела юная чэмпіёнка СССР Нана Александрыя. Тут нават цяжка пералічыць усе «сенсацыйныя» партыі, але зусім відавочным стаў індывідуальны і калектыўны рост шахматыстаў усіх саюзных рэспублік. І перш за ўсё гэта мае дачыненне да шахматыстаў Казахстана і Арменіі. Наогул, камандныя чэмпіянаты краіны сталі значна цікавейшымі і напружанымі.

На першых дошках скрыжавалі шпагі вядучыя гросмайстры краіны. Лепшага выніку на першых дошках дамагліся Барыс Спаскі (РСФСР) і Віктар Карчной (Ленінград), якія набралі па шэсць ачкоў з васьмі, Цігран Петрасян мае 4,5 з 8, Аляксей Суэцін і Леанід Штэйн па 5 з 9. Замыкае табліцу лідэраў па 1-ай групе міжнародны майстар Б. Гургенідзе. У 2-ой групе (7—12 месцы) на дошцы лідэраў лепшым быў Міхаіл Таль — 6 з 9. На другой дошцы лепшага выніку дамогся Міхаіл Батвіннік, які перамог у рашаючых сустрэчах Палугаеўскага і Тайманава.

І ў балельшчыкаў — гарачыя дні.

***

Падводзячы вынікі выступленню беларускай каманды, трэба расцэньваць занятае ёю пятае месца як адпаведны поспех. Некаторыя чытачы будуць пярэчыць: моў, на папярэдняй Спартакіядзе народаў СССР беларускія ж шахматысты былі трэцімі? Так. Але гэта шчаслівы вынік, які, здаецца, з кожным годам усё цяжэй і цяжэй будзе зрабіць паўторна: расце добрая, моцная армія шахматыстаў ва ўсіх рэспубліках краіны. У цэлым, поспехі нашай каманды зусім заканамерныя. Пачынаючы з ІІ Спартакіяды народаў СССР 1959 года наш калектыў прымаў удзел таксама ў камандных першынствах краіны 1960, 1962, спартакіядах 1963 і 1967 гадоў, дзе адпаведна займаў 8,7—8,5—6, 3, 5 месцы. У сярэднім каэфіцыент месца роўны амаль шасці, прычым у трох апошніх першынствах мы трывала ўваходзілі ў пяцёрку пераможцаў. Апошняя спартакіяда была не вельмі ўдалай для нас: міжнародны майстар Гаўрыіл Верасаў набраў усяго 0,5 ачка з 5, а на юначай дошцы майстар Віктар Купрэйчык 2 ачкі з 9. Калі ўлічыць, што ад каманды Ленінграда мы адсталі ў фінале на 1,5 ачка, нават у выпадку ўдалага ліку ў Верасава і Купрэйчыка калектыў беларускіх шахматыстаў змог бы разлічваць толькі на чацвёртае месца. Але на такім спаборніцтве, як гэта спартакіяда, пятае месца трэба лічыць бясспрэчным поспехам.

Пра некаторыя індывідуальныя дасягненні ўдзельнікаў нашай каманды мы ўжо гаварылі. Вось вынікі астатніх: другая дошка — гросмайстар Ісак Баляслаўскі — 5,5 з 9; чацвёртая дошка — майстар Альберт Капенгут 5,5 з 9; пятая дошка — майстар Абрам Ройзман 5 з 8. Вялікага поспеху дамогся на шостай дошцы кандыдат у майстры Уладзімір Літвінаў — 6 з 9. Ён выканаў норму майстра спорту. Гэты дваццацішасцігадовы аспірант Беларускага політэхнічнага інстытута папоўніў нашу кагорту майстроў.

На першай жаночай дошцы міжнародны майстар Кіра Зварыкіна набрала 6 ачкоў з 9, на другой жаночай дошцы майстар Тамара Галавей — 6,5 з 9. Юная шахматыстка Люба Стольнікава таксама паспяхова вытрымала экзамен на сталасць, набраўшы 4,5 з 9. Запасны ўдзельнік майстар Абрам Шагаловіч набраў 2,5 з 5.

Апрача «дарослай» спартакіяды па шахматах, у Ленінградзе адбылася юначая спартакіяда. Тут беларускія шахматысты былі пятымі. Калі ўлічыць, што на папярэдняй спартакіядзе нашы школьнікі занялі толькі адзінаццатае месца, дык агульны вынік сёлетняй спартакіяды для нас здавальняючы.

Наша шахматная каралева Тамара Галавей.

***

Некалькі слоў пра нашу «ўнутраную» Усебеларускую спартакіяду па шахматах, якая папярэднічала ўсесаюзнай. Тут спаборнічалі між сабою зборныя каманды абласцей. Перамагла каманда Мінска, якая па сутнасці была адной з першых зборных рэспублікі. Другое месца заняў згуртаваны калектыў гамяльчан. Трэба адзначыць, што поспеху гамяльчан у вялікай ступені садзейнічала выдатная работа іх абласной секцыі (старшыня Аляксандр Мазучэнка) і шахматнага клуба (дырэктар Аркадзь Іофе). Наступныя месцы занялі прызёры папярэдняй спартакіяды — Магілёўская і Віцебская вобласці.

***

Вось адна з партый IV Юбілейнай спартакіяды народаў СССР. **А. Шагаловіч** (Беларусь) — **Э. Гуфельд** (Украіна). Сіцылійская абарона: 1.e4 c5, 2. Kf3 d6, 3. d4 cd, 4. Ле2d4 Kf6, 5. Kc3 gb, 6. Ce3 Cg7, 7. f3 Kc6, 8. Cc4 0—0, 9. Фd2 Фa5, 10. Cb3 Cd7, 11. h4 Лfc8, 12. h5 K : h5, 13. g4 K : d4? 14. C : d4 C : d4, 15. Ф : d4, Kf4, 16. C : f7+ Kp : f7, 17. Л : h7+ Kpe6, 18. Фg7 Ле8, 19. Фf7+ Kpe5, 20. Kd5 Л : c2+, 21. Kpb1 Kd3, 22. Фg7+, і чорныя здаліся.

Аляксей СУЭЦІН,
міжнародны гросмайстар.

●

ГРАХОЎСКІ Сяргей нарадзіўся 25 верасня 1913 года ў мястэчку Нобель былога Пінскага павета. Скончыў у 1930 годзе Глускую сямігодку, працаваў на Бабруйскім дрэваапрацоўчым камбінаце. Вучыўся на рабфаку, пасля ў мінскім педінстытуце імя Горкага. Працаваў на беларускім радыё, а пасля *Вялікай Айчыннай вайны* ва Урэцкай сярэдняй школе, затым у рэдакцыі часопіса «Бярозка». Цяпер працуе ў часопісе «Вясёлка». Ён аўтар многіх паэтычных зборнікаў.

«Рудабельская рэспубліка» — першая аповесць паэта.

●

САНЬКО Валеры нарадзіўся ў 1939 годзе на Случчыне. Скончыў Беларускі дзяржаўны універсітэт імя У. І. Леніна — філалагічны факультэт.

Працуе ўласным карэспандэнтам газеты «Звязда» па Магілёўскай вобласці.

ПЕРШЫЯ ТВОРЫ

«Урадлівасць» — так назваў свой барэльеф выпускнік Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута **Леанід ДАВІДЗЕНКА.** Леаніду 26 год. Ён мінчанін. Перад паступленнем у інстытут вучыўся ў Мінскім мастацкім вучылішчы.

●

Скульптар **Віктар АНДРУШЧАНКА** абараніў дыплом на тэму «1919 год». Ён нарадзіўся ў Днепрапятроўску, яму 28 гадоў. Да паступлення ў тэатральна-мастацкі інстытут скончыў Луганскае мастацкае вучылішча і служыў на флоце.

Леанід ДАВІДЗЕНКА. Урадлівасць.

Віктар АНДРУШЧАНКА. 1919 год.

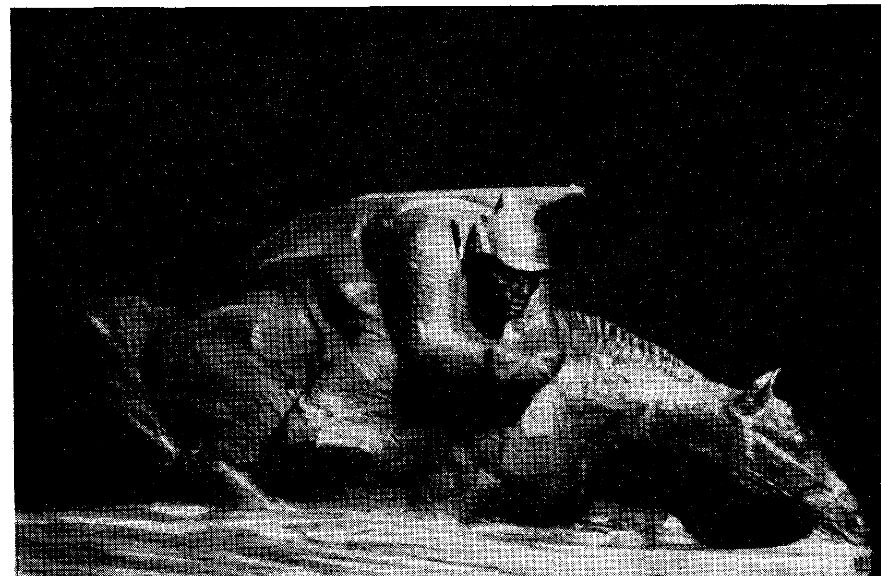

ЖУРНАЛ «МОЛОДОСТЬ» № 10

Литературно-художественный и общественно-политический ежемесячник
На белорусском языке

Мастацкі рэдактар **Янка РАМАНОЎСКІ.** Тэхнічны рэдактар **Ніна ЯЎМЕНАВА.**
Карэктар **Лідзія ТАУЛАЙ.**

Рукапісы, аб'ёмам да аркуша, не вяртаюцца.

Адрас рэдакцыі: **Мінск, вуліца Карла Маркса, 40.**
Тэлефоны: **Б-93-854** — сакратарыят і аддзел крытыкі, **Б-93-592** — аддзелы паэзіі і прозы. **Б-93-892** — аддзелы публіцыстыкі і мастацкага афармлення, **Б-93-775** — аддзел інфармацыі.

Здадзена ў набор 26/VIII-67 г. Падпісана да друку 29/IX-67 г.
АТ 00745. Тыраж 9728 экз. Зак 482. Цана 40 кап. Папера 70×108[1]/16. Фіз. друк. арк. 16. Умоўн. друк. арк. 13,7. Вуч.-выд. арк. 14,5.

Друкарня выдавецтва «Звязда», Мінск, Ленінскі прасп. 79.